

म. ग्रं. सं. वाचनालय, ठाणे
विषय ला. उ. वा. उ. म. य.
दा. क्र. ४३५४

मराठी

साणिक साता

दा. न. शिखरे

ज्ञानसंवर्धक-माला पुष्प २६ वें

मराठीतील माणिक-मोती

पुष्प पहिलें

लेखक

श्री. दामोदर नरहर शिखरे,

एम. ए.

म. म. म. ठाम, मंगळमाला शाखा.
वा. नं. ४३५, नं. दि .....
मि. ....

मूल्य : सव्वा रुपया

प्रकाशक :

न. शं. कुलकर्णी, एस् टी. सी., टी. डी.

टी टीचर्स आयडियल पब्लिशिंग हाउस लि.,

७७ शनिवार पेठ, पुणे २ करितां

● ●
आवृत्ति पहिली : नोव्हेंबर, १९५३

मुखपृष्ठ चित्रकार : श्री. भय्यासाहेब औंकार

● ●
मुद्रक :

न. शं. कुलकर्णी, एस्. टी. सी., टी. डी.

टीचर्स प्रिंटिंग प्रेस,

७७ शनिवार पेठ, पुणे २

मुद्रक : मुद्रक

पुस्तकाची

योजना व हेतु

लहानपणापासून मला आपली संवयच कीं, दिसेल तें पुस्तक वाचावें आणि पुस्तक वाचतां वाचतां त्यांतील सुंदर सुंदर शब्द व चांगलीं चांगलीं वाक्यें धरित उतरून ठेवावीत. या शब्द-मौक्तिकांचा व वाक्य-माणिक्यांचा संग्रह वर्षावर्षाला सहजच वाढत गेला; तो इतका कीं, त्यांचें स्वतंत्र पुस्तकच छापून घ्यावें असें मला वाटूं लागलें. माझ्या 'गांधी-जीवन-चरित्रा' मध्ये मी असें जाहीरहि करून टाकलें कीं, 'मराठींतील माणिक-मोती' या नांवाचें एक पुस्तक मी लवकरच प्रसिद्ध करणार आहे. त्याला झालीं सुमारे दहा वर्षे. आतां तरी तो 'लवकर' उजाडला, म्हणून मला आनंद वाटत आहे.

शब्द-सौंदर्य व अर्थ-सौंदर्य या दोन्ही दृष्टींनीं संस्मरणीय वाटणारे मराठी गद्याचे वेचे एकत्र गुंफण्याचा माझा हेतु आज अंशतः तरी सिद्धीस जात आहे. मराठींतील पद्य-वाङ्मयाचे उतारे संग्रहित करणारीं पुस्तकें पुष्कळ निघालेलीं आहेत. श्री. परशुरामपंततात्या गोडबोले यांचें 'नवनीत' हें तर अशा ग्रंथांची गंगोत्रीच ! तिच्या जलावर कैक साहित्यिक पुष्ट-प्रसन्न होऊन गेले ! प्राचीन वाङ्मय मुख्यतः पद्यमयच. म्हणून त्यांतील उतारे सर्वांच्या मनीं-मुखीं घोळतात.

गद्य वाङ्मयाच्या बाबतींतहि, आतां मराठी भाषेची स्थिति संपन्न व अभिमानाचीच आहे. महानुभावापासून 'मालाकारा'पर्यंत गद्याचे थोडथोडे अंकुर दृष्टीस पडतात; पण मालाकार चिपळूणकरांनीं गद्यवाङ्मयाचा जो वृक्ष मराठीच्या अंगणांत आणून लावला, तो आतां 'शब्दांच्या फुलांनीं व अर्थांच्या फळांनीं' चोहों अंगांनीं बहरून आला आहे आणि त्याच्या शाखा-उपशाखा विस्तारानें पसरत आहेत.

त्या फुलांतील गंध व फळांतील रस चाखण्याची लालसा कोणास असणार नाही? पण मराठीत पूर्वी निर्माण झालेले आणि सालोसाल निर्माण होणारे सर्व ग्रंथ वाचणे, काळाच्या व पैशाच्या दृष्टीने, कोणाला कसे शक्य होईल? तेव्हां मराठीतील शेलक्या शेलक्या गद्य ग्रंथांतील वेचक वेचक भाग एकत्रित व वर्गीकृत करून छापण्याची मी योजना केली. यामध्ये केवळ गंभीर विचारच दिलेले नाहीत, तसेच केवळ अलंकारपूर्ण वाक्येहि सांठविलेली नाहीत. उदात्त तत्त्व पण सामान्य भाषेत मांडले असेल तर ते जसे या पुस्तकांत वगळले आहे; तसेच सालंकृत वाक्य-रचना पण त्यांतील भावार्थ अगदी मामुली-अशा वचनांनाहि येथे प्रवेश नाही. भाषा-सौंदर्याच्या कोंदणांत बसविलेली तत्त्व-सौंदर्याची रत्नेच वेचून, निवडून, गुंफून, त्यांचा हार महाराष्ट्र-शारदेच्या कंठांत घालण्याची माझी योजना आहे. अर्थात् त्यांतील ऐश्वर्यावर सत्ता मूळ ग्रंथकारांचीच आहे, माझी कामगिरी केवळ सोनाराचीच.

मराठीतील ही गद्य सुभाषितेच ! ती कोणाला आवडणार नाहीत व कोणाच्या जिह्यावर खेळणार नाहीत ? कोणाहि जिज्ञासु वाचकाला, क्षण-दोन क्षण, उसंत सांपडली की, तो या सुभाषितांच्या स्मरणीतील मणि चाळवीत राहणारच-आणि प्रसन्न व उन्नत होणारच. आहेच तसे बहारीचे व चैतन्याचे मराठी गद्य ! चिपळूणकर-टिळक-आगरकर-परांजपे-केळकर-खाडिलकर-कोल्हटकर-आपटे-फडके-खांडेकर-सानेगुरुजी-किती किती साहित्य-श्रीमंतांनी आपल्या प्रतिभेची माणिकमोती मुक्तहस्ताने उधळलेली आहेत. ती माझ्या सुठीत मावली तेवढी गोळा करून मी महाराष्ट्रवाचकांना नम्रभावाने अर्पण करीत आहे.

पावसाळ्यांत भराभरा गारा पडू लागल्या, म्हणजे त्या ' स्वर्गीय लाह्या ' वेंचण्यासाठी लहान बालकांची कोण धांदल उडते ! त्याच उत्सुकतेने बाल-वाचक हे माणिक-मोतीहि गोळा करण्यासाठी पुढे येतील काय ? शाळेंतील ग्रंथालया सुठीत मुले नदीकाठी किंवा डोंगरमाथ्यावर अथवा जंगलाचे पोटांत

जाऊन चिंचा-बोरें, आंबे-जांभळें किती ईर्ष्येने व हर्षानें जमवितात ? तोच उत्साह, तोच उल्हास हे माणिक-मोतीं हस्तगत करण्यांत त्यांनीं दाखविला, तर त्यांचा प्रवेश गद्य वाङ्मयांत सुखानें होईल. आणि निबंध लिहिण्याला पुरेशी शिदोरी त्यांना मिळेल तो लाभ निराळाच !

‘ मराठीतील माणिक-मोतीं ’ या पुस्तकाचे चार विभाग केलेले आहेत. पहिल्या विभागांत वर्णनपर वेंचे सांठविण्याचें धोरण ठेवलें आहे, तरीहि कांहीं सुविचार सांगणारीं सोपीं वचनेंहि दिलीं आहेत. दुसऱ्या विभागांत अलंकारपूर्ण सुभाषितें देण्यावर भर दिला आहे, त्यांत कल्पकतेचीं किरणें चमकतांना दिसतील. आणि तिसऱ्या व चौथ्या विभागांत उत्तरोत्तर गहन होत जाणारे तत्त्व-विचार मांडलेले आहेत. शक्य तोंवर विषयांच्या अनुरोधानें हे उतारे गुंफले आहेत; पण मुद्रण-सौकर्याच्या दृष्टीनें कोठें कोठें भिन्नवर्गीय वचनेंहि द्यावीं लागलीं आहेत.

अशा संग्रह-ग्रंथाच्या अंगभूत ज्या उणिवा असतात, त्यांची उणीव या पुस्तकांत मुळीच नाही. उलट, भरीला भर म्हणून, माझ्या स्वतःच्या मर्यादित कर्तृत्वाची आणि प्रकाशनाच्या संकुचित क्षेत्राचीहि उणीव आहेच. असे चारच काय, पण दहा खंड काढले, तरी सर्व सुभाषितें देऊन झालीं असें न वाटावें, इतकी मराठी गद्याची खाण संपन्न आहे ! या पुस्तकांत तर, ‘ आलें थोडें, राहिलें फार ’ अशीच स्थिति झाली आहे. पण परिस्थितीची मर्यादा लक्षांत घेऊन, ग्रंथकारांनीं व वाचकांनीं या पुस्तकाकडे क्षमाशील दृष्टीनें पहावें आणि या अल्पारंभास सदय आशीर्वाद द्यावा अशी माझी प्रार्थना आहे.

हें पुस्तक तयार करणें हें खरोखर एकट्याचें काम नव्हे—माझ्यासारख्या सामान्य माणसाचें तर नव्हेच नव्हे. त्या कार्यां माझ्या अनेक साहित्य-मित्रांनीं मला साहाय्य केलें. माझी कन्या सौ. सुधा देशपांडे हिनें तर तें आपलें कर्तव्यच मानलें. तशाच बुद्धीनें, माझे स्नेही व ‘ महात्मा ’ मासिकाचे सहसंपादक श्री. विनायकराव भट यांनींहि हातभार लावला. त्यांची शिक्षकी

दृष्टि या ग्रंथाला सहजीच लाभली. असें अभिनव स्वरूपाचें पुस्तक प्रकाशित करण्यास, प्रकाशकाचे अंगी नव्या कल्पनेचें स्वागत करण्याची तयारी व साहित्याच्या सेवेची दृष्टि असावी लागते. ती धारण करून, सध्यांच्या तीव्र मंदीच्या काळांतहि, हें पुस्तक 'दि टीचर्स आयडियल पब्लिशिंग हाउस लि.'चे व्यवस्थापक श्री. न. शं. कुलकर्णी यांनी प्रकाशित केलें व माझी दहा वर्षांची मनीषा पूर्ण केली, याबद्दल मी त्यांचा ऋणी आहे. तसेंच पुस्तकाचें बहिरंग कल्पक व सूचक चित्रानें नटविल्याबद्दल श्री. भय्यासाहेब ओंकार यांचा मी आभारी आहे.

'महात्मा' मासिक, नातूबाग, पुणे २ }
ता. ७ नोव्हेंबर १९५३

दा. न. शिरने-

मराठीतील

माणिक-मोती

● देशाचा, धर्माचा, व आचारांचा खरा अभिमान जागृत राहण्यास बोलणें, चालणें, लिहिणें, शिकणें व विचार करणें मराठींत झालें पाहिजे. त्याशिवाय कर्तव्याचा पक्का व कायमचा ठसा आपल्या मनावर उमटावयाचा नाही.

● भाषा ही समाजाचें बंधन आहे; भाषा ही विचाराचें वाहन आहे; भाषा ही धर्माचें पुरस्करण आहे. भाषेशिवाय मनुष्यप्राणी संभवत नाही. उदार विचारांचे अंकुर ह्या अमृतवल्लीलाच तेवढे पुरतात. ह्या देवतेची मनोभावेकरून आराधना केली असतां सर्व कांहीं प्राप्त होतें.

— इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे : (लेख-संग्रह भा. ३)

देवाचीं नाना रूपे

पवित्र नद्यांच्या रूपाने, विशाल पर्वतांच्या रूपाने, मंभीर सागरांच्या रूपाने, वत्सल गाईच्या रूपाने, उमद्या घोड्यांच्या रूपाने, दिलदार सिंहाच्या रूपाने, मधुर कोकिलेच्या रूपाने, सुंदर मोराच्या रूपाने, स्वच्छ व एकांतप्रिय सर्पाच्या रूपाने, पंख फडफडवणाऱ्या कावळ्याच्या रूपाने, धडपडणाऱ्या ज्वाळांच्या रूपाने, प्रशांत तारकांच्या रूपाने सर्वत्र परमात्मा भरून राहिला आहे.

— विनोबा भावे : (गीता-प्रवचने)

परमेश्वराचे संदेश

वारे हे भगवंताचे दूत आहेत. हिंदुस्थानांतील कांहीं वारे वरून पवित्र हिमालयावरून येतात, तर कांहीं खालून विशाल सागराकडून येतात. ते आपणांस जागृत करतात; आपल्या कानांत गुणगुणतात. परमेश्वराचे अनंत संदेश घटकोघटकीं वाऱ्याबरोबर येत आहेत, ते ऐक.

— विनोबा भावे : (गीता-प्रवचने)

सृष्टीचे पुस्तक

ही अपार सृष्टि म्हणजे ईश्वराचे पुस्तक आहे. या सृष्टीच्या सुंदर पुस्तकांत सुंदर अक्षरांनी परमेश्वर सर्वत्र लिहिलेला आहे.

— विनोबा भावे : (गीता-प्रवचने)

कीर्ति

सकल कार्यामध्ये अपकीर्तीचे भय बहुत वागवावे.

— रामचंद्रपंत अमात्य : (आज्ञापत्र)

महाराष्ट्राची भक्ति

वडिलांना ' तीर्थरूप ' म्हणतात. पितृस्थान हे एक महान् तीर्थ आहे. त्या दृष्टीने ज्या महाराष्ट्रांत आपण जन्मलो आणि ज्याच्या मांडीवर खेळलो-वाढलो; तो समग्र महाराष्ट्रच आपल्याला तीर्थरूप आहे.

— महादेवशास्त्री जोशी : (तीर्थरूप महाराष्ट्र)

मराठीची महती

ज्ञानेश्वरांची गोड गोड भाषा मला चाखावयास मिळाली याची मला धन्यता वाटते. मराठी भाषेच्या प्रांतांत-महाराष्ट्रांत-माझा जन्म झाला, म्हणून मला धन्यता वाटते, कृतार्थता वाटते. धन्य ही मराठी भाषा, असे वाटते. ज्ञानेश्वरांची गोड भाषा माझ्या तोंडांत बसावी, म्हणून पुन्हां मला जन्म प्राप्त झाला, तरी धन्यता वाटेल.

— विनोबा भावे : (गीता-प्रवचने)

देवमाणसांचे स्थान

आपल्या पशुवृत्तीवर जय मिळवून मनुष्यप्राणी किती उंच चढू शकतो हे बुद्ध, ख्रिस्त, तुकाराम वगैरे कित्येक महात्म्यांनी प्रत्यक्ष उदाहरणांनी दाखवून दिले आहे. पृथ्वीच्या पाठीवर सर्व देशांत, सर्व जातींत, सर्व धर्मांत आणि सर्व युगांत अशीं देवमाणसे उत्पन्न झाली आहेत. यावरून हे निर्विवाद सिद्ध होते की, जर कोणताहि मनुष्य प्रयत्न करील तर तो त्या स्थानाप्रत पोहोचू शकतो.

— आचार्य कालेलकर : (जीवन आणि समाज)

गुरु कोण ?

गुरु ही फार थोर वस्तु आहे. मुलांतील सुप्त चैतन्य तो जागृत करितो. तो मुलांच्या अंतःकरणांत शिरून त्यांना त्यांचा दिव्य वारसा दाखवून देतो. उज्वल ध्येयें त्यांच्यासमोर तो ठेवतो.

— साने गुरुजी : (श्याम)

शिक्षणाचा उपयोग

शिक्षणाचा खरा उपयोग प्रत्येक धंद्यांतील माणसास आपापल्या धंद्याचें काम जास्त चांगलें करावयास समर्थ करण्याचें आहे. स्वधर्म, स्वदेश, स्वभाषा यांबद्दल शिक्षणानें एक प्रकारची आस्था व कळकळ लोकांचें मनांत उत्पन्न झाली पाहिजे.

— लो. बाळ गंगाधर टिळक : (केसरी)

शिक्षणाचें फल

प्रत्येक मनुष्याचें अंतःकरण हें एक दैवत आहे; पण तें शिक्षणानें जागृत झालें तरच त्याचा उपयोग. नाहीतर दगडी देवाप्रमाणें दगडी अंतःकरणाचाहि उपयोगापेक्षां उपद्रवच अधिक होतो.

— वि. स. खाण्डेकर : (कांचन-मृग)

शिक्षणाचें उद्दिष्ट

गुरु नवीन कांहीं देत नाही. जे असेल तेच प्रकट होण्यास मदत करतो. कोंडलेल्या सुगंधाला बाहेर आणतो. जें बद्ध आहे तें मुक्त करणें एवढेंच गुरुचें काम !

— साने गुरुजी : (आस्तिक)

ज्ञानाची लालसा

नवीन गोष्ट शिकण्याची ज्याची उमेद गेली तो म्हातारा.

— विनोबा भावे : (मधुकर)

आईचे थोरपण

आईची पूजा म्हणजे वत्सलतेने उभ्या राहिलेल्या परमेश्वराची पूजा. माउली म्हणजे निस्सीम सेवेची मूर्ति. उत्कृष्टांतील उत्कृष्ट परमेश्वराची पूजा म्हणजे ही मातृपूजा आहे. आई या शब्दाहून आणखी उंच शब्द आहे कोठे ?

— विनोबा भावे : (गीता-प्रवचने)

आईची थोरवी

आई मुलाला जे अंगाई-गीत गाते, त्याला पाळण्यांत हलवितांना, मांडीवर निजवितांना, कुशीत थोपटतांना, खांद्याशी धरून फिरवितांना, ज्या गोड गोड ओव्या म्हणते—त्यांत सारा सामवेद असतो, सारा गांधर्ववेद असतो. मुलासाठी जीं शेंकडों औषधे आई जमा करून ठेवते, तिची ती बाळकडवांच्या सामानाची यादी—त्यांत सारा आयुर्वेद सामावलेला असतो. आई मुलाला ज्या कधी काऊ-चिऊच्या गोष्टी सांगते, राजा-राणीच्या गोष्टी सांगते, आवडती-नावडतीच्या गोष्टी सांगते, त्यांत सारे बाल-वाङ्मय असते. आई मुलाला कधीकाळीं कळकळीने जे चार शब्द सांगते, त्यांत सारीं उपनिषदे असतात. ती त्याला फुलें दाखविते, फुलपांखरें दाखविते, गाई-गुरें दाखविते, कावळे—चिमण्या दाखविते, झाडे—माडे दाखविते, चांदोबा दाखविते, त्यांत सारे सृष्टीशास्त्र येते. आईच्या सभोवतीं सारीं शास्त्रे व साऱ्या विद्या जणूं येऊन उभ्या असतात. आईच्या वात्सल्यांतून साऱ्या कला निघाल्या, साऱ्या विद्या निघाल्या, सारीं शास्त्रे निघालीं, आई म्हणजे बोधजननी, वेदजननी, आई म्हणजे ओम् !

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

मातृप्रेमाचा चंद्र

अनंत निळ्या आकाशाच्या पार्श्वभूमीवर लहानसा चंद्र मिरवितो, त्याप्रमाणे श्यामच्या स्वतःच्या कथांच्या पार्श्व-भूमीवर हा मातृप्रेमाचा चंद्र मिरवीत आहे.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

आईचे दूध

आईच्या दुधाची चव कांहीं न्यारीच असते. तें नुसतें दूध नसतें, त्यांत प्रेम व वात्सल्य असतें. म्हणून तें दूध वाळाला वाळसें देतें—तजेला देतें.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

आईची सर

समुद्रांत अनंत रत्नें असलीं तरी मोत्याचें रक्षण शिंपल्यामुळेच होत असतें. त्याप्रमाणे या जगांत कोट्यवधि बुद्धिमान् माणसें असलीं तरी आपल्या फारशा न शिकलेल्या व साध्याभोळ्या आईची सर दुसऱ्या कुणालाहि येणार नाही.

— वि. स. खाण्डेकर : (कांचन-मृग)

आईबापांचें उदाहरण

सूर्यचंद्रांना माहीत असो वा नसो, त्यांच्या किरणांनीं कमळें फुलतात ही गोष्ट खरी. आईबापांना व इतर लोकांना माहीत असो वा नसो, त्यांच्या कृत्यांनीं मुलांच्या जीवन-कळ्या फुलत असतात हे खरे.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

ज्ञान देणारी आई

मुलांच्या शिक्षणांत जास्तीत जास्त वांटा आई-बापांचा असतो, व त्यांतहि आईचा अधिक....खरी शिक्षणदात्री आईच होय. आई देह देते व मनहि देते; जन्मास घालणारी तीच व ज्ञान देणारीहि तीच.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

स्वदेशाचा चित्रपट

ज्यांतील कित्येक अत्यंत रमणीय प्रदेशांस 'अमरभूमि', 'नंदनवन', 'इंद्रभुवन', 'जगदुद्यान' अशा संज्ञा प्राप्त झाल्या आहेत, असा हा आमचा हिंदुस्थान देश आधिभौतिक संपत्तीत कोणत्याहि देशास हार जाईल, किंवा यांतील सृष्ट पदार्थांचा चित्रपट दुसऱ्या कोणत्याहि देशाच्या चित्रपटापेक्षां कमी मनोरम ठरेल असे वाटत नाही.

— प्रि. आगरकर : (सुधारक)

आमचे राष्ट्रीय पुढारी

ज्यांचे केस पांढरे होऊं लागले होते, ज्यांची सुदृढ उंचसर अंगकाठी कांहींशी वाकल्याचा भास होत होता असे तेजस्वी अंगकांतीचे व सुंदर नाकडोळ्यांचे पंडित जवाहरलाल; कांहींसे ठेंगमें, शाल पांघरलेले, राकट भासणारे, उग्र चर्येचे वल्लभभाई पटेल, देहाचं स्थूलत्व न जुमानतां एखाद्या अवखळ किशोरीप्रमाणें हालचाल करणाऱ्या, शुभ्र केसांच्या आणि गोबऱ्या चेहऱ्यांच्या आपल्या मत्स्याकृति डोळ्यांच्या नजरेनं, हास्यानं आणि सतत विनोदानं उल्हास पसरविणाऱ्या सरोजिनी नायडू; आणि या सर्वांच्या घोळक्यांत एखाद्या अधिष्ठात्री देवतेप्रमाणें पाय दुमडून डावा तळवा टेकून शुभ्र गादीवर बसलेले गांधीजी.

— ना. सी. फडके : (उजाडलं ! पण सूर्य कुठें आहे !)

देशभक्तीचा मार्ग

देशस्थिति सुधारण्याचा राजमान्य मार्ग म्हटला म्हणजे लोकांस ज्ञान-संपन्न करणें हा होय.

— विष्णुशास्त्री चिपळूणकर : (निबंध-माला)

स्वतंत्र भारताचें स्वप्न

स्वतंत्रतेचा उपभोग घेणाऱ्या हिंदुस्थानांत उत्तम ग्रंथकार, उत्तम कारागीर, उत्तम शिल्पकार, उत्तम अर्थ-शास्त्रवेत्ते, उत्तम तत्त्ववेत्ते, उत्तम चित्रकार वगैरे सर्व प्रकारचे उत्तम लोक निपजून त्यांनीं हिंदुस्थान देश उत्तमांतील उत्तम करून ठेविला असता. एशिया खंडांत स्वतंत्रतेचा संरक्षक म्हणून हिंदुस्थानची ख्याति झाली असती.

— शि. म. परांजपे : (काळांतील निवडक निबंध)

स्वातंत्र्याची महती

स्वातंत्र्य नसलें आणि इंद्राचें नंदनवन मिळालें तरी तें शून्य ! स्वातंत्र्य नसलें आणि ऐरावत बसायला मिळाला तरी तो शून्य ! स्वातंत्र्य नसलें आणि कुवेराची संपत्ति मिळाली तरी ती शून्य ! स्वातंत्र्य हें आमचें अस्तित्त्व आहे, स्वातंत्र्य हें आमचें धन आहे.

— अ. व. कोल्हटकर : (संदेश)

स्वातंत्र्याचा फायदा

जे स्वतंत्र असतात त्यांना स्वतंत्रता मिळविण्याच्या कार्मीं दुसऱ्यास मदत करण्याचा योग येतो. परंतु जे गुलाम असतात त्यांच्या कपाळीं दुसऱ्यांना गुलाम करण्याचेंच काम येतें.

— शि. म. परांजपे : (हिंदुस्थान आणि ट्रान्सव्हाल)

स्वतंत्र घर

“ ही मठीच माझा स्वर्ग आहे. कारण येथें मी स्वतंत्र आहे. येथें मिंधेपणा नाहीं. येथें खाल्लेली मीठभाकर अमृताप्रमाणें लागेल, परंतु परक्याकडे खाल्लेली वासुंदी-पुरी नको.”

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

राष्ट्राचा जिवंतपणा

राष्ट्र जिवंत आहे की नाही याचे एकच गमक आहे. जिवंत राष्ट्रांतील तरुण त्याच्यासाठी मरायला नेहमी तयार असतात.

— वि. स. खाण्डकर : (कांचन-मृग)

कारागृहांतील प्रवेश

थोड्याच वेळांत चढण संपून सिल्हहर जेलचा दरवाजा आला. लोखंडी बिजागन्यांच्या दाढा करकरून लागल्या व त्या तुरुंगाच्या दारांचा जबडा उघडला. मी त्यांत घुसलों तों जबडा बंद झाला, तो पुनः अकरा वर्षांनी परत उघडला !

— वि. दा. सावरकर : (माझी जन्मठेप)

अघोर अलंकारांची शोभा

मी त्या भीषण भव्य तुरुंगाच्या दोन लोखंडी फाटकांच्या मध्यंतरी असलेल्या भागास भूषविण्यासाठी जे अनुरूप अलंकार धारण केलेले होते ते पाहण्यांत गर्क झालेलों होतो. निरनिराळ्या प्रकारच्या हातकड्या एकांत एक गुंफून त्यांची ही हिडिस फुलें भिंतीवर लावलेली होती. मोठमोठ्या पायबेड्या, दंडबेड्या, आणि मनुष्याच्या शरीरास कष्ट देणारीं अर्शांच अन्य आयुधें समोरच्या भागावर ओळीनें लोंबकळत होती. त्या उग्रतेची एक शोभाच दिसत होती. त्या बेयॉनेट-बंदूक-बेड्या-हात-कड्यांच्या अघोर अलंकारांनीं तो भीषण तुरुंग असा शोभू लागे कीं, जसा एकादा मांग उत्तम कपडे घालून फांशीं घावयास येतांना शोभतो.

— वि. दा. सावरकर : (माझी जन्मठेप)

श्रमाची पूजा

ज्या राष्ट्रांत समाज-संवर्धक, समाज-रक्षक, समाज-पोषक श्रमाची पूजा होते, ते राष्ट्र वैभवावर चढते, बाकीचीं भिक्षेस लागतात.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

श्रमाची मातव्वरी

देव दगडांत नाही, माणसांत आहे. दामांत नाही, घामांत आहे.

— वि. स. खांडेकर : (हिरवा चाफा)

श्रमाची प्रतिष्ठा

श्रमांत आत्मोद्धार आहे. फुकट घेण्यांत व फुकट देण्यांत पतन आहे. उन्हातान्हांत काम करणारा मजूर, रस्ते झाडणारा झाडू, मलमूत्र नेणारा भंगी, मेलेलीं गुरे फाडणारा ढोर, व्हाणा बांधणारा चांभार हे सारे आयतेखाऊ लोकांपेक्षां पवित्र आहेत, श्रेष्ठ आहेत.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

गीता

गीता म्हणजे आलस्याचा निरास, मोहाचा निरास, विलासाचा निरास! गीता म्हणजे नैराश्याचा, स्वार्थाचा, दंभ-मत्सराचा निरास.

— साने गुरुजी : (श्याम)

सत्यावरील निष्ठा

ज्याचा आग्रह धरावा अशी जगांत सत्य ही एकच गोष्ट आहे !

— वि. स. खाण्डेकर : (सुखाचा शोध)

मजुरांची वस्ती

धूळ, धूर, आणि कचरा यांचे सर्वत्र साम्राज्य पसरले होते. कटड्याला बांधलेल्या दोरीवरून फाटकी गोष्ठाफाटे फाटक्या गोधड्या, वाकळा, पंचवीस ठिकाणी दिव्या लावलेलीं लुगडीं, त्या गलिच्छपणाला आणखी जोड देत होती. कांचेची चिमणी नसलेल्या डव्यांचे घासलेटचे दिवे प्रत्येक खोलीतून धुराचे भपकारे सोडीत होते. सहज पाहिले असतां खोलीत आग लागली आहे की काय, असा परक्या माणसाला भास झाला असता.

— भा. वि. वरेरकर : (धांवता धोटा)

गरिबाची झोंपटी

दिव्याच्या उजेडांत मनोहरला काय दिसले ? स्वच्छ दारिद्र्य. कुडाला पाजवून आणलेले विळे, कोयते व कुन्हाडी लटकावल्या होत्या; शिंक्यावरून दोन-चार भोपळे, कोहळे व काकड्या ठेवल्या होत्या. मागील बाजूला कोंबड्यांचा झापा होता. कोपण्यांत नाचणीची बारीकशी कणंग होती. माळ्यावर दोन-चार भाताचे डबे. ते भात देखील नव्याचे होते. कुडामध्ये लाडीने लिंपलेला एक फुटक्या आरशाचा तुकडा होता.

— र. वा. दिवे : (सराई)

कामगारांचे जीवन

कुणाचीहि घागर थोडीबहुत मारामारी, निदान शिवी-गाळी झाल्याशिवाय भरलीच जात नाही. परळवरच्या ह्या प्रातःस्मरणाच्या भूपाळ्याच आहेत. या परळच्या कुरुक्षेत्राला नळावरच्या भांडणापासून सकाळीं सुरवात होते आणि संध्याकाळीं आकाशगंगेच्या तांबड्या पाण्याचे सेवन करून घरी परत येणाऱ्या कामगारांच्या शिवीगाळीने या उत्सवाची शेजारती होते.

— भा. वि. वरेरकर : (धांवता धोटा)

श्रीमंतीचीं दुःखें

आज गरिबांचें सुख म्हणजे श्रीमंतांचा मत्सर असें झालें आहे. त्या श्रीमंतांचा मत्सर करण्यासारखें त्यांच्या-जवळ आहे तरी काय ? त्यांना धड अन्न पचत नाही, खरें प्रेम मिळत नाही. ही का हेवा करण्यासारखी स्थिति आहे ? श्रीमंतांनींच गरिबांचा मत्सर करावा अशी स्थिति असते. त्यांना मोकळी हवा मिळते, दगडावर पडलें तरी गाढ झोंप येते. श्रीमंतांना श्रमिकांचा हेवा वाटावा असें केलें पाहिजे.

- आचार्य विनोबा भावे : (भाषणें)

स्वावलंबनाचा मान

स्वावलंबन हा पाश्चिमात्य शिक्षणाचा पाया आहे. स्वावलंबनानें मान वर राहते, परावलंबनानें मान खालीं होते. श्रमाशिवाय कांहीं घेऊं नये व कोणी श्रम केल्या-शिवाय त्याला देऊं नये.

- साने गुरुजी : (श्यामची आई)

निर्माण करा

कांहीं तरी निर्माण करा.

विचार निर्माण करा.

धान्य निर्माण करा.

स्वच्छता निर्माण करा.

कांहीं तरी मंगल असें, सुंदर असें, हितकर असें, निर्माण करा; तरच जगण्याचा तुम्हांस अधिकार आहे.

- साने गुरुजी : (श्यामची आई)

राष्ट्रोद्दारासाठीं शिक्षण

ज्या राष्ट्राला आपलें डोकें वर काढावयाचें आहे त्याचें तें डोकें पहिल्यानें सुसंस्कृत झालें पाहिजे; म्हणजे तेथील लोक सुशिक्षित झाले पाहिजेत.

— शि. म. परांजपे : (काळांतील निवडक निबंध)

आमचे राष्ट्रीय ग्रन्थ

महाभारत आणि रामायण हे निःसंशय अद्भुत ग्रंथ आहेत. रामायण हें मधुर नीति-काव्य आहे, तर महाभारत हें व्यापक समाजशास्त्र आहे.

— विनोबा भावे : (गीता-प्रवचनें)

चरित्र-ग्रंथांचा उपयोग

शील बनविण्याच्या आणि संवर्धनाच्या कार्मीं अनुकरणीय स्त्रीपुरुषांच्या यथातथ्य लिहिलेल्या चरित्रांचा फार उपयोग आहे.

— धों. के. कर्वे : (आत्मवृत्त)

सत्कार्याचा मुहूर्त

चांगले विचार फार वेळ टिकत नाहींत, तेव्हां ते तीव्र असतांनाच मनुष्यानें चांगलें कार्य उरकून घ्यावें.

— धों. के. कर्वे : (आत्मवृत्त)

निश्चयाचें बळ

शब्द नकोत, कृती पाहिजे, आणि तीहि निश्चयाची कृती पाहिजे. लोकमताचें बळ निश्चयांत आहे, केवळ समुच्चयांत नाहीं.

— लो. बा. गं. टिळक : (केसरी)

आचाराची शुद्धता

अमुक देशांत किंवा अमुक जातींत जन्म होणें हें कांहीं मनुष्याच्या हातचें नाहीं. परंतु सदाचारानें किंवा दुराचारानें वागणें हें मनुष्याच्या हातचें आहे.

— प्रि. आगरकर : (सुधारक)

शुद्ध अंतःकरण

कोणत्याहि मनुष्याची योग्यता धंदावर अगर जातीवर अवलंबून नसून सर्वस्वी त्याच्या अंतःकरणाच्या शुद्धीवर अवलंबून असते.

— लो. बाळ गंगाधर टिळक
(लो. टिळक यांची धार्मिक मते)

शुद्ध मन

ज्याचें मन किंवा अंतःकरण शुद्ध तोच पुरुष उत्तम म्हणावयाचा.

— लो. बाळ गंगाधर टिळक : (गीता-रहस्य)

स्वच्छता हीच पूजा

शरीर हें परमेश्वराचें मंदिर आहे. हें मंदिर स्वच्छ व सुंदर राखणें, म्हणजे देवाचीच पूजा आहे. देवानें दिलेले नीट सांभाळणें यांतच खरा धर्म आहे. देवानें जीं सेवेचीं साधनें आपणास दिलीं आहेत तीं नीट, स्वच्छ, सतेज व समर्थ राखणें हें आपले प्रथम कर्तव्य आहे.

— साने गुरुजी : (श्याम)

सत्संगतीचा लाभ

सत्संगति लाभावयास जशी पुण्याई लागते, त्या प्रमाणें थोर मातापितरें, थोर भावंडे मिळावयासहि पुण्याई लागते.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

स्त्रियांचे गुण

स्त्रियांसारख्या कष्टाळू स्त्रियाच. त्यांनींच शेंकडों खस्ता खाव्या. भारतीय स्त्रियांच्या कष्टाळूपणाला व क्षमावृत्तीला एक भूमातेचीच उपमा शोभेल. दुसरी नाही. अशा थोर स्त्रिया ज्या घरांत असतात तीं मला राऊळें, देवाचीं मंदिरेंच वाटतात. त्या स्त्रिया ह्याच मी देवता मानतो व माझा माथा त्यांच्या चरणीं नमवितो. दुसरी देवळें मला माहीत नाहीत.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

प्रेमाचें नातें

प्रेमाचें नातें ऐश्वर्यालाहि लाजवील. हें प्रेम जेथें नाही ते माझ्या—महाल व दिवाणखाने म्हणजे स्मशानेंच होत.

— साने गुरुजी : (श्याम)

प्रेमाचें सामर्थ्य

तलवारीशीं लढवावयाची तर ढालच. पण त्या ढालीचा सहन करण्याचा जोर तलवारीच्या मारण्याच्या जोरापेक्षां कमी पडतां कामा नये. दुश्मनाच्या सवालांत जर पांच शेर राग भरलेला असला, तर आपल्या जबाबांत पांच शेराहून कमी प्रेम नसावें.

— विनोबा भावे : (मधुकर)

जीवनाचें ध्येय

खरें असेल तेंच बोलावें. उदात्त असेल तेंच लिहावें. उपयोगी असेल तेंच शिकवावें. देशाचें हित ज्यांत असेल तेंच करावें आणि परमेश्वराचें जें सत्य स्वरूप असेल तेंच चिंतीत जावें.

— शि. म. परांजपे (काळांतील निवडक निबंध)

प्रत्येकाची थोरवी

शेवटीं जगांत दुसऱ्याजवळ आहे यांतच आनंद मानावयास आपण शिकले पाहिजे. गांधींना रवींद्रनाथ होतां येणार नाही, रवींद्रनाथांना रामन् होतां येणार नाही. आपण रडून काय होणार? शेवटीं अद्वैतांतच आसरा आहे. जगांत खाण्यापिण्याचें वैषम्य दूर करतां येईल. परंतु चित्रकाराला जर गाणान्यांचा हेवा वाटेल तर त्याच्यासाठीं कोणता साम्यवाद आणावयाचा? झेंडूला जर गुलाबाचा हेवा वाटायला लागला तर काय करायचें? झेंडूला पूर्ण फुलावयास आसरा देतां येईल, गुलाबालाहि वाव मिळेल. परंतु झेंडूचें वैशिष्ट्य गुलाबाला लाभणार नाही, आणि झेंडूला गुलाब होतां येणार नाही. गुलाबानें झेंडूला म्हणावें, “तूं किती छान आहेस?” “तूंहि किती गोड आहेस?” असें झेंडूनें म्हणावें. रामराम म्हणून एकमेकांस नमस्कार करावा. रामराम म्हणजे तूंहि राम व मीहि राम. तूंहि गोड व मीहि गोड.

— साने गुरुजी : (श्याम)

थोरांचें ब्रीद

जो खरा विचारी आहे, ज्याला लोककल्याणाची खरी कळकळ आहे, सत्य बोलणें व सत्यास धरून चालणें यांतच ज्याचें समाधान आहे, अशानें क्षुद्र लोकांच्या अवकृपेला, रागाला किंवा उपहास्यतेला यत्किंचित् न भितां आपल्या मनास योग्य वाटेल तें लिहावें; बोलावें व सांगावें हेंच त्यास उचित होय.

— प्रि. आगरकर : (सुधारक)

संतो

किला
आठवण होणे
ईश्वराचे स्मरण हो

सज्जनांचा आनंद

सज्जनांचा स्वभावच हा
त्यांचा धर्म नव्हे ! आपला देह कु
धर्म ! लोकांच्या हितासाठी स्वतःची
तो त्यांचा ब्रह्मानंद !

— अ. ब. कोल्हटकर

साधुत्वाची दृष्टि

वाईटांत वाईट व्यक्तीच्या हृदयांतूनहि भलाईची प्रती
येते. बाह्य परिस्थितीमुळे त्याच्या हातून एकादी वाईट
गोष्ट होतांना दिसत असेल, परंतु वाईटांतल्या वाईट
माणसांतहि एकादी तरी सद्भावना असतेच. त्याच्या
हृदयांत आम्हांला भगवंताशिवाय कोणाचेहि दर्शन
व्हायला नको.

— आचार्य विनोबा भावे : (भाषण)

स्वातंत्र्याचा आनंद

स्वातंत्र्याची प्रगति होत असलेली पाहून सूर्य, चंद्र
आणि आकाशातील सर्व लहान-मोठे स्वतंत्रताप्रिय तारे
हे आनंदित होत असतात, आणि चोरी, दरवडे व खून
यांना पाहून मध्यरात्रीचा काळाकुड काळोखदेखील भयाने
थरथर कांपत असतो.

— शि. म. परांजपे : (पुराणिकाचा खटला)

रायला हात
 असें वाटलें कीं,
 करायला सांगावें
 तसेंच आहेत. तो न
 त्र आपत्तींत पडत असेल तर
 असेल तर तो सन्मार्ग दाखवतो.
 - महादेवशास्त्री जोशी : (कल्पवृक्ष)

॥ १ ॥

झवावयाचा तर पाणी ओतावें,
 र पडला म्हणजे दिवा लावावा,
 ा गोष्टी कोणाला समजत नाहीत ? आणि जर ह्या
 गोष्टी समजतात, तर क्रोधाला प्रेमानें जिंकावें, बुराईला
 भलाईनें जिंकावें, कंजूषपणाला दिलदारपणानें जिंकावें,
 खोट्याला खऱ्यानें जिंकावें, हे संतांचें म्हणणें कां समजूं
 नये ? त्याहि गोष्टी व्यवहाराच्याच आहेत.
 - विनोबा भावे : (मधुकर)

मित्राचीं कर्तव्ये

आपलें चुकतें पाऊल जो फिरवितो आणि जाणारा तोंड
 जो सावरतो, तोच आपला खरा मित्र होय.
 - ना. सी. फडके : (गुजगोष्टी)

नातें व प्रेम

नातें हें झाडाच्या आढ्यासारखें असतं. पण मुळांत
 प्रेमाचं पाणीच नसलं तर त्या आढ्याचा उपयोग काय ?
 - वि. स. खाण्डेकर : (कांचनमृग)

मुलांचीं मनें

मुलांचीं मनें हीं झऱ्याच्या पाण्याइतकींच प्रसन्न व पारदर्शीं, पण त्याच्याचसारखी विकार-सुलभ असतात फार. पाणी जसें एकादी क्षुल्लकाहि वस्तु त्यांत पडल्यानें विचलित व दूषित होऊन जातें, तसेंच असतें मुलांच्या मनाचेहि.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (भंगलेलें देऊळ)

मुलांची धांवपळ

कातोड्यांचीं चपळ पोरें शेतामधल्या ओहोळांतून व लव्हाळींतून लपतछपत पलीकडच्या गारमाळावर निघायला गेलीं. त्यांचा पांगलेला जमाव वाऱ्यावर सोडलेल्या कागदाच्या चिठ्यांप्रमाणें पळतांना दिसत होता. सर्वांत मोठीं व चपळ मुलें आघाडीला पळालीं.

— र. वा. दिवे : (सराई)

लाडावलेलें जीवन

लाड हें एक अतिशय कृत्रिम जीवन आहे. त्यामुळें लाडास बळी पडलेल्या व्यक्तींच्या मनांत—मग तें मूल असो कीं स्त्री असो—जगाविषयीं खोट्या कल्पना निर्माण होतात.

— आचार्य कालेलकर : (जीवन आणि समाज)

कार्याची प्रेरणा

पुढचें पडलें तर मागच्यांनीं, आपलें कर्तव्य बजावणें यांतच खरें समाधान आहे, रडण्यांत नाहीं !

— लो. बा. गं. टिळक : (केसरी)

सणांचा आनंद

खरोखर दसरा, कोजागरी, दिवाळी हे सण सारे योग्य-वेळीं आहेत. पाऊस संपत आलेला. सोन्या-सारखीं पिकें तयार झालेलीं असतात. अशा वेळीं जीवनांत आनंद नि प्रकाश नाही आणायचा तर कधीं ?

— साने गुरुजी : (सुंदर पत्रें)

मंगल भाऊबीज

दिवाळीचा शेवटचा दिवस म्हणजे भाऊबीजेचा. त्याच्यासारखा गोड दिवस नाही. बहीणभावाच्या प्रेमा-सारखी मंगल पुण्यवान गोष्ट जगांत दुसरी कोणती आहे ?

— साने गुरुजी : (सुंदर पत्रें)

खेळ

खेळ म्हणजे निष्ठा, खेळ म्हणजे सत्यता, खेळ म्हणजे स्वतःचा विसर.

— साने गुरुजी : (भारतीय संस्कृती)

सौंदर्याचें दर्शन

वस्तूच्या जवळ गेल्याने तिचें सौंदर्य प्रगट होतें, परंतु तिचें काव्य मात्र दुरूनच खुलतें. हा नियम माहीत असल्या-मुळेच चंद्रसूर्य आणि नवलाख तारे इतक्या दूर जाऊन विचरत असतील काय ?

— आचार्य कालेलकर : (ब्रह्मदेशचा प्रवास)

खरा पुरुषार्थ

यश हें तर स्वतःच्या कर्तबगारीवरच अवलंबून असणार. 'सर्व काम' जर देवीनेच बसल्या जागो पूर्ण केले तर माझ्या पुरुषार्थाचे तें मरणच नाही का? निष्क्रिय म्हणूनच नीरस जीवन मग मी कसे सासूं ?

— महादेवशास्त्री जोशी : (तीर्थरूप महाराष्ट्र)

पराजयाची भीति

एकवार हार झाली म्हणून काय झाले ? प्रत्येक हार ही नव्या प्रयत्नाचे खत म्हणून समजली पाहिजे. पराभवांतून मिळणारे शिक्षण कमी महत्त्वाचे नसते. विज्ञान-शास्त्रज्ञांच्या सफल झालेल्या प्रयत्नांची वर्णने आपण वाचतो; पण हे सफल प्रयोग करण्यापूर्वी शंभरपट निष्फळ प्रयोग त्यांनी केलेले असतात, हे कसे विसरून चालेल ? सहजासहजी असंख्य पराभव जो जिरवतो तोच खरा पुण्यवान्.

— आचार्य कालेलकर : (हिमालयाचा प्रवास)

निराशा टाका

अपयश आले म्हणून निराश होण्याचे कारण नाही. दगडावर एकोणवीस घाव घातले तरी तो फुटला नाही, विसाव्या घावाने फुटला समजा, मग ते पहिले घाव कां अपेशी समजावयाचे ? त्या विसाव्या घावाच्या यशाची तयारी पहिले एकोणवीस घाव करित होते.

— विनोबा भावे : (गीता-प्रवचने)

वाचनाचे फल

अत्यंत शुद्ध, अत्यंत प्रतिष्ठादायक आणि अत्यंत मनो-रंजनावह असें करमणुकीचे साधन एक वाचन मात्र होय.

— विष्णुशास्त्री चिपळूणकर : (निबंधमाला)

संयमाची जरूरी

वाईट पुस्तके नयेच वाचू,
निंदास्तुति नयेच ऐकू,
वाईट वस्तु नयेच पाहू,
सदोष वस्तु नकोतच, परंतु
निर्दोष अशा वस्तूंचेसुद्धां फाजील सेवन नको.
चवचालपणा कोणताच नको. दारू-भर्जी तर नकोतच,
परंतु संत्रीं-केळीं-मोसंब्रींहि फार नकोत.

— विनोबा भावे : (गीता-प्रवचने)

जगावे कसे ?

जगायचे असेल तर मनुष्य म्हणून जगू या ! पशू-
सारखे, दगडासारखे जगण्याकरितां कांहीं आपण जन्माला
आलों नाहीं. आणि मनुष्य म्हणूनच आपण मरूं या !

— वि. स. खाण्डेकर : (हिरवा चाफा)

इमानदार रखवालदार

कुलुपासारखा रखवालदार त्रिभुवनांत सांपडणारं नाहीं.
त्याच्यापुढे पैशाची तिजोरी ओतली तरी त्यानें दारास
मारलेली मगरमिठी सुटायची नाहीं. पहारा करतांना त्याला
डुलकी लागत नाहीं किंवा भूक-तहानेची बाधा होत नाहीं.
त्याला उन्हाचा किंवा शीताचा कधीं त्रास होत नाहीं.
लोहाराकडून त्याच्या हृदयावर प्रहार करून ते छिन्नभिन्न
केले तर मात्र त्याचा नाइलाज होतो. जुन्या रोमन शिपाया-
प्रमाणे चाकरी बजावतां बजावतां मरण्याचे त्याचे
ब्रीदच असते.

— श्री. कृ. कोल्हटकर : (कुलूप)

काळी आई

जमीन आमची आई. जमीन आमचा बाप.

जमीन आमचा भाऊ. जमीन आमचा देव.

आमच्या जमिनीची योग्यता या जगांत कोणाकोणाला यावयाची नाही. साल दरसाल “ ध्या, खा ” म्हणून माउली सारखी देत असते ! या आईची सेवा केली, तर ती कधी उपाशी म्हणून मारावयाची नाही.

— धनुर्धारी : (पिराजी पाटील)

शेतकऱ्याचें शब्दचित्र

कां रे बाबा नांगऱ्या तुच्छ ? या भूमातेची सेवा करून जगाला पोसण्यासाठी धान्य निर्माण करणारा तो कष्ट-मूर्ति शेतकरी, तो कां तुच्छ ? जो थंडी पाहात नाही, ऊन-वारा पाऊस-पाणी पाहात नाही; पहांट पाहात नाही, दुपार पाहात नाही, रात्र पाहात नाही; चिखल पाहात नाही, कांटे पाहात नाही; खळ्यांत पीक असलें तर रात्री खळ्यांतच आगटी पेटवून झोपतो; नको पांघरायला, नको आंधरायला, पुनः इतकें सारें करून किती नम्र, किती आदरातिथ्य करणारा ! जो कोंबड्याबरोबर उठतो; सूर्य वर येतांच आपल्या कर्ममग्न हातांनीच त्याला वंदन करतो; नवीन नवीन झाडें लावतो, त्यांची निगा राखतो; बैलांना चारा आर्धी घालतो मग स्वतः जेवायला जातो; गुराढोरांना पाणी पाजतो मग स्वतः पाणी पितो; कसे त्याचें गायी-गुरांवर, झाडांमाडांवर, शेताभातांवर, मुलां-बाळांवर प्रेम; असा तो शेतकरी, असा जो नांगऱ्या-तो का तुच्छ व हीन ?

— साने गुरुजी : (श्याम)

शेतकऱ्याचा स्वभाव

दुष्काल आले-गेले; सुग्या आल्या-गेल्या; धान्यावर किडी पडल्या; पिके जळून गेली; टोळधाडी आल्या; सावकारांनी छळले; पाटील-तलाठ्यांनी छळले-सर्व प्रकारचा छळ झाला, तरी आपत्तींनी जर्जर झालेला शेतकरी, अंगाला कपडा आहे-नाही अशा अर्धनग्न स्थितीत, फाटकी लकतरे नेसून, डोक्याला तुटकी मुंडाशी बांधून, भुकेने कालवत असलेले पोट आवळून, चितेच्या रेषांनी भरलेले कपाल पुढे करून काळाशी टकरा देत आहे. अशा स्थितीत धर्म, सत्य, प्रामाणिकपणा यांना विलगून राहणारा शेतकरी हिंदुस्थानाखेरीज दुनियेच्या पाठीवर कोठेही मिळणार नाही.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

शाळूची राखण

शाळू आतां पोट्याला येऊन कांहीं दिवस लोटले होते. आणि आतां या टोंकापासून त्या टोंकापर्यंत अवघे शाळूचें रान हिरव्या दाण्यांनी खचून गेलेल्या कणसांनी गजबजून गेले होते. मधून मधून स्वस्तिकाच्या आकाराची आणि पांढऱ्या पैरणी पेहरलेली ती वाकडी-तिकडी बुजगावणी उभी होती आणि कणसांना टोचावयास येत असलेल्या पांखरांच्या थव्यांना पिटाळून लावण्यासाठी ठिकठिकाणच्या माळ्यावरून गोफणीचे फडत्कार होत होते.

— श्री. म. माटे : (त्यांचे धन हरपले)

दुपारची भात-कापणी

सूर्य माध्यावर येऊं लागला. कड्यावरचें दहिंवर नाहीसें झालें. त्याऐवजीं कृषिकर्माच्या घामानें भात मिजूं लागलें. खालीं शेतांत पाणी तापलें. आणि वर उन्हाचा ताप. त्रासलेले कामकरी सपासप भात कापूं लागले. सराईची रनाळी दरीदरींत लहरी मारूं लागली. त्या स्वच्छ प्रकाशांत लांबवरची गवताची काडीन् काडी अन् पानन्-पान स्पष्ट दिसत होतें..

— र. वा. दिघे : (सराई)

मळणीची तयारी

भात साफ करून वारवण्याचें काम सुरू झालें. दीपाजी भातांत पळीज फार ठेवतो म्हणून अंधूची अन् त्याची हुजत झाली. मग शेतकरी कोल्हे-हुकीची वाट पाहूं लागले. कोल्हे-हुकीला मापःकेलें म्हणजे वाढतें असा शेतकऱ्यांचा समज आहे. त्याच्या आधीं शेतांतील देवींची परडी अन् देवाची जत्रा झाली. मग मांडीच्या कण्याची पूजा झाली. मांडीच्या मधीं नारळ ठेवला, उदबत्या लावल्या व फुलें वाहिलीं. सर्व काम खुणांनीं चाललें होतें. कारण मळणीच्या वेळीं शांतता ठेवण्याचा प्रघात आहे. त्या शांत खलाटींत शांत खळें एक प्रकारची गूढता आणीत होतें. जणूं शांत धरित्री माता शेतकऱ्यांना बक्षिस देण्याकरितां तेथें साक्षात् येणार आहे.

— र. वा. दिघे : (सराई)

भूमातेचे अलंकार

चंद्र-सूर्य-तान्यांचीं फुलें तिच्या खोप्यांत आहेत. समुद्राचें वल्ल तो नेसली आहे. फुलांचे हार तिनें घातले आहेत. हिरवी चोळी तिनें घातली आहे. शेष-वासुकीचे तोडे-तोख्या तिच्या पायांत आहेत. भव्य महान् महीमाता!

— साने गुरुजी : (भारतीय संस्कृती)

सुकाळांतील खेडे

हस्तामागून चित्रा व स्वाती क्वचित पडतात. त्यानंतर सुगी पिकूं लागते. बाजरी काळीशार दिसते. तिळाचीं शेते पिवळीं दिसतात. शाळू मोत्यांचे घोस घेऊन उठतो. अठरा धान्ये पिकून वारावलुत्यांची चंगळ उडते. हरळी, कुंदा, बाटूक जनावरांना विपुल मिळूं लागते. तलाव्याच्या श्राद्ध-पक्षाला व कोजागिरीला खूप दूध मिळते. खण, लुगडी, मुंडाशीं यांची विक्री जोरांत चालते. साळ्याचे माग चालतात. साळ्याचें माळवें विकतें. जत्रा-उरुसांना ऊत येतो. खेळ-तमाशे सुरू होतात.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

दुरून दिसणारे मळे

माळवदावरून पाहिलें कीं, नदीकांठानें व गांवाचे चौफेर संत्री-मोसंबीचे बाग हिरव्या वसाहतीप्रमाणें ठायीं ठायीं दिसतात व त्यांतून सांजसकाळीं मोटांचे ' करं करं धोः ' असे आवाज व मोट हांकणारांच्या ललकान्या व बैलांना व स्त्रियांना उद्देशून म्हटलेलीं अर्थशून्य गाणीं ऐकूं येतात. उन्हाळ्यांत नदीनाले आटले तरी गाखा हटत नाहीं. चुन-खडीमुळें नदीचें पाणी स्वच्छ व पाचक बनतें व हिंवाळ्यांत तें इतकें स्वच्छ होतें कीं, डोहाचे तळची वाळू मोजून घ्यावी.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

उसाच्या मळ्यांतील चालणें

उसांच्या मळ्यांतील चालणें तें ! त्यांतील त्रासापासून एक प्रकारचें सौख्य घ्यावयाचें असतें. पुरुष पुरुष उंच वाढलेल्या उसाच्या गर्दींतून रानवारा सोसाट्यानें आलां, कीं सळसळ होणारा आवाज आमच्या पायांखालीं तुडविल्या जाणाऱ्या पाचोळ्याच्या आणि पेऱ्यांच्या आवाजाशीं मिसळला, कीं तो ऐकून मनाला एक प्रकारचा अवर्णनीय आनंद होत होता.

— ना. सी. फडके : (कुलाव्याची दांडी)

शेतांतील वाट

आतां मोठा रस्ता सोडून आमची गाडी कुंपणाच्या बाजूबाजूनें शेताच्या ढेंकळांतून चालली होती. तो शेतांतील ओबड-धोबड बनावट रस्ता सारखा आणि स्वच्छ थोडाच असणार ? एक चाक खालीं, एक चाक वर असें सारखें हांत होतें. खडकाच्या एकाद्या मोठ्या टेंगळावरून चाक गेलें कीं मधूनच मोठा हिसका बसत होता. गाडीच्या चाकाखालीं ढेंकळांचा चूर होऊन काळी माती, उधळत होती.

— ना. सी. फडके : (कुलाव्याची दांडी)

डोंगरांचें मखर

वरघाटांतील दुष्काळी भागांतून पांखरें व भिकार खालीं लोटलें. खलाटींत पाखरांची बुलबुल सुरू झाली. कारण हिरव्या-निळ्या-जांभळ्या डोंगरांच्या मखरांत सराई राज-कन्येप्रमाणें बसली होती.

— र. वा. दिघे : (सराई)

खेड्यांतील गोठा

चुन्यानं न सांधलेल्या दगडी भिंतीच्या एका कोनाड्यांत रोंकेलचं डबडं जळत होतं, त्याचा तांबूस उजेड गोठ्यांत पडला होता. गाई-म्हशींच्या व्रैलांच्या आणि पारड्यांच्या सांवलया हालत होत्या. त्याकडं पाहिलं कीं वाटत होतं, बाहेरच्या झाडांच्या फांद्यांप्रमाणे या सांवलयाहि हाल-विण्याचा खेळ वारा करीत होता. एखाद्या जनावरानं मधूनच हासडून मारलेली लाथ, गाई-म्हशींच्या तोंडांत भंरडेंलां जाणारा कडवा, गुरांच्या गळ्यांतल्या घंटा, एका नाठाळ खोंडाच्या मानेला बांधलेलं खालच्या फरशीवर घरंगळणारं लाकडी लोढणं, म्हशीची धार काढणाऱ्या दादूच्या कासंडींत आणि उषाच्या सासूबाई आक्कासाहेच गाय पिळीत होत्या त्यांच्या छोट्या चरवीत पडणाऱ्या धारा—यांचे आवाज गोठ्यांत भरून राहिले होते.

— ना. सी. फडके : (उजाडलं ! पण सूर्य कुठे आहे ?)

घरांतील गाय

ती गाय आमच्या घराची शोभाच होती, आमच्या घराची देवता होती. आमच्या घरांतील प्रेम व पावित्र्य, स्नेह व सौंदर्य यांची जगू ती मूर्ति होती.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

भारताच्या आधार-देवता

चरखा व गाय या भारतीय भाग्याच्या दोन आराध्य-देवता, आधार-देवता. या दोन देवतांची पूजा पुनरपि जोंपर्यंत सुरू होणार नाही, तोंपर्यंत तरणोपाय नाही.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

शेतकीतील आनंदीआनंद

आजूबाजूला गव्हाचीं पिकें सळसळत होतीं; कांधाच्या पोगाऱ्यांनीं व गाजराच्या तुऱ्यांनीं शेतें चित्रविचित्र गालीच्याप्रमाणें दिसत होतीं व त्यांतून बगळे चरत होते. तित्तर व लावी पक्षी आपल्या पिलांचे परिवार घेऊन या शेतांतून त्या शेतांत धांवत होते. फळांना वाट धरून झाडे लावलीं होतीं. संतुष्ट शेतकरी लळकाऱ्या मारीत गुरें घरीं हांकीत चालले होते. सबंध दिवस चरून पोट भरलेले पक्षी झाडांवर परमेश्वराचीं संध्या-स्तोत्रें म्हणत होते. जिकडे तिकडे शेतकीच्या जीवनाचा आनंदी आनंद चालला होता.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

शेतांतील सौंदर्य

पाचूनें मढविल्याप्रमाणें हिरवींगार दिसणारीं शेतें, पृथ्वीवरील हिरवळीला खेळविण्याकरितां लहान माडांनीं चुडतांच्या रूपानें वांकविलेले आपले हात, गुंजारवाप्रमाणें भासणारें शेतांतल्या बायकांचें गीत; पक्ष्यांचे विविध व स्वच्छंदी सूर, पावसाच्या वेळीं क्रोधाविष्ट मनुष्याप्रमाणें दिसणारें पण आतां सौम्य मुद्रेनें पहात असलेलें आकाश, या गोष्टी आकर्षक होत्या.

— वि. स. खाण्डेकर : (कांचनमृग)

डोंगराचें टोक

मळलेल्या वाटेनें जातां जातां ते डोंगराच्या एका टोकाशीं आले. तें टोक म्हणजे पृथ्वीला आशीर्वाद देण्याकरतां पर्वतानें पसरलेला हातच आहे असा भास होत होता.

— वि. स. खाण्डेकर : (कांचनमृग)

दुष्काळाची मूर्ती

डोळे खोल गेलेले, गालफडे वसलेलीं, दातांच्या कवळ्या बाहेर आलेल्या, झिज्या अस्ताव्यस्त सोडलेल्या, पोटाळा भकाळ्या पडलेल्या, पाठीचीं हाडे बाहेर निघालेलीं, नखें वाढलेलीं, कंबर वांकलेली, हातापायांच्या काड्या झालेल्या, पावलें रक्तबंबाळ झालेलीं, सर्वांगावर वाकळा पांघरलेल्या, गळ्यांत झोळी घातलेली आणि हातांत फुटकें खापर आणि धडकी करवंटी घेतलेली, असें अक्राळविक्राळ स्वरूप धारण करून ही समष्टीरूप क्षुधादेवता जिकडेतिकडे सैरावैरा घावूं लागते.

— शि. म. परांजपे : (रिलिफ कामें काढण्यांतील उद्देश)

दुष्काळाची भीषणता

एकामागून एक नक्षत्रें कोरडीं गेलीं. उन्हांनें जमिनी फाटून जमिनींत वीतवीत रुंद, हातहात खोल भेगा पडूं लागल्या. तळावांचें व विहिरींचें पाणी खराखरा आटूं लागलें. विहिरीच्या तळाला जाऊन भांड्यानें अर्धा तास पाणी खरडून मोट भरावी तेव्हां ती वर येई. एके ठिकाणीं मेलेल्या आईला तान्हें मूल पितांना त्यांना आढळलें. आई कितीतरी दिवसांची उपाशी होती, ती इतकी वाळून कृश झाली होती कीं, जिवंतपणीं तिला दुधाचा थेंब फुटला असता किंवा नाही याची शंका होती. एक गाडी रस्त्यानें गाडीवानाशिवाय चालली होती. मालक व गाडीतून जाणारे कुटुंब गाडीत मरून पडलें होतें. एक रोडका कुत्रा मात्र गाडीखालून चालत होता. गाडीतील मेलेल्या लोकांचा इमानी कुत्रा ते लोक मेल्यावरहि त्यांना सोबत करीत होता.

— र. वा. दिवे : (पाणकळा)

दुष्काळाची दैना

झाडें पाहिलीं, पोटांत आग पडावी; मळे पाहिले,
पोटांत आग पडावी; गोठा पाहिला, दुःख भडभडून यावें;
घरीं गेलों, मुलें माझीं नाहींत, म्हणून गळा भरून यावा.
गांव पाहिला, लोक सगळे परागंदा, म्हणून जीव कासावीस
व्हावा. असा जिकडून तिकडून दुःखाचा वणवाच पेटलेला !

— धनुर्धारी : (पिराजी पाटील)

कोंकणांतील निसर्ग-शोभा

कोंकण आणि देश अशा जणूं कांहीं दोन झुडपाच
सह्याद्रीच्या दांड्यानें आमच्याकडे आपोआपच सांधल्या
आहेत. कोंकणांत नारळीचीं आंणि पोफळीचीं वनेच्या
बनें थाटामाटानें आपल्या चवऱ्या आमच्या मस्तकांवर
ढाळीत असतात. समोर समुद्राची रणगर्जना चाळू असते
आणि आम्ही राजाप्रमाणें ऐटीत आपली स्वारी काढीत
असतो.

— द. वा. पोतदार : (महाराष्ट्रांतल सौंदर्य-स्थळें)

कोंकणची सृष्टि

शेणानें स्वच्छ सारवलेलें तें अंगण, त्यावर काढलेल्या
रांगोळ्या, गेरूनें रंगवून स्वच्छ केलेल्या भिंती, त्यांच्यावर
काढलेलीं मनोरम चित्रें, भरपूर खुंट्यांवरून व्यवस्थित
रीतीने ठेवलेले कपडेलत्ते, तें प्रशस्त माजघर, आरशा-
सारखें निर्मल असें देवघर, स्वच्छ आणि सुशोभित अशा
मडक्यांनीं सजविलेलें स्वयंपाकघर.

— भा. वि. चरेकर : (धांवता धोटा)

कोंकणचे दृश्य

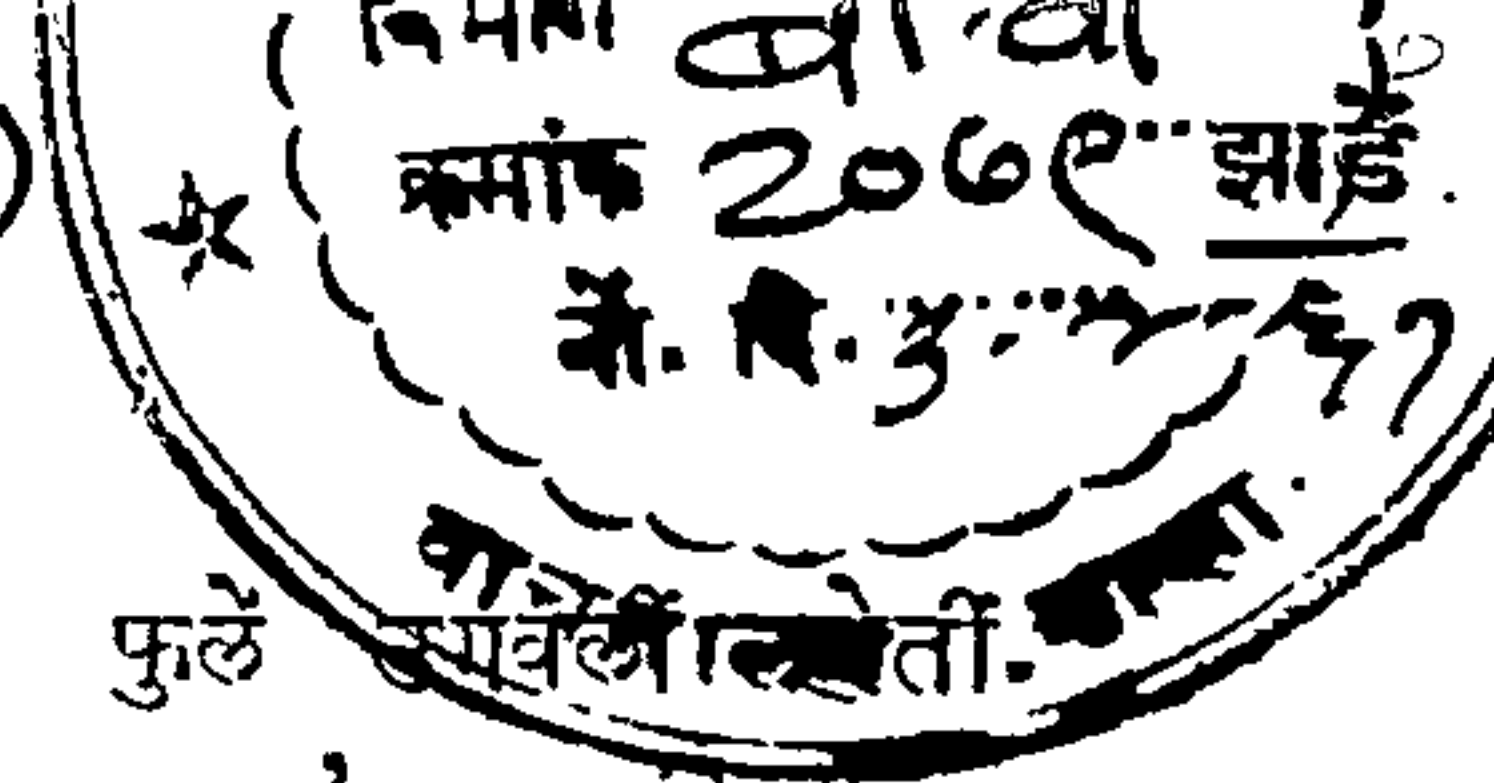
ज्याच्या त्याच्या बागेत बैल-रहाट सुरू होते. वागेचें शिंपणें चाललें होतें. रहाटाचा कुंज कुंज आवाज ऐकावयास येत होता. बैलांच्या पाठीमागून लहानशी शिमटी हातांत घेऊन हांकलणारे मुलगे, त्यांचा आवाज ऐकू येत होता. पाण्याचे पाट वागेतून वहात होते. पोफळी, नारळी, केळी, अननस यांना पाणी जात होतें. प्रत्येकाचें घर व घरा-शेजारीं प्रत्येकाचें केळी-पोफळी-नारळाचें आगर. मोठा सुखी व सुंदर असा तो गांव होता. स्वच्छ, समृद्ध व सुत्रलक पाणी, सुंदर हवा, पानकुलांची रेलचेल, दाट झाडी.

— साने गुरुजी : (शामची आई)

कोंकणचे सौंदर्य

किनारा सपाट; त्यामुळे समुद्राच्या लाटा जणू त्यावर लोळण घेत आहेत असे वाटते. शेतावरून खारा वारा वाहून लागला कीं भाताच्या रोपांची लवलव नकळत नजर ओढून घेते. केव्हां केव्हां तर कोस कोस पसरलेल्या हिरव्या भूमीवरून जणू एकादी समुद्राची लाटच निघून गेल्याचा भास होतो. वाऱ्याच्या खारटपणांत कित्येकदां वागांतून येणारा पुष्पगंध मिसळतो आणि त्या मिश्रणाचा एक निराळाच खुषबू नाकाशीं दखळतो. पश्चिमेला सागरावर आणि दक्षिणोत्तर दिशांना खाड्यांवर शिडांचीं शुभ्र गळवते पदरांत वारा भरून घेऊन सलील हंसगतीनें तरंगतांना दिसतात.

— प. महादेवशास्त्री जोशी : (अलीबागचा पाणकोट)

कोंकणांतील झाडे

कुंपणाकुंपणांतून वासंतिक फुले 'अवचिता परिमळु झुळकला अळुमाळु' हा ज्ञानियाच्या राजाचा अनुभव पदोपदीं येत होता. माडांची चुडते फताडीं अन् पोफळींचीं अटकर; पण दोन्हींचाहि रंग सतेज, हिरवा. तीं आगरे म्हणजे सागरीं शयन करणाऱ्या श्रीविष्णूच्या निळ्या आस्तरणाला जणू वेलबुट्टीची किनार ! पुढे तर आम्ही रस्ता सोडून माडांच्या बागेतच शिरलो. आमच्यावर हिरवीं छत्रचामरे ठळू लागलीं. एवढे राजवैभव मिळाल्यावर आम्ही तरी चालण्याची लगवग कां करावी ?

— महादेवशास्त्री जोशी : (मुरुडचा जंजिरा)

माडांच्या रायांतील सौन्दर्य

जिकडे तिकडे माडांच्या बागाच बागा दिसत होत्या. त्यांच्याकडे पाहिले की अधात्रीं हिरवागार गालिचा पसरला आहे असा भास होई. समोर लहानसा मोकळा मळा, त्याच्यापलीकडे वाळूच्या टेकड्या आणि त्याच्या-पुढे क्षितिजापर्यंत टेकलेला शांत निळा समुद्र. आम्ही टेकडीवर गेलो तेव्हां मालाची बोट जात होती. दूर क्षितिजावर तिच्या एंजिनाचा धूर वरच्या दगांत हळूहळू मिसळत असलेला दिसत होता. उजवीकडच्या लहानशा तळ्यांतलीं अर्धवट भिटलेलीं कमळे, शेतांकडून माडांकडे परत जाणारे पोपट आणि काजूना आलेला नाजूक हिरवा, पिवळा मोहोर यांत अधिक सुंदर काय होते असें कोणी मला विचारले असतें, तर खरोखरच त्याचें उत्तर मला देतां आले नसतें.

— वि. स. खांडेकर : (उल्का)

कोंकणांत शिरणारा पाऊस

पाऊस मलवारकडून पश्चिम किनाऱ्यानें समुद्राच्या लाटा खडकावर व किनाऱ्यावर आपटीत, नारळी-सुपारीच्या बागांचे शेडे हालवीत, ताल व शाल वृक्षांना वांकवीत, रायांच्या पाचोळ्यांत आंब्यांच्या राशी पाडीत, सागाच्या जंगलांतील वाळलेल्या पानांवर कोट्यवधि टपोरे थेंब शिंपून मोठे परचक्र आल्याप्रमाणे आवाज काढीत सोसाट्यानें कोंकणांत येतो. मग त्याच्या धारांतून घुरणाऱ्या डोंगरांची शिखरे दिसेनाशीं होऊन बरसात सुरू होते.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

केळीं-पोफळींत शिरलेला वारा

रात्री हस्ताच्या पावसाची सर अचानक पडून गेली होती. कुळागारांतल्या केळींचे हात मोडून अन् पोफळींचे शेडे पिळवटून वाऱ्यानें हि ' कुंज-क्रीडा ' केली होती. त्यामुळे आज सकाळीं बागेत पोफळांचा नुसता सडा पडला होता.

— महादेवशास्त्री जोशी : (वृंदा)

दऱ्यांतील अंधार

दऱ्याच्या ज्या खोल भागांवर सायंप्रभा पसरलेली नव्हती. ते भाग झपाट्यानें काळवंडत चालले होते. भरतीचे पाणी किनाऱ्यावरील सखल भागांत जलद पसरावे, त्याप्रमाणे तमिस्त्रेचा गडद अंधार दऱ्यांच्या या भागांना प्रथम व्यापून टाकीत होता.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (अनघा)

कोळ्यांचें जीवन

काहीं होड्यांतून धूर निघत होता असें मीं म्हटलें तर कोणीं भलताच संशय घेऊं नये. तो चुलींतला धूर होता. नाळीजवळ ठोकलेल्या फळ्यांवर मांडलेल्या चुलीवर त्यांची (कोळ्यांची) भाताची हंडी चढली होती. मागच्या अंगाला उभारलेल्या ठेंगण्या छपराखालीं त्यांची निजायची जागा होती. विश्रांतीची, पानतंत्राखू खाण्याची जागाही तिथेंच डोलकांठीच्या मुळशीं. होडी हेंच त्यांचें घर, पण स्थावर मात्र नव्हे. जालीं आणि गळ हीं त्यांचीं उपकरणें. माशांचें महापूर पीक पिकविणारा दरिया हें त्यांचें शेत. समुद्रावरच त्यांचा जन्म जायचा.

— महादेवशास्त्री जोशी : (विजयदुर्ग)

होड्यांनीं आणलेली कमाई

पाण्याला ओहोट होती. त्या अर्धवर्तुळाकार किनाऱ्याला मध्यभागीं सुपाच्या आकाराची जागा कोंरडी झाली होती. दोन होड्या तिथें उभ्या राहून त्या जागेवर मारून आणलेल्या शिकारीची रास घालीत होत्या. एकाद्या बांधकामावर गाडीवाल्यानें ' लाभSS दोनSS ' म्हणत विटांच्या जोड्या फेकाव्या, तसे ते कोळी माशांच्या त्याच वजनाच्या गुबगुबीत जोड्या कोंरड्या जमिनीवर टाकित होते. रास चढत होती, घरंगळत होती. जगांत जिथें जित्या जिवांची कदर उरली नाहीं तिथें मेलेल्यांचा कोण केवा ! भरतीच्या ताणावर मच्छीमारीला गेलेल्या होड्या ओहोटीच्या पाण्यावर सुखेनैव परतल्या होत्या.

— महादेवशास्त्री जोशी : (विजयदुर्ग)

अंधारातील खाडी

समोर पांच हातांवर पसरलेली वाघोटनची खाडी; पण तिचें पाणी अंधाराशीं एकरस झाल्यामुळें वेगळें दिसत नव्हतें. भोंवतीचें तें चिमुकलें सुंदर गांव झोंपलें होतें; पण ती खाडी मात्र जागृत होती. ती आपल्या लाटांच्या अनंत हस्तांनीं तटाला धक्के देत चुबुक् चुबुक् आवाज उठवीत होती. तिनें झोंपावें अशी जगच्चालकाची आज्ञाच नव्हती, त्याला ती तरी काय करील ! तिच्या दुसऱ्या तीरावरचे डोंगर मात्र केवळ छाया मात्र दिसत होते. जणूं भूतयोनीचे मुकादमच !

— महादेवशास्त्री जोशी : (विजयदुर्ग)

कोंकणचा बाजार

किती तरी वर्षांनीं मी कोंकणच्या भूमीवर पाय ठेवीत होतो. तांबड्या मातीचा रस्ता तुडवीत मुक्काम गांठायला जात होतो. खाजे म्हणजे गोडी शेव ही कोंकणची सर्व-सामान्य मिठाई. तिचीं दुकानें दुतर्फा मांडलेलीं होतीं. नारिंगी रंगाचीं तार्जी पोंफळें, आगरांतल्या विड्याच्या पानांचे पुडे, ' घावरसुन आला जोगी, गोबर माखून बसला अंगी ' म्हणून कोंकणांतल्या मुली ज्याच्याबद्दल उखाणा घालतात ते कोहळे, वाटोळीं गुबगुबीत पपनसें, पिकून गर्द जांभळीं झालेली हसाळीं, चिनें, कणगरे, अळकुड्या असा खास कोंकणचा कंद-फुलांचा संभार पुढें मांडून कुळवाडणी रस्त्याच्या कडेनें विक्रीसाठीं बसल्या होत्या. मी तो मांड पाहूनच तृप्त झालों.

— महादेवशास्त्री जोशी : (विजयदुर्ग)

सह्याद्रीचें सौन्दर्य

सह्याद्रीच्या हिरव्या खोऱ्यांतील निसर्गाचा सचित्र ग्रंथ चाळतांना कोणाला कंटाळा येईल ? गवतांत त्याला सशाची वीण दिसे, तर पायांखालून मातीच्या रंगाच्या लाव्हऱ्या भुर्रं करून आवाज करीत उडत व त्याच्या विचारांची साखळी तोडीत. रानांतील निरनिराळ्या पक्ष्यांचा मंजुळ साद ऐकतांना त्याचा जीव वेडा होई. कुठें मोर ओरडत, सकोत्रीं आडवीं जात, कीर-रावे-हरेळ वडाच्या झाडावर गर्दी करतांना दिसत.

— र. वा. दिघे : (सराई)

डोंगराची शिकवण

प्रत्येक टेकडी आम्हांला भूमीपासून उंच आणि गडाच्या जवळ नेत होती. आम्हांला धाप लागली आहे का घाम निथळला आहे तें पहाण्याची त्यांना काय गरज ! उन्नतीचा मार्ग हा नेहमींच कष्टाचा असतो, खडतर असतो, हें त्या मौनानेंच आम्हांला पटवीत होत्या आणि आम्ही निमूटपणें तें पटवून घेत होतो.

— महादेवशास्त्री जोशी : ('प्रचंड' तोरेणा)

डोंगरावरून दृष्टिक्षेप

डोंगर चढतांना अघून मधून सिंहावलोकन करण्यांत करण्यांत मोठी गंमत असते. टप्प्या-टप्प्याला नवे नवे प्रांत दिसूं लागतात. क्षितिजांचा घेर वाढतो. आपण जगापेक्षां उंच असल्याची ऐट चढते. क्षणभर विश्रांति घेतल्यानें धामावणारें हृदयही प्रकृतीवर येतें.

— महादेवशास्त्री जोशी : (तीर्थरूप महाराष्ट्र)

सिंहगडाचें माहात्म्य

या गडाचें माहात्म्य वर्णायचें तर इथें शिवरायांची पदतलें उमटलीं आहेत. इथें तानाजीचा आत्मयज्ञ धग-धगला आहे. इथें लोकमान्यांनीं हिंदूभूच्या स्वातंत्र्याचें मनन-चिंतन केलें आहे; आणि त्यामुळें या भूमीला त्रिगुण पावित्र्य लाभलें आहे.

— महादेवशास्त्री जोशी : (तानाजीची वीरशय्या)

रायगडाचें दर्शन

तो काळ्या कातळाचा रायगड आतां आमच्यासमोर आडवा पसरला होता. मला वाटलें, तो आपल्या टाचांवर उभा राहिला आहे. वास्तवापेक्षां अधिक उंच होऊन विश्वंभराकडे जणूं उडण्यासाठीं पंख मागतो आहे. चांदण्याच्या रुपेरी रसांत न्हाऊन त्याचें काळेंपण अधिक स्वच्छ झालें होतें. 'पुष्पसंगें मातीस वास लागें' म्हणतात, पण इथला प्रकार उलट होता. त्या कातळानें आपल्या अंगावरचें चांदणेंच शाम-शबल करून टाकलें होतें. त्याचें तें दर्शन छातीवर दडपण आणणारें होतें.

— महादेवशास्त्री जोशी : (शिवछत्रपतीची राजधानी)

गडाची वाट

बहुतेक गड हे द्राड असतात. आपल्याला हवी तेथून ते वाट देतीलच असा नेम नसतो. ते मोठे अन् आपण छोटे; तेव्हां त्यांच्या कळानेंच आपल्याला चढावें लागतें आणि त्यासाठीं आधीं निरर्थक कित्येक मैल तुडविणें भाग पडतें.

— महादेवशास्त्री जोशी : (लोहगड-विसापूर)

रंगांच्या छटा

हत्तींच्या संध चालीमुळें जसजसे ते डोंगर चढत गेले, तसतशी पंचमढीच्या पंचक्रोशीतील गिरिकंदराची शोभा त्यांच्या डोळ्यांत भरूं लागली. आदल्या रात्री पावसाची जोराची सर पडून गेलेली होती. त्यामुळें जंगलांतील पांढुरक्या तांबूस जमिनीवर लाल पाचोळ्याचा थर जागोजाग पसरला होता व एक प्रकारच्या रानगंधानें वातावरण कुंद होऊन गेलें होतें. खाली तांबूसलाल जमीन, वर पावसानें स्वच्छ न्हालेल्या साल-वृक्षाची हिरवीगार छाया आणि त्यावर पसरलेलें साभ्र सुनील आकाश यांचें रंगवैचित्र्य जितकें आकर्षक होतें, तितक्याच पावसानें धुऊन निघालेल्या डोंगराच्या शिलाप्रस्तरांतील काळ्या, निळ्या, जांभळ्या, किरमिजी, मोरपंखी, तांबुस वगैरे निरनिराळ्या रंगांच्या छटाहि मनाला आल्हाद देत होत्या.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (अनघा)

काळा कडा

एक अक्राळविक्राळ काळा कडा काळ्या किरि झाडोंत डोंगराच्या निम्त्या उंचीवर, डोंगराच्या बैठकीपासून पुढें झुकला होता. एक हजार फूट उंचीचा एकादा काळा-कामिन्न कांतोडी डोंगराला पाठ लावून डोक्रीवर उंच असलेले कपरे पकडून उभा राहिला तर त्याची छाती जशी दिसेल तसा काळा कडा दिसे. काळ्या कड्यानें डोंगराचा निम्मा बोजा न वाकतां खांद्यावर घेतला होता. पावसाळ्यांत काळ्या कड्यावरून एकापेक्षां एक प्रचंड धवधवे खाली कोसळत.

— र. वा. दिघे : (सराई)

शिवथर घळ

अर्ध्या घाटांत आल्यावर उजव्या हाताला जणू पाताळांत असल्यासारखी ती दिसते. गांभीर्य हेंच तिचें जातिनाम म्हटलें पाहिजे. दोन्ही अंगीं तुटलेले काळेभोरकडे अन् पायथ्याशीं दाट हिरवी झाडी, अशा स्वरूपांत ती वरून दिसते. खालच्या वरधें गांवापासून ती सहा मैलांवर आहे, खडकांत लेण्यासारखी खोदलेली आहे. तिची लांबी सव्वाशें फूट अन् रुंदी पाऊणशें फूट आहे. एक लहानगा जलप्रपात अवखळ बालकासारखा तिच्या कुशींत जीव लोटीत आहे.

— महादेवशास्त्री जोशी : (शिवछत्रपतींची राजधानी)

गुहेतील वसतिस्थान

त्या काळ्या पाषाणाच्या उदरांत पोखरून पोखरून एक घुमट कोरला होता. त्या घुमटाच्या पोकळींत बारीक बारीक कोठड्या किंवा ओवऱ्या वरपर्यंत होत्या. त्या खोल्यांचे वर्तुळाकार मजले खालपासून वरपर्यंत एकाला एक लागून राहिले होते. प्रत्येक मजल्याला ओवऱ्यांच्या पुढें एक एक सज्जा होता व तो वर्तुळाकार घुमटांत फिरवला होता. त्या सज्जांत जाण्याकरितां एक जिना दगडांत कोरला होता. तळमजला सोडला तर वरच्या कोणत्याहि कोठडींत जावयाचें म्हणजे ह्या जिन्यानें जावें लागे. गुहेत दिवसांदेखील काळाकुड अंधार असे. गुहेला एकच तोंड होतें. बाहेरून आंत व आंतून बाहेर जाण्याला हा एवढाच मार्ग होता.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

डोंगरांतील आवाज

विजांचा कडकडाट, मेघांचा गडगडाट, कोसळणाऱ्या कडेकपारांचे भयंकर आवाज, वाऱ्याचे गोंगावणे, वाऱ्याने मोडणारी झाडे-फांद्या यांचा कर्कश आवाज, यांनी काळदरी घुमू लागली. वीज पडली किंवा दगड गडगडला किंवा कडा कोसळला की त्याच्या आवाजाचे पडसाद काळदरीतून व आसपासच्या खोऱ्यांतून कितीतरी वेळ कंप काढीत राहात. विजेच चमकारा लवला की अंधारांतल्या ढगाला सहाद्रि व सहाद्रीला ढग दिसे. ढगाने सहाद्रीकडे पाहून हुंकारले की तोडीस तोड म्हणून सहाद्रि पण त्या हुंकाराचे प्रतिध्वनि कड्यावरून व घळीतून घुमवी व युद्धाचे आवाहन स्वीकारी. प्रबळ शत्रूप्रमाणे कोणीहि पड खावयास तयार होईना.

— र. वा. दिवे : (सराई)

उंचावरून पाहिलेला देखावा

अतिशय उंच उंच वाढलेली झाडेसुद्धां तेथून अतिशय खोल दिसत होती. आणि आपल्याकडून आकाशांत फार उंच भरान्या मारणारे पक्षीसुद्धां तळच्या जमिनीवरच चालत आहेत की काय असा त्या उंच शिखरावरून भास होई. तळची माणसे तेथून खुर्जी दिसत, शेतकऱ्यांनी लाविलेली ओबडधोबड शेते कारागिरांनी तयार केलेल्या नीटनेटक्या व नक्षीदार गालिच्याप्रमाणे भासत आणि विस्तीर्ण नद्या अत्यंत सूक्ष्म अशा रजतधारेची बुद्धि उमन्न करीत.

— शि. म. परांजपे : (शिवाजीचे पुण्याहवाचन)

प्रवासांतील अडथळे

प्रवासांत अशीं आडमेळीं यायलाच हवींत; त्याशिवाय त्याला रुचि नाही. पण ' आतां काय करावं ' अशी विमूढ अवस्था येण्याच्या क्षणीं त्या दूर व्हायला पाहिजेत. चंद्रावर ढग तर वाढून यावेत, पण तो कायमचा मात्र आच्छादला जाऊं नये, यांत खरी गंमत आहे.

— महादेवशास्त्री जोशी : (प्रचंड तोरणा)

डोंगरदरींतील प्रवास

अरण्यांत मधेच एकादा मठ दिसावा तशीं हीं स्टेशनं दिसत. भागवथीपूरम् स्टेशन सोडल्यापासून टेनेमलाइपर्यंत चार मोठे बोगदे लागले. तारेवर कसरत करावी त्याप्रमाणं आमची गाडी हळू जपून तोल सांवरून चालली होती. उंच प्रचंड पर्वत-शिखरांची रांग आमच्या गाडीवर डोकावून पाहात होती आणि एकाद्या खोल भयंकर दरीला वळसा घालून गाडी खालीं जाऊं लागली कीं ती अगदीं दरींत कलंडत असल्याचा भास होई.

— सौ. कमला फडके : (त्रिवेंद्रमची सफर)

घाटांतला मुक्काम

ऐन मध्यरात्र असावी. मी अंधरुणावरून उठून बसला राहिलों, खिडकी उघडली आणि बाहेर डोकावून पाहिलें. गाडी रिव्हर्सिंगवर उभी होती. आकाश अनपेक्षित ढगांनीं भरलेलें होतें. एकादी चांदणी मध्येच लुकलुकलेली दिसत होती. एका बाजूला सह्याद्रीचा डोंगर एकाद्या अजस्र कृष्ण-छायेप्रमाणें दिसत होता. दुसऱ्या बाजूला पश्चिमेकडील वाऱ्याचा विस्तार एकाद्या झोंपीं जाऊन घोरत पडलेल्या राक्षसासारखा भासत होता.

— ना. सी. फडके : (कुलाब्याची दांडी)

वणवा

आमची नजर समोरच्या डोंगरावर गेली, तर तिथे वणवा लागलेला. उभ्याआडव्या तेजाळ कांपण्या रेषेत ती आग चरत चरत जात होती. मधूनच किराळें उडत होर्ती. धूमरेखा आकाशाच्या पोकळींत रिगत होत्या. उजवीकडचा भलामोठा तुकडा करपून काळा ठिक्कर पडला होता.

— महादेवशास्त्री जोशी : (राजगड)

कड्याच्या पायथ्याशीं

कड्याखालचें रुंद पाठीचें तें टेंकाड. जणुं पाणघोडाच. त्याच्या अंगावरचें तें मेट. डाव्या हाताच्या डोंगरावर एकाखालीं एक कुणगे आंखल्यामुळें निर्माण झालेली ती जणुं दिव्य लोकाची सोपानपरंपरा किंवा ' भुवनसुंदरा 'ची 'लिवलीलत उदरशोभा' उजव्या हाताला खडेगोटे नसलेल्या आणि सुकल्या गवतामुळें पिवळसर दिसणाऱ्या, एकमेकींत आडव्या-तिडव्या घुसलेल्या त्या टेंकड्या जणुं मातबर जमीनदाराच्या अंगणांत येऊन पडलेल्या भाताच्या राशीच.

— महादेवशास्त्री जोशी : (तानाजीची वीरशय्या)

पहाडी प्रदेश

जिकडे तिकडे काळे पहाड आपल्या रुंद छात्या काढून उभे होते. मोठमोठाले तुटलेले कडे पावसाळ्यांत उतरणीवरून लोटत येऊन कशाला तरी अडकून अधांतरीं लटकून राहिले होते. ते केव्हां तुटतील याचा नेम नव्हता.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

वायूंचा संगम

तिथल्या (ब्रह्मगिरी) वाऱ्याच्या वाहणीत एक निराळेंच चैतन्य अनुभवायला मिळाले. विचार केल्याअंती ते वायूंचे प्रयाग होतें. देशावरचा अन् कोंकणचा असे दोन वारे त्या ठिकाणी उराउरी भेटत होते. उभयतांचे द्वैत मोडत होतें. कोंकणांतल्या वाऱ्याने हापूस आंब्याचा आणि काण्या फणसाचा स्वादुगंध आपल्या देशावरच्या भावाला उपायन म्हणून आणला असावा. देशावरच्या वाऱ्याने कशाची बरे प्रतिभेट आणली असेल ? कोंकणचा वारा ' झूंझूं ' या शब्दाने सागरतांडवाच्या फेसाळ गोष्टी आपल्या दादाला सांगत होता. देशावरचा भाऊ गोदा-प्रवाहाचे आणि मावळभूमीचे इत्थंभूत वर्तमान त्याला निवेदीत होता.

- महादेवशास्त्री जोशी : (तीर्थरूप महाराष्ट्र)

पठारावरील सोने

एका बाजूला सगळा निवडुंग तर दुसऱ्या बाजूला सगळ्या पिवळ्या फुलवंती कण्हेरी हा देखावा निश्चित आश्चर्यजनक होता. तो सगळा उतार जगुं सोन्याचा झालेला मी पाहात होतो. जशा कांहीं नववधू पिवळी ' अष्टपुत्री ' पांघरून बोहल्यावर चढण्यासाठी सजून राहिल्या आहेत.

- महादेवशास्त्री जोशी : (मल्हारि मार्तंड)

खरोखर या जगांत दुसऱ्याच्या श्रमावर जगणे यासारखे पाप नाही.

- साने गुरुजी : (श्यामची आई)

पावसाळ्यानंतरचे डोंगर

पावसाळा संपला होता. श्रावण िंतला ऊन पाऊस संपला होता, भादव्यांतील तापी बंद झाल्या होत्या, अश्विनाचे सोनेरी उन्ह तिरपें होऊन हिरव्या खलाटीवर पडूं लागलें. चौफेर पावसानें हिरवळलेले डोंगर, निळें आकाश डोक्यावर घेऊन उभे होते. मधून काळ नदी खळबळ करून वाहत होती.

— र. वा. दिघे : (सराई)

डोंगरावरील वैराग्य

समाधीनंतर व्युत्थान व्हावें त्याप्रमाणें आम्ही टेकडी-वरून खाली उतरलों. उतरतांना निराळा रस्ता पकडला. जवळ जवळ सुकून गेलेल्या पानांची शोभा चोहोंकडे दिसत होती, यामुळें जेथें तेथें वैराग्यचें सूचन होत होतें.

— आचार्य कालेलकर : (ब्रह्मदेशाचा प्रवास)

सरोवराकांठचा पर्वत

थेथें (झांशीच्या वाटेवर) समोरच्या बाजूला एक एक उंच पर्वत आसमंतांतल्या जंगलास आशीर्वाद देत उभा होता आणि पाण्यांत पाहणाऱ्यांना आपलें उलटें दर्शन घडवीत होता. दाढी राखून डोकें तासणाऱ्या मुसलमाना-सारखें ह्या पर्वतानें आपल्या पायथ्याशीं जंगल वाढवून डोक्याची चम्पी केली होती.

— आचार्य कालेलकर : (नदीचें सरोवर)

मृत्यूचे सर्व फायदे ज्यांत आहेत, पण तोटा मात्र एकहि नाही, अशी एक गोष्ट जगांत आहे आणि ती म्हणजे शोप !

— अनंत काणेकर

हिमालयांतील सोने-रुपे

मी हिमालयांत असा देखावा एकदां पाहिला होता. खाली स्वच्छ व शुभ्र वर्फ व वर पिवळें अनंत अंबर. खाली चांदी-रुप्याचीं शिखरें व वर सोन्याची छत्री !

— साने गुरुजी : (आस्तिक)

हिमालयांतील पहाड

अरेबियन नाइदसमध्ये किंवा पंचतंत्रांत एका गोष्टीतून दुसरी गोष्ट फुटते त्याप्रमाणें या पर्वतशिखरावर मांड ठोकून बसलेला एक नवाच डोंगर उपस्थित झाला ! चार मजुरांच्या खांद्यावरील आरामखुर्चीवर एकादा अमीर बसला असावा, त्याच गंभीर भव्यतेनें आणि आपल्या महत्तेचें परिपूर्ण भान असावें अशा स्वाभाविकरूपेण तो पहाड विराजमान झाला होता. तो जर उभा राहिला असता तर ? तर मला वाटतें आकाशाचा चांदवा फाटलाच असता.

— आचार्य कालेलकर : (हिमालयांतील प्रवास)

हिमालयांतील इंद्रधनुष्य

हिमालयाच्या हवेंत थोडी जरी आर्द्रता जमली कीं इंद्रधनुष्याचें दर्शन हें घडायचें ! ह्या वेळीं समोरच्या डोंगरावर-डोंगरावरील आकाशांत नव्हे तर डोंगराच्या वक्षस्थलावर-इंद्रधनुष्याचा एक पट्टा दृग्गोचर होत आहे. हिरव्या झाडीच्या पार्श्वभूमीवर तें निघाल्यामुळें थोडेसें कृष्ण होतें. परंतु त्यामुळें त्याच्या मोहकतेत कोणतेंच न्यून आलें नव्हतें. पळती मोटार जसजसें आपलें तोंड फिरवी, तसतसें इंद्रधनुष्यहि स्थानांतर करीत असें.

— आचार्य कालेलकर : (बिल्वाश्रमाचें पुनर्दर्शन)

मेघराज आला

आणि मग पाऊस येतो. जणूं श्यामल कृष्णच इंद्र-धनुष्यानें सजून येतो. आकाशांत वाघें वाजूं लागतात. आला, मेघराज आला. धरित्रीला भेटायला भाऊ आला. प्रेमानं ओथंबून आला. आणि कवि म्हणतो “हा भाऊ रिकाम्या हातानें नाहीं आला. त्यानें हिरवें पातळ आणलें आहे आणि निर्झरांच्या संगीताच्या तोरड्या आणल्या आहेत.”

— साने गुरुजी : (सुंदर पत्रें).

ढग जमूं लागले

दूर क्षितिजाच्या एका कोपऱ्यांत तळहाताएवढा एक काळा ढग हळूच पाण्यांतून वर डोकावून पहाणाऱ्या माशाप्रमाणें हालचाल करित होता. त्या ढगाकडे मी कौतुकानें निरखून पाहूं लागलों. गुलामगिरीनें गांजलेल्या राष्ट्रांत एकाद्या एकाकी देशभक्तानें आपलें अस्तित्व धैर्यानें दर्शवावें, तसा तो छोटा मेघ वाटला मला. मी पाहत होतोच. क्षणाक्षणाला त्याचा आकार वाढूं लागला. हां हां म्हणतां त्या माशाचें मांजराच्या पिलांत आणि त्या काळ्या मांजराच्या पिलाचें मोठ्या प्रचंड हत्तींत रूपांतर झालें. तो काळा हत्ती पुढें पुढें सरकूं लागला. त्याच्यामागून अनेक लहानमोठे हत्ती दिसूं लागले. रानटी हत्तींच्या कळपानें सारें आकाश व्यापून टाकलें. आतां लवकरच पाऊस पडणार, आपल्या सोडेंतून भरून आणलेलें स्वर्गगेचें पाणी छोटेमोठे हत्ती तापलेल्या पृथ्वीवर उधळून तिला शांत करणार, या कल्पनेनें माझे मन आनंदित झालें.

— वि. स. खांडेकर (कुठ आहे तो मेघ).

गहिवरलेले आकाश

बाहेर एकाएकी प्रचंड वादळ सुरू झाले. धों धों वारा वाहत होता. आकाशांत अकस्मात् ढगावर ढग आले. एका क्षणापूर्वी तेथे अनंत तारे चमचम करीत होते, आतां एकहि दिसेना. प्रसन्न आकाश शतधारांनीं रडू लागले.

— साने गुरुजी : (क्रांति)

काळ्या ढगांचे छत

भाद्रपदाच्या पहिल्या दिवशीं आकाशांत पावसाचे अगदीं चिन्ह नव्हते, उलट त्या दिवशीं सकाळीं पाऊस उडवणारे धुकें दरीतून निळ्या डोंगरांना वाफारा देत होते. परंतु त्याच दिवशीं संध्याकाळीं एक मोठा पांढरा ढग दक्षिणेच्या बाजूने सारंग खिंडीतून हळूहळू लोटत लोटत आला व डोंगराच्या अंगाने काळ्या कड्यापर्यंत पसरला. थोड्याच वेळांत त्याने काळ्या कड्याला दुपेटा बांधला व काडदरीच्या रानभागावर डोंगरकट्यारीवर अंधेरी केली. काळ्या कड्यापासून वर भीमाशंकर व खाली महाबळेश्वरपर्यंत एकाच काळ्या ढगाचे एक काळे छत तयार झाले. विजा, ढग, पाऊस, वारा यांनीं सह्याद्रिवर युद्ध पुकारले. टपोऱ्या थेंबांच्या पावसाची एक मोठी सर सुरू झाली. पावसाचे थेंब इतके मोठे होते कीं, पागोळ्यांत पाऊस माईना.

— र. बा. दिघे : (सराई)

पर्जन्याचे आगमन

वाजत गाजत गर्जत येऊन त्याने तापलेल्या कस्तुरीच्या काळ्या वावरांत अमृताची बरसात सुरू केली कीं लाखों कमळे फुलल्याप्रमाणे मातीचा सुगंध पसरतो.

— र. बा. दिघे : (पाणकळा)

ढगांचा तट

आमची होडी किल्ल्याच्या प्रवेशद्वाराच्या रोखानें निघाली. सकाळचा पाऊस आतां नव्हता; पण ढगांनीं सूर्यापुढें उगाच तट उभारून ठेवला होता. अधूनमधून तो ढासले आणि किल्ल्यावर प्रकाशाचा लोंढा ओते. पण पुढें तो ढगाआड झाला कीं समुद्राच्या पृष्ठभागासह उदास-वाणा वने. ' तुष्टा रुष्टाः क्षणे क्षणे ' अशी त्याची आणि त्याला उत्सुकतेच्या डोळ्यांनीं पाहणाऱ्या आमची अवस्था होत होती.

— महादेवशास्त्री जोशी : (मुरुडचा जंजिरा)

पावसाळी आभाळ

एकदम गार वारा सुटला. पावसाचीं चिन्हें दिसूं लागलीं. त्यांनीं वर आकाशांत पाहिलें तों ढग गोळा होऊं लागले. जणूं कोणी मोठा मेंढपाळ हजारों मेंढ्या, बकऱ्या, कोंकरें घेऊन चालला होता. का आकाशांत मोठी सर्कस उतरली होती ? किती प्रकारचीं हीं जनावरें ! सिंह आहेत, वाघ आहेत, घोडे आहेत, हत्ती आहेत, ससे आहेत, कुत्रे आहेत; रानटी व माणसाळलेलीं दोन्ही प्रकारचीं जनावरें तेंथें होतीं. आणि ते पहा भुजंग ! शेंकडों फणांचे भुजंग. मध्येच त्यांच्या फणांवर मणी जणूं चमकत व डोळे दिपत. सर्कशींत सापांचेहि खेळ आहेत वाटतें ? कोणी गारुडीहि सर्कशींत आहे वाटतें. सापांना अंगावर खेळवणारा कोणी अमेरिकन थोरो त्या वरच्या सर्कशींत होता का ?

— साने गुरुजी : (क्रांति)

पर्जन्य-वृष्टीचे दृश्य

पावसाची शिम्शिम् सुरू होती. पण पश्चिम क्षितिजावरल्या एका पांढुरक्या ढगाच्या आडून लकाकारे सूर्यबिम्ब खिडकीच्या धूसर तावदानाने तळपत असलेल्या विद्युद्दीपाची आठवण देत होते. त्याचा फिका प्रकाश अतिवृष्टीने चिंब झालेल्या सृष्टीवर पडून तिला विशोभित पांढुरता आली होती. त्या प्रकाशांत छावलेल्या घरांवरील पावसाने शेवाळून बुरसलेल्या कौलारांत जो एकादाच नव्या कौलांचा लाल लाल रंग दिसे, तो एकाद्या जुन्या मलिन वस्त्राला नव्या धाग्याने केलेल्या रफूसारखा वाटत होता.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (चंदनवाडी)

पहिल्या पावसाची भेट

वाफ्यांत पांचूचा रोह रुजला. नीलमण्यांना अंकुर फुटल्याप्रमाणे वेलीचे ताणे पसरले. इतक्यांत वळवाचा एक पाऊस पडला. जणू काय मोत्यांचाच वर्षाव झाला. जिकडे तिकडे मातीचा सुगंध सुटला. गारीगार झाले. आंवा मोहरास आला होता. त्याला हुशारी येऊन तो जोराने बहरला. घमघमाट पसरून लागला. कोकिला ठायीं ठायीं आंब्याच्या पालवीतून टाहो फोडून लागल्या.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

आपल्या पाणीदार डोळ्यांतील अकल आणि आपल्या पिळदार मनगटांतील जोर हे प्रत्येकाचे खरे सर्टिफिकीट आहे. ते विसरून साहेबांच्या सहीची चिटोरी तसबिरीत बसविण्यांत काय भ्रूषण आहे ?

— शि. म. परांजपे : (सर्टिफिकीट)

सकाळचा पाऊस

दुसऱ्या दिवशी सकाळी पावली ती काळ्या-ढगांचा बुरखा पांघरून. मधून मधून पाऊसहि गुलाबपाणी शिंपडू लागला. पूर्वेला सूर्य उगवला होता हे निश्चित, पण ढगांनी त्याच्या दर्शनांत व्यत्यय आणला होता. चैत्रांतला पाऊस म्हणजे आवडता पाहुणा. पण तो सकाळीच आल्यामुळे बेभरं वशाचें कूळ समजून आम्ही त्याची पर्वा न करतां मार्गस्थ झालो.

— महादेवशास्त्री जोशी : (मुरुडाचा जंजिरां)

पावसाळ्याचें वर्णन

मृग आणि आर्द्रा हीं दोन नक्षत्रे बरसून गेल्यामुळे आकाश किंचित् निवळलें होतें. सभोंवतालच्या खरखीत टेकड्यां-वर वर्षाऋतूच्या सिंचनामुळे हिरवळीची रोमराजी थरारून उठली होती व कालव्याकांठची झाडी सगळी न्हाऊन निघाल्यामुळे तिच्या हिरव्या रंगाला मनोहर तजेला आला होता. दूर अंतरावर कुठें तरी पडत असलेल्या पावसाचे जे गर्द निळे पडे क्षितिजाच्या पश्चिम भागावर दिसत होते, त्यांतून सूर्याचें बिंब जेव्हां मधेंच दृष्टीस पडे, तेव्हां स्वतःच्या मस्तकावर कोसळणाऱ्या स्वर्गगेच्या झोतांत पृथ्वी बुडून जाऊं नये म्हणून शंकरानें दयार्द्र होऊन आपला तृतीय नेत्र तिला दटावण्यासाठीं उघडला आहे कीं काय असा भास होई; व त्या दिशेनें येणाऱ्या थंड वाऱ्याच्या झुळुके-बरोबर जो पाण्याचा एखादा दुसराच टपोरा थेंब अंगावर मधूनच पडे, तो त्या दयाघनाचा करुणाश्रु असावा.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (अनघा)

पावसाची सर

अगदीं लख्ख ऊने पडलेलें दिसतें बाहेर ! छत्री ही पदवी-प्रमाणें असतें; म्हणजे अनेकदां तिचा उपयोग होण्याऐवजीं तिचें ओझे मात्र माणसाला वहावें लागतें, अशा कल्पनेनें आपण तिच्याकडे तुच्छतेनें पहात ऐटीनें हात हालवीत घराबाहेर येतो; पण आपण चार पावलें चालून जातो न जातो तोंच पांढऱ्या शुभ्र मलमलीच्या सदऱ्यावर शाई ओतून घेणाऱ्या पोराप्रमाणें दिसणारा एक छोटा ढग हळूच आपल्या डोक्यावर येतो आणि भरभर पाण्याचे तुषार आपल्या अंगावर उडवूं लागतो.

— वि. स. खाण्डेकर : (श्रावण)

पावसाच्या सरति

एवढा वेळ झिम् झिम् करणाऱ्या पावसाला जोर चढला. आडव्यातिडव्या सदसडाटांनीं तो आम्हांला झोडपूं लागला. हातांतल्या छत्र्या केवळ ' ओझ्याला काळ ' ठरल्या. कपडे भिजून अंगाला बिलगले. पावसाला भिऊन एकाद्या झाडाच्या आसऱ्याला जावें तर त्याचे ओथवळे पावसाच्या थेंबापेक्षांही टपोरे. शेवटीं एक एक पाऊल पुढें टाकीत राहावें हेच श्रेयस्कर ठरलें.

— महादेवशास्त्री जोशी : (तीर्थरूप महाराष्ट्र)

कोणतेहि काम असो, त्यांत हृदय ओतलें पाहिजे. तें मनःपूर्वक केलें पाहिजे. एक टांका घालण्याचें असो किंवा महान् ग्रंथ लिहिण्याचें असो, पावलोंपावलीं परिपूर्णतेचें स्मरण माणसानें ठेवलें पाहिजे.

— साने गुरुजी : (क्रांति)

शेवटची झिम् झिम्

सरत्या पावसाळ्यांतली एक विरल सर बाहेर झिम्-झिमत होती. अगदी निःशब्दपणें, हवेवरच तरळत, जणूं नाइलाजानेंच कृत्तिकेच्या नक्षत्रासारख्या सूक्ष्म थेंबांचां एक एक पुंजका खालीं....खालीं...घसरत होता. चार महिने वाहून वाहून पावसाच्या धारा कंटाळल्या होत्या, विमनस्कपणें वांट्याला आलेलें काम चालू ठेवीत होत्या. वाटा वाहून न वाहिल्यासारख्या करीत; झाडांची लसलसलेलीं हिरवींगार पानेहि त्यांच्याकडे लक्षच न दिल्यासारखें करीत.

— कुसुमावती देशपांडे : (झिम्झिम्)

वेगानें येणारा लोंढा

लाल व गढूळ पाण्याचा एक प्रचंड लोंढा नदीच्या कोरड्या पात्रांतून, रंधा मारलेल्या लाकडाच्या ढलण्याप्रमाणें गुंडाळत, अक्राळविक्राळ आवाज करीत, तोंड वासलेल्या सापाप्रमाणें लोटत येतो. लोंढ्याच्या तोंडाशीं असलेली पाण्याची भिंत खळखळ आवाज करीत, मुडपत पुढें सरकूं लागली म्हणजे तिच्यांतून गवताच्या काड्या, टरबुजें, कलिंगडें, भेल्या, नदीच्या पात्रांत वाळत घातलेल्या मिरच्या, गाड्या, बैल, शेळ्या-मेंढ्या, क्वचित् माणसांचे मुडदे वरून खालीं व खालून वर जातांना दिसतात. नदीच्या पात्रांतील लोक ' नदीला जीभ फुटली, जीभ फुटली, ' असा इतरांना इषारा देत जीव घेऊन पळत सुटतात.

— र. वा. दिवे : (पाणकळा)

धबधव्याचें शब्द-चित्र

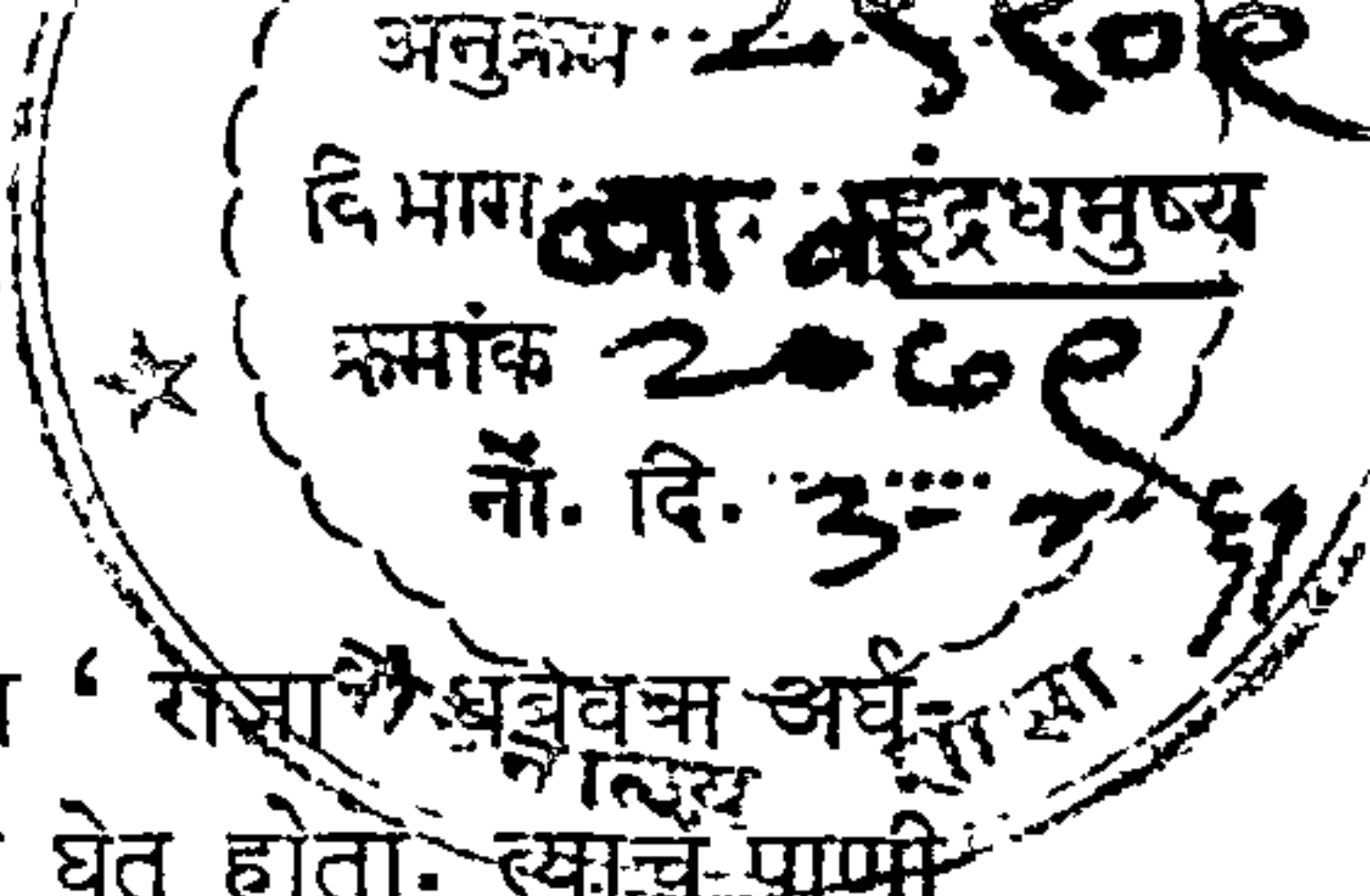
सकाळीं पाऊस थोडासा थांबला व धुकें नाहींसें झालें; तेव्हां काळा कडा व इतर डोंगर यांचें दर्शन झालें. धुक्याचा पडदा निवळल्यानंतर डोंगरावर पावसाचे काय परिणाम झाले तें दिसूं लागलें. भैरव नेहमीपेक्षां दुपटीनें फुगला होता. दोन-दोन, तीन-तीन मैल लांबीच्या डोंगराच्या धशी कोसळून डोंगराचा भूगर्भ उघडा पडला होता. ते डोंगर, नरसिंहानें हिरण्यकशिपूचा कोथळा फोडल्याप्रमाणें रक्तबंबाळ दिसले. रक्ताऐवजीं त्यांतून तांबड्या पाण्याचे प्रवाह निघाले होते. कोसळलेल्या डोंगराच्या ढिगाऱ्याखालीं सागाचीं जंगलेंच्या जंगलें गडप झालीं. ठिकाठिकाणीं प्रचंड वृक्ष मुळांतील माती वाहून गेल्यामुळें आडवे झाले होते. कैक डोंगर गर्भांत पाणी मुरून फुगले व त्यांच्या बाजवा उकळून खालीं कोसळतात कीं काय अशी तळच्या गांवांना भीति पडली. कैक तास बिळांतून पाणी राहिल्यामुळें पुष्कळ साप बिळांतल्या बिळांत मरून गेले.

— र. वा. दिघे : (सराई)

धबधव्याचा ठेका

आम्ही सूर्यकिरणांकडे पाठ फिरवून पुढें निघालों—तोंच एकाएकीं सहस्रधारांचा धबधवा उसळत असलेला दिसला. उंचावरून स्वच्छ पाणी घट्ट झालेल्या मातीच्या भिंतीवरून कोसळतें आणि निनाद करतें. एक लय, एक ताल यांत तें मग्न असतें. आजूबाजूला कोणी आहे कीं नाहीं हें पाहण्याची काय गरज ? काय होत आहे त्याची त्याला काय पर्वा ? धब धब धब धब अव्याहत चालूच आहे.

— आचार्य कालेलकर : (सहस्रधारा)

धवधव्याचें दर्शन

समोरून घेत डग्या. टोंकाला ' राजा ' धवधव्याचें अर्धवृत्त चंद्राकार शिलेवरून खाली उडी घेत होता. त्याच पाणी पावसाळ्यांतील चिखलानें कॉफी रंगासारखें दिसत होतें. पण जास्तीत जास्त पाणी राजालाच मिळतें. छाती फुलवीत फुलवीत जेव्हां तो तीरासारखा सरळ खाली पडतो, तेव्हां निसर्गाची शक्ति किती अतुल आहे याची कल्पना येते. ' राजा ' धवधव्याचा विस्तारहि कांहीं लहानसहान नाहीं; आणि त्याच्या दोनही अंगांस मोठमोठ्या मोत्यांचे किती तरी सर लोंबत असतात ! खरोखर हा धवधवा ' राजा ' या नांवाला पात्र आहे.

— आचार्य कालेलकर : (जोगचा धवधवा)

धवधव्यांतील इंद्रधनुष्यें

येथील इंद्रधनुष्याची शोभा अलकेश्वराच्या मनांतहि ईर्ष्या उत्पन्न करीत होती. मात्र ही इंद्रधनुष्ये स्थायी नव्हती. वाऱ्याची लहर जशी दिशा बदले त्याचप्रमाणें सीकरपुंज आपलें स्थान बदलीत आणि इंद्रधनुष्यें, पार्वतीसमवेत शंकरानें नाचावें तशीं, इकडून तिकडे धांवत होती. क्षणांत क्षीण होत तर क्षणांत मयासुराच्या प्रासादाची शोभा धारण करीत. कर्माबरोबर जसें त्याचें फलहि येतें त्याप्रमाणें प्रत्येक धनुष्याबरोबर त्याचें प्रतिधनुष्यहि आपला वर्णक्रम बरोबर उलटा करून उपस्थित होत होते. आम्हीं स्थान बदललें तर या सुरधनुष्यांनींहि आपलें स्थान बदललें.

— आचार्य कालेलकर : (जोगचा धवधवा)

धवधव्याच्या कडेचे पर्वत

चारहि प्रपातांचें जणूं रक्षण करण्याकरितांच डाव्या व उजव्या अंगांना दोन मोठमोठे पर्वत आहेत. उभ्या उभ्या ते आणखी काय करणार ? प्रपातांची अखंड गर्जना प्रतिक्षणीं प्रतिध्वनित करीत राहणें, इंद्रधनुष्य धारण करणें व लहानमोठ्या वनस्पती अंगावर लेवून रोमांचित होत राहणें हाच त्यांचा अविरत उद्योग होऊन बसला आहे !

• . — आचार्य कालेलकर : (जोगचा धवधवा)

लाल धवधवा

पाऊस थांबला तेव्हां सोनेरी उन्हांत ' भैरव ' धवधवा काळ्या कड्यावरून प्रचंड जयघोष करीत खालीं काळ नदींत कोसळूं लागला. त्यांचे सोंडेंत पाणी मावत नव्हतें. सोंड मोठी फुगल्यामुळें पाणी नीट पडत होतें. माथ्यावरील तांबडमाती वाहून आल्यामुळें सोंड लालभडक झाली होती. त्या लाल सोंडेवर सोनेरी उन्हां पडून ती आणखी लाल दिसत होती. ' भैरवाचें ' पाणी नेहमीं दुधासारखें स्वच्छ असावयाचें परंतु यंदा अवकळ्या पाऊस एकदम झाल्यामुळें भैरव लाल दिसूं लागला.

— र. वा. दिघे : (सराई)

डोंगरांतलि प्रवाह

जेथें मेघ आड येत नसत तेथें पर्वतांच्या अंगाअंगांतून वाहणारे स्वच्छ पाण्याचे पाट दिसत. पर्वतांनीं शेंकडों जानवींच घातलीं आहेत कीं काय असें वाटे. त्या पुरांत ऋषींनीं श्रावण महिन्यांत श्रावणी केली होती कीं काय ?

— साने गुरुजी : (श्याम)

धवधव्याशीं खेळणारे पक्षी

प्रथम माझे लक्ष वेधलें 'राजा'च्या गंडस्थळावर लोंबणाऱ्या मोत्यांच्या सरांनीं आणि मग प्रलयकालीं लोकांचें रक्षण करण्यास ज्याप्रमाणें शूर पाणबुडये उडया घेतात, त्याप्रमाणें या धवधव्यांत चतुराईनें घुसणाऱ्या पक्ष्यांनीं. या पक्ष्यांना धवधव्यांच्या भीषण भव्यतेची कल्पनाच येत नसेल काय ? किंवा ईश्वरानें त्यांच्या हृदयांत इतका धीर सांठविला असेल ? मला वाटतें कीं आगंतुक पक्षी एवढे साहस करणार नाहीत. हे जोगवासी येथेंच जन्म पावले होते आणि धवधव्याच्या पडद्याच्या सुरक्षित जलावरणांत वाढले होते. सिंहाचे छावे सिंहिणीला भिणार नाहीत. समुद्रांतील माशांना लाटांची मौजच वाटते. त्याचप्रमाणें हे जोगपुत्र जोगशीं खेळत असावे !

— आचार्य कालेलकर : (जोगचा धवधवा)

पावसाळ्यांतील शोभा

तळेगांवच्या पुढें गाडी सरकल्यापासून चहू बाजूंनीं पाण्यानें तुडुंब भरलेलीं भातखाचरें आणि दूर दूर इमानी पहारेकऱ्यासारखे भर वृष्टींतहि स्थिर राहिलेले डोंगर दिसूं लागतात. घाटांत मोठमोठे पांणलोट गर्जना करीत कड्या-कड्यावरून कोसळतांना दिसतात आणि कर्जतपासून कल्याणपर्यंतच्या तळ काकेंणांत सपाट भूमिभागावर गुडघाभर पाण्यांत बुडून वर डोकें करून वांकुल्या दाखविणारे भातांचे डोंगर व हर्षानें माना डोलावणारे उंच तालवृक्ष यांची शोभा फारच सुंदर दिसते.

— ना. सी. फडके : (पाऊस)

गुहेतील जलधारा

माझे हृदय त्या धबधब्याच्या निनादार्शी एकतानता पावत होते. इतक्यांत उजवीकडील एका तटकल्या दरडी-वरून पाण्याचे थेंब ओघळतांना नजरेस पडले. जणू अत्यंत सौम्य आणि मूक जलतरंग किंवा वृंदगायन ! हीच खरी सहस्रधारा. एकीकडून आम्ही वर चढलो. तेथे एक खोल गुहा होती. मध्यभागी खांबासारखा एक दगड होता. त्याला आम्ही प्रदक्षिणा घातली. सगळीकडे सहस्रधारांचा पाऊस पडत होता. तो सगळा पर्वत वितळतो की काय असे वाटत होते. आम्ही अगदी भिजून गेलो. तासभर झपाट्याने चालून आल्यामुळे शरीर गरम झाले होते; त्यामुळे हा भिजण्याचा आनंद कांहीं औरच वाटला. किती थंड होते येथले वातावरण !

— आचार्य कालेलकर : (सहस्रधारा)

कड्याने अडविलेला पाऊस

श्रावणाच्या सरीवर सरी पडू लागल्या. वाऱ्याने डुलून डुलून भात मोठे होऊ लागले. हिरवेगार भाताचे चोथे फुगले. जो दग येई तो काळ्या कड्याला अडके व पावसाची जकात दिल्याशिवाय पुढे जाण्याचे नाकारी. सबंध दिवसभर पावसाची अंधेरी येई. टापटाप करून पाऊस रात्र-दिवस पडे. पानांवरून पावसाच्या सरी ताडताड आवाज करीत. रात्री ओढे, धबधबे धोंधों करीत.

— र. वा. दिवे : (सराई)

काजव्यांतील धवधवे

आंब्याच्या फळांवरून व झाडांच्या पानांवरून काजवे इतके बसतात की, डोंगरावरून पाहणारास खाली हिरव्या उजेडाची पाणथळ झाली आहे असे वाटते. त्यांच्या उजेडाने दऱ्या चमूचमू करतात व पाणथळीतून हजारों बेडूक त्यांना खाण्याकरिता उड्या मारतात. डोंगरावरून धवधवे आवाज करीत कोसळत राहतात.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

पावसाची जादू

गार वारा सुटून पाऊस खाली उतरला म्हणजे भूमीला किती समाधान वाटते म्हणून सांगू ! वृक्षांची पाने एकदम टवटवीत होतात; मैदानावरची सुकलेली हिरवळ तेजस्वी दिसू लागते; भूभागावरची खेदाची व उदासपणाची धूळ दबली जाऊन तेथे ताजेपणा उत्पन्न होतो आणि दशदिशांत एक प्रकारचे मांगल्य भरल्यासारखे वाटू लागते.

— ना. सी. फडके : (पाऊस)

सोन्याचा पाऊस

बाहेर बघा कसा सुंदर प्रकाश पडला आहे. पिवळा पिवळा प्रकाश ! असा नव्हता कधी पाहिला. सान्या आकाशाला जणू सोन्याचा मुलामा दिला आहे. बाहेर अंगणांत या. बघा भव्य देखावा. इवलाही ढग कोठे दिसत नाही. झाडे बघ कशी दिसत आहेत ! जणू सुवर्णाची वृष्टि होत आहे.

— साने गुरुजी : (आस्तिक)

सरोवराकांठचीं झाडे

जिकडे पहावें तिकडे मोठमोठीं झाडे. जणू काय सृष्टीने आपलें सर्वच वैभव दाखविण्यासाठीं बाहेर काढलें असावें. वनश्री आणि जलदेवता यांचें मिलन होतें तेव्हां तेथें लक्ष्मी ही न बोलावतांच जावयाची. आम्ही तिसऱ्या प्रहरी त्या सरोवराजवळ जाऊन पोहोचलों. किती तरी वेळपर्यंत त्या सरोवराच्या कांठाकांठानें सहल केली. प्रत्येक कोपऱ्यांतून सरोवराची शोभा वेगळीच दिसे. रूपगर्वित झाडे सरोवराच्या आरशांत आपलें रूप न्याहाळीत होती.

— आचार्य कालेलकर : (ब्रह्मदेशचा प्रवास)

सरोवराचें सौंदर्य

समोरच स्वच्छ व मधुरजलाचें सरोवर पसरलें होतें. त्याच्या भोंवतालीं हिरवीगार झाडी लागून राहिली होती. त्यापैकी कांहीं वृक्ष फुलांनीं तरारले होते, कांहींवर फळेंहि दिसत होती, आणि कांहींवर तऱ्हेतऱ्हेच्या लहानमोठ्या वेली पसरल्या होत्या. त्यांतूनच अनेक रंगांचे व जातींचे पक्षी बसून आपल्या मंदकर्कश आवाजानें किलबिल किलबिल करीत होते. कांहीं आकाशांत उंच भरान्या मारून खेळत होते. याशिवाय एकजुटीने राहणाऱ्या पक्ष्यांचे थवे भिरं भिरं करीत चारा मिळविण्याकरितां चारी दिशांकडे जात होते.

— ना. ह. आपटे : (रत्नगुंफा)

दूरचा नदी-प्रवाह चांदीच्या प्रवाहासारखा दिसत होता. नदीला विश्रांति माहीतच नाही. सारखें वाहणें तिला माहीत. तिची प्रार्थना, कर्ममय प्रार्थना सारखी. चोवीस तास सुरू असते.

— साने गुरुजी : (श्यामची आई)

तळ्यांतील आकाश

मधून मधून पाण्याची लहानमोठी तळीं लागत होती. तळ्यांत रंगीवेरंगी ढगांनीं नटलेलें आकाश स्नान करण्यास उतरल्यामुळें पाण्याची खोली अनंतपटींनीं खोल भासत होती. कोठें कोठें चंचल कमलांमधून निःस्तब्ध बगळे उभे असलेले पाहून प्रभातवायूचें अभिनंदन करायची इच्छा होई.

— आचार्य कालेलकर : (दक्षिण-गंगा गोदावरी)

सरोवरावरील रंग

सरोवराचे कांठाकांठावरून पश्चिमेकडे पाहिलें असतां भिन्न भिन्न रंग पाण्यावर पसरलेले दृष्टीस पडतात. जणूं एकाद्या अद्भुत कादंबरींत नवरस गुंफलेले असावेत तसे ! पायाखालीं दाट शेवाळी रंग जणूं क्षणाक्षणाला आपणांस निमंत्रण देत असलेला भासतो. पण त्यांतहि सगळीकडे सारखेपणा नाहीं. कोठें मेंदीच्या पानाचा तर कोठें लिंबाच्या पानाचा हिरवा. अगदीं न्याहाळून पाहिलें तर वाटतें कीं, तो पाण्याचा रंग नसून पाण्यांत लपलेलें वेगळें विष आहे. जरा पुढें नजर फेंकली तर निराशेतून आशा प्रगट व्हावी तसा बदामी रंग दिसेल. पण त्या बदामी रंगांत धातूची चकाकी आहे. आणखी जरा पुढें, आणि तोच रंग थोड्या फरकानें नारिंगी वून संध्येचें उपस्थान करीत असलेला दिसेल. ढगाची जांभळी छाया जर मध्यें पडली नसती तर इकडच्या नारिंगी आणि पलीकडच्या सोनेरी रंगांमधील सौंदर्य किती खुलून दिसलें असतें !

— आचार्य कालेलकर : (संध्यास

ओढ्याचें गीत

प्रत्येक ओढ्याची निराळी गुणगुण, निराळा नाद ! एवढेच नव्हे तर तोच ओढा सर्वत्र तीच भाषा बोलत नाही. आपला खोंड्यांतल्या पन्हा आहेना ? तो तिकडे मळीच्या शेताजवळ आला की निराळीच त्याची गुणगुण. दगडावरून उड्या घेत येतांना तो खो खो हंसतो तर मग पुढे अगदी गंभीर होतो. जणू त्याची समाधि लागते. मघांचा तो अवखळ, खो खो हंसणारा, उड्या मारणारा, गडबड करणारा तोच का हा प्रवाह ? परंतु मोठा लबाड हो. केळकरांच्या साकवाजवळ शांतपणा धारण करणारा हा प्रवाह पुढे ओकांच्या शेताजवळ गेला की गाणें म्हणूं लागतो.

— साने गुरुजी : (सुंदर पत्रे)

नदीचा पूर

ते पहा पाळणे वाहून येत आहेत. ते रिकामे आहेत का त्यांत कोणी आहे ? तीं पहा मुलें आहेत त्यांतून. मुलें हंसत आहेत. मातेच्या विशाल पाळण्यावर त्यांचा छोटा पाळणा डोलत होता. त्यांच्या गरीब मातांना त्यांना आंदुळ्याला, जवळ ध्यायला वेळ नसे. पद्मेनें तें काम उचललें. कोठें जाणार हे छोटे पाळणें ? पद्मा त्यांना आपल्या महान् पतीकडे घेऊन जाणार. रत्नाकराला ती सांगेल, 'तीं पहा अनाथ बाळें. त्यांच्या पाळण्यावर राघू नाहीत, मैना नाहीत, हीं गरिबांचीं मुलें आहेत. त्यांच्या पाळण्यांवर खेळणीं नाहीत. नाथ, मोत्यांचे गेंद यांच्या पाळण्यांवर लावा. पोवळ्यांच्या वेलांचे दोर करा. सुंदर सजवा हा यांचा पाळणा.

— साने गुरुजी : (क्रांति)

नर्मदेचा साज

आज नर्मदामाईच्या घरी कांहीं तरी मंगल दिनाचा उत्सव होता. तिच्या प्रवाहानें आज आपलें काळेंभोर, अथांग स्वरूप पार फेकून दिलें होतें. पश्चिमाभिमुखी नर्मदा पूर्वेच्या क्षितिजाच्या कांहींशा वर विलसणाऱ्या चंद्रबिंबापासून आज सोन्याचा साज घेऊन निघाली होती. आज तेथें नर्मदा नव्हतीच; पूर्ण चंद्रबिंबांतून आज एक नवीनच सुवर्णगंगा उगम पावली होती. कुबेराच्या ऐश्वर्यानें लवथवत्या लाटांना आपल्या पदांवर नाचवीत केवढ्या सलीलतेनें वळणें घेत घेत ती वाहात होती !

— कुसुमावती देशपांडे : (दीपदान)

नदीतील दिव्यांची रांग

काजव्याच्या स्फुल्लिंगाएवढा आपला प्रकाश घेऊन एकेक दीप डोलत डोलत निघाला कीं आपल्या भोंवतालच्या वीतभर लहरींना तरी व्यक्त स्वरूप देई, त्या अखंड निळ्या प्रवाहांतून त्यांना उचलून धरी. त्याच दिव्याचें तें इवलेसें प्रतिबिंब आपल्या परीनें नदीच्या अंतरंगांत किती खोल खोल शिरायचा प्रयत्न करी. कित्येक दिवे पैलतीरावर जाऊन पोचले होते, तिथें ते विसावून इतरांना आपली निःशब्द हांक देत होते. त्या लुटुपुटीच्या दीपस्तंभांमुळे नदीच्या विस्ताराची, तिच्या गांभीर्याची आज जणूं नव्यानेच जाणीव झाल्यासारखी वाटे. कित्येक दिवे त्या अखंड वाहत्या जीवनाचें क्षितिजापर्यंत संशोधन करायला जणूं निघाले होते !

— कुसुमावती देशपांडे : (दीपदान)

सागराची सृष्टि

समुद्र म्हणजे ठाव न लागणारे अपरंपार पाणी एवढेच आपण समजतो. पण ते समजणे अल्प आणि एकांगी आहे. समुद्र म्हणजे पाण्याखालची विचित्र, अगण्य, अद्भुत अशी एक वेगळी सृष्टि आहे. पाणी हे तिचे जीवन आणि तेच आवरण.

— महादेवशास्त्री जोशी : (विजयदुर्ग)

समुद्राची गर्जना

समुद्रावरून येणाऱ्या थंड वाऱ्याची झुळुक लागतांच त्यांचे विचारांनी तापलेले डोके शांत झाले. ते जसजसे समुद्राजवळ आले तसतसा हजारों माग चालत असलेल्या गिरणीसारखा आवाज त्यांना ऐकू आला. ती समुद्राची गर्जना होती.

— वि. स. खांडेकर : (कांचनमृग)

तुफान वारा

मी एकटी एकटी बसून माझ्या आवडत्या खिडकीतून बाहेर पाहते, तेव्हा अलीकडे मधून मधून तुफान वारा वाहात असतो. त्या तुफान वाऱ्याने मारे सारी झाडे पिंगा घालायला लागतात. काळेकुट्टे ढग दाही दिशांनी जणू सैरावैरा धावून येत असतात आणि ते शांत-शांत दिसणारे तळं... त्याच्याहि अंतःकरणांत खळबळ उडून साऱ्या शरीरभर लाटा उसळायला लागतात त्याच्या.

— विभावरी शिरूरकर : (विरलेलं स्वप्न)

समुद्रकांठची सफर

समुद्रकांठचं एकादं खेडेगांव विश्रांतीला सर्वांत योग्य ठिकाण मी समजतो. अंथरुणांत लोळत पडण्याचा कंटाळा येईल तेव्हांच उठावं, लहर लागेल तेव्हां पोहण्यासाठी समुद्रांत शिरावं, डुंबण्याचा कंटाळा आला की किनाऱ्यावरच्या मऊ मऊ रेंतीत पडून जलपृष्ठावर नाचणाऱ्या मचव्यांची आणि आभाळाची अवीट शोभा पाहावी, तसं पडून राहण्याचा कंटाळा आला की पुन्हां पाण्यांत बुडी मारावी, किनाऱ्यालगतच्या नारळीच्या झाडांखालून हवं तेवढं भटकावं, सपाटून भूक लागेल तेव्हांच जेवावं आणि थकलेल्या शरीरानं झोपेची मागणी केल्याबरोबर शय्येवर अंग टाकावं अशा मिजासखोर, लहरी, स्वच्छंद दिनचर्येची मौज काय वर्णावी !

— ना. सी. फडके : (घड्याळ)

सागर-किनारी

गोकर्णाची शोभा, त्याचें वैभव, त्याचें प्रभुत्व, सगळें कांहीं या सागराच्या सान्निध्यामुळेच आहे. त्याचा तो उतरता किनारा भाग्यवंताच्या भालपट्ट्यासारखा वाटतो. त्याची तांबूस रंगाची स्वच्छ वाळू पायांखाली दावीत सारखें पुढें पुढें जावेंसें वाटतें. बैठक मारल्यावर पुढच्या भागाची 'धूळपाटी' बनविली की तिच्यावर कोणाकोणाचीं नामाक्षरें लिहावीं असा मधुर संभ्रम पडतो. एकादी टेंकडी पुढें घुसून तिनें किनारा तोडला की तिला कोसळून घालायला लाटांचा भगीरथ प्रयत्न चालतो. तो मोठा प्रेक्षणीय वाटतो.

— महादेवशास्त्री जोशी : (गोकर्ण-महाबळेश्वर)

सागराची सोबत

आम्ही निघालों होतो तो कलता मध्यान्ह होता. ग्रीष्म-ताप अंगांतून घामाच्या धारा काढीत होता आणि खारा वारा लागोपाठ त्या पुसूनही टाकीत होता. तांबूस रेतीच्या नागमोडी रस्त्यावरून आमची गाडी घोंगावत चालली होती. कधी उन्हांतून तर कधी छायेंतून. डार्या हाताला हिरव्या झाडीचे साजरे डोंगर आणि उजव्या हाताला लहरत्या शुभ्र किनारीचा निळा दर्या, हे माझे चित्त द्विधा करीत होतें. एकादी टेंकडी आडवी आली की गाडीला आरोह-अवरोह करावे लागत आणि तेवढ्यांत समुद्र दृष्टी-आड होई. पण तेवढी जवजव फिरली की पुन्हां तो डोळ्यांसमोर पसरते. कधी टेंकड्यांच्या पोटांत घुसणारा, कधी उंच खडकांना दुशा देणारा तर कधी पुळणीवर लोळणारा. प्रत्येक वेळीं नवे रूप, नवा आविष्कार.

— महादेवशास्त्री जोशी : (गोकर्ण महाबळेश्वर)

सौंदर्याचे सागर

एका वाळूच्या उंचवट्यावर चढतांच आपण दोन सौंदर्य-सागरांच्या सीमेवर उभ्या आहोंत असें त्या दोघींना वाटलें. उजव्या बाजूला हिरव्यागार भातशेतीनें भरलेला मळा डुलत होता; डार्या बाजूला तेजस्वी सूर्यकिरणांनीं नटलेला समुद्र झुलत होता. वान्याच्या झुळकेसरशीं एकीकडे भाताचीं रोपें झुळझुळत तर दुसरीकडे जल-लहरी सळसळत. भातांना फुटूं लागलेल्या लोंगरांप्रमाणें लाटांवरला फेस सूक्ष्म दृष्टीनें पाहणाऱ्या प्रेक्षकाला रमवूं शकला असता.

— वि. स. खांडेकर : (कांचनमृग)

समुद्रावरील रंग

आमच्या उजव्या हाताला किल्ल्याच्या वरच्या भागी सूर्याचे सुवर्णकिरण लाटांवर स्वार झाले होते. तिकडचा जलरंग सोनेरी बनला होता. किल्ल्याच्या खालच्या अंगाला सागरावर फिकट हिरवी वर्णछटा पसरली होती. त्या रंगाची सचेतन कांति डोळ्यांना भुरळ घालीत होती. तिकडील किनाऱ्यावरचे माड अन् सुरूचे वृक्ष यांच्या हिरव्या रंगाला त्याने केव्हांच जिंकून टाकले होते. दक्षिणेत कोराईलचा किल्ला धीरोदात्तपणे उभा होता. त्याच्या मागच्या अंगाला रेवदंड्याची बादशाही हिरवी असूनहि दूरत्वामुळे निळसर दिसत होती. पाठीकडे अलीबाग शहर माडांच्या शेंड्यांची छत्रचामरे मिरवीत उभे होते आणि उत्तरेस दूरवर समुद्राच्या कुशीत शिरलेल्या एका टेंकडीच्या टोंकावर बोटींना मार्गदर्शन करणारा दीपस्तंभ विराजत होता. आणि त्याच्या अलीकडे किनाऱ्याला लागूनच अलीबागची वेधशाळा माडांशी उंचीची स्पर्धा करीत उभी होती.

— महादेवशास्त्री जोशी : (अलीबागचा पाणकोट)

समुद्रावरील चंद्रोदय

वद्यपक्षांतला मध्यरात्रीनंतरचा चंद्रोदय किती सुंदर असतो. निराशेने ग्रासलेल्या मनुष्याच्या मनांत आशा जागृत व्हावी, तशी ती चंद्रकोर दिसते. समुद्रावर हे दृश्य नेहमीपेक्षांही अधिक मोहक वाटले असते ! एकाद्या जादुगाराने काळ्या पाषाणाचे संगमखरां र रूपांतर करावे तशा समुद्राच्या लाटा दिसू लागल्या होत्या.

— वि. स. खाण्डेकर : (सुखाचा शोध)

समुद्रावरील लाली

सागराने आपला रंग बदलला. पूर्वेकडे जणू काय लाल-जांभळ्या रंगाचा धवधवा कोसळत होता. आणि आश्चर्य हे की, पश्चिमेकडेदेखील याच रंगाचा पडसाद उमटला होता. मात्र पश्चिमेकडे आकाशानेच हा रंग जास्त उचलला होता. पूर्वेची प्रसन्नता वाढू लागली. लाल रंगांत चमकेची भर पडली. कुंकुमाचा सिन्दूर बनला, आणि माझ्या मनांत आले, ' एक क्षणभर या लाटा थांबतील आणि जहाज स्थिर होईल तर किती छान होईल ! ' परंतु समुद्राच्या लाटा आणि माणसाचे मनोरथ कधी थांबले आहेत ?

— आचार्य कालेलकर : (ब्रह्मदेशचा प्रवास)

समुद्रावरील चांदणे

जोत्सना समुद्राच्या उसळत्या लाटांवर नाचत होती. गतकालाच्या स्मृति आणि भावि कालाच्या चिंता या जशा उत्कट आनंदाच्या उर्मीत विरून जाव्या, तसा क्षितिज आणि समुद्र यांचा लय झाला होता त्या चांदण्यांत. भरतीच्या फेसाळ पाण्याने अद्याप न बुडालेले उंच खडक चांदण्याने उजळलेल्या आकाशातील दगांच्या काळसर शकलांसारखे दिसत होते.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (भंगलेले देऊळ)

समुद्राचा भयंकरपणा

दिव्यांच्या किरणांत समुद्र हजार फडा नाचविणाऱ्या नागासारखा भयंकर वाटला. वल्ही पाण्यातून बाहेर निघाली की जो आवाज होई, तो ऐकून मृत्यु आपल्या जिभल्या चाटीत आहे, अशी कल्पना माझ्या मनांत आली नि सारे अंग शहारले.

— वि. स. खाण्डेकर : (सुखाचा शोध)

वाळूचें नृत्य

वायुलहरींबरोबर वाळूचे कण नृत्य करीत होते. दुरून दिसणारा किनाऱ्यावरील फेस ताक घुसळल्यानंतर वर येणाऱ्या लोण्याप्रमाणें भासत होता. समोर पाण्याचें ब्रह्मांड पसरलें होतें. आईच्या प्रेमाप्रमाणें अगर कवीच्या कल्पने-प्रमाणें त्याचा कुणालाहि अंत लागणें शक्य नव्हतें. फार दिवसांनीं प्रिय मनुष्य भेटलें म्हणजे हृदयांत जशा आनंद-लहरी उचंबळतात, त्याप्रमाणें समुद्रावरील विशाल लाटांचें दृश्य होतें.

— वि. स. खांडेकर (कांचनमृग)

वाळूचा खेळ

समुद्राच्या सहवासानें वाळवंटाहि नाचरें झालें होतें, म्हणूनच कीं काय वाळूचे बारीक कण एकमेकांचा पाठलाग करीत हवेंत धांवत होते. सूर्यकिरणांनीं समुद्राचें पाणी तरवारीच्या धारेप्रमाणें लखलखत होतें. लाटांची क्रीडा पाहण्याचा मोह वारुणीला अनावर झाला आणि शिवमंदिरा-कडे न वळतां त्या दोघीहि पाण्यांत जाऊन उभ्या राहिल्या. पायाखालून झरझर नाहीशीं होणारी वाळू, कड्यावरून उड्या टाकणाऱ्या लहान धबधब्याप्रमाणें दिसणाऱ्या लाटांच्या रांगा, लाटा किनाऱ्याकडे आल्या म्हणजे कुरळ्या केसांप्रमाणें चालणारी त्यांची क्रीडा, पोलक्याच्या झालरी-प्रमाणें वाटणारा त्या लाटांवरील फेस, या साऱ्या गोष्टी किती वेळ पाहिल्या तरी नुकत्याच आपण पाहूं लागलों आहोंत असें वारुणीला वाटलें.

वि. स. खाण्डेकर : (कांचनमृग)

समुद्राच्या वाळूवरील खेळ

मऊ मऊ वाळूवरून धांवताना कुर्र कुर्र असा आवाज होई, पावले वाजली की कुरल्या पुटकन् इवल्याशा बिळांत लपत, लाटा धांवत धांवत येत आणि पाणी उडवून सरकन् मागे जात, संध्याकाळी आभाळांत रंगीत सिनेमा सुरू होई.

— वि. स. खाण्डेकर : (मृगजळांतले कमळ)

जलचरांचे खेळ

समुद्र आज मजवर प्रसन्न होता. आपल्या जामदार-खान्यांतील कांहीं अलौकिक चिजा त्यानें आज मला दाखवायचे मनांत आणले होते. मध्येच एकादा मासा डोकें पाण्यावर काढी, आपले चांदीचे पोट लखकन् दाखवी आणि झटक्यांत उलटा होऊन पुनश्च त्या उठावांत बुडी देई. माशांना वलहवण्याचे पंख असतात हे मी पाहिले होते, पण एका विशिष्ट जातीच्या मासोळ्यांना उडण्याचेहि पंख असतात, हे दृश्य मला नवीन होते. भिंगुरडीसारख्या दोन मासोळ्या जोडीने पाण्यांतून वर उठल्या आणि जोडीनेच पांच-सहा हात उडत पुढे जाऊन पुन्हां जळांत घुसल्या. दोन चार वेळां हा प्रकार मी पाहिला. आणि मग ठरविले की, यांना उडतां येत असले तरी ते सरळ रेषेत. आडवे-तिडवे उडण्याची कळ यांच्या पंखांत नाही. हरित-नील असें आणखी एका जातीचे मासे थव्या-थव्यांनीं हिंडतांना दिसत आणि बोटीचे ते अवाढव्य परचक्र अंगावर यायला म्हणून द्रुतगतीने दूर पळत.

— महादेवशास्त्री जोशी : (विजयदुर्ग)

समुद्रावरील पक्षी

आगबोट खडकाळ भागांतून आंग चोरीत वाट काढीत होती, मधून मधून तरते दीपस्तंभ आणि कांहीं दगडांची डोकी पाण्यावर दिसत होती. किरी नांवाचे बरेच पक्षी समुद्रांत तिथवर येऊन त्या दगडांवर गर्दी करून बसले होते. कबुतराच्या आकाराचा हा पक्षी वर्णानें शुभ्र खरा; पण त्याला अधिक आकर्षक करण्यासाठीं विधात्यानें त्याच्या पंखावर हळूच एक निळी कुंचली ओढली आहे. मानेवरचा तुराही तसाच शबल; पण तो मोराच्या तुन्याप्रमाणें उभा नसून मागच्या बाजूला झुकलेला दिसतो. हा समुद्रांत लांबवर जातो, कधीं सागरपृष्ठावर घिरव्या घालीत राहतो, तर कधीं लाटांवर अलगद तरंगतो. त्याच्या सगळ्या हालचाली ऐटबाज असतात आणि त्या मत्स्यवेधासाठीं चाललेल्या असतात.

— महादेवशास्त्री जोशी : (विजयदुर्ग)

उन्हांताल समुद्र

संध्याकाळीं चारचा सुमार असेल. आमची आगबोट निघाली. उन्ह सौम्य झालें होतें. मंद-मंद वारा वाहात होता. सूर्याच्या पाण्यावरील चांदीसारख्या चकाकीमध्ये पिवळेपणा येऊं लागला होता.

— आचार्य कालेलकर : (ब्रह्मदेशचा प्रवास)

मनुष्यांत होणारा प्रत्येक बदल वाढीचा किंवा प्रगतीचा निदर्शक असला पाहिजे.

— अनंत काणेकर

लाटांची टक्कर

कित्येक लाटा तर त्या लांबलचक भिंतीशी टक्कर खाऊन तिच्या डोक्यावर पाण्याच्या मोठमोठ्या सरी उडविण्यांतच मग्न असतात. लाट येऊन आदळते, भिंतीवर चढते आणि भिंतीच्या उंचीची पर्वा न करतां निघून खाली उडी घेते. त्या होळीतील पिचकाच्या दुरून आपल्याकडे धांवत येतात. तो अनुभव सर्वच प्रकारांनीं उन्मादक असतो. त्या सरीतून व त्या इंद्रधनुष्यांतून बाहेर फुटणारे व पसरणारे पाण्याचे तुपार सारे वातावरण गारीगार करून टाकतात. त्यांना असे वाटते की, हा लाटांचा महोत्सव पाहाण्यासाठी आलेल्यांचे स्वागत करण्याची जबाबदारी त्यांच्या मार्शी पडली आहे.

— आचार्य कालेकर : (लाटांचे तांडव नृत्य)

लाटांशीं खेळणारे सोबती

तट-प्रदक्षिणा करीत असतां मीं सहज एका बुरुजावरून बाहेरच्या अंगाला डोकावले, तर माझ्या दृष्टीला वेधच लागला. तेथे कांहीं धारदार खडक पाण्यांत मांडले होते. त्यांचा रंग प्रवाळी होता. सागराच्या क्षुद्र लहरी त्यांच्या अंगावर बागडून मोत्यांचा चुरा पसरीत होत्या. त्यांच्या अंगाला जडलेले शेवाळ तंतुमय होते आणि त्याचा रंग अति हिरवा होता. लाटांच्या आघातांनीं ते शेवाळ हलुवारपणे डोलें; पण जागा मात्र सोडीत नसे. एकाद्या पालीसारखें ते खडकाच्या पाठीला घांस घेऊन बसले होते.

— पं. महादेवशास्त्री जोशी : (विजयदुर्ग)

समुद्रांतील किल्ला

आमचा रस्ता पुन्हा उजवा वळला आणि टेंकडीच्या माथ्यावर गेला. आम्ही तिथे उभे झालो आणि समोर अनंत जलाचा विस्तार लहरतांना पाहिला. तिथेच तो सावित्री नदीचा सागरसंगम आणि त्याच संगमावरच्या जळांत तो जंजिरा किल्ला. जणू सरिता-सागराच्या प्रीतीचे एकमेव पुष्प ! लंब वर्तुळ आकाराचे एक सुंदर, रुबावदार शिल्प. जणू ते सागराच्या उदरांतच नागांनी घडवले आणि तसेच वर उचलून सागरपृष्ठावर निळ्या आभाळाखाली उभे केले. समुद्राची प्रत्येक लाट त्याला धडक देते आणि मागे फिरतांना खदखदा हंसते. त्याच्याभोवती सदासर्वदा धारोष्ण दुधावर दिसतो तशा समुद्रफेणाचे शुभ्र कांतिमान् वलय मांडलेलेच आहे.

— महादेवशास्त्री जोशी : (मुखडचा जंजिरा)

किल्ल्याची जोपासना

सकाळी सूर्याचा पहिला किरण त्यालाच सोनेरी मुलामा द्यायला धावतो आणि सायंकाळी शेवटचा किरण त्याचाच निरोप घेऊन ' पुनरागमनाय च' अदृश्य होतो. दिवसभर सूर्याने तापवावे आणि रात्री चंद्राने निजवावे असा क्रम त्याच्या जन्मापासून चालत आलेला आहे. झुंजतां झुंजतां त्याला झालेल्या लहानमोठ्या जखमांवर वारा अद्याप फुंकर घालीत राहिला आहे. रात्री तारामंडळाचा चांदवा पसरून आकाशमाउली त्याला ' निज नीज माझ्या बाळा ' म्हणत राहिली आहे. जंजिरा एकट्या सागराचा पुत्र नाही; तर पंचमहाभूतांचा पुत्र आहे.

— महादेवशास्त्री जोशी : (मुखडचा जंजिरा)

एकटें जहाज

सकाळीं सर्वाआधीं मी जागा झालों. त्यावेळीं अरुणोदय-देखील झाला नव्हता. आकाशांत जसा चंद्र चालत असतो तसें आमचें जहाज एकटें एकटें पाणी कापीत चाललें होतें. काय ती त्या वेळची शान्ति ! आगबोटीच्या अंतरांतील यंत्ररूपी हृदय जर आपले ठोके ऐकवीत नसतें, तर बाहेरली शान्ति इतकी उठावदार झाली नसती. चोहोंकडे जणूं काय लोखंडाचा किंवा शिशाचा थंड रस पसरला असावा असा दर्या दिसत होता.

— आचार्य कालेलकर : (ब्रह्मदेशचा प्रवास)

रात्रीचा जल-प्रवास

रात्रीच्या काळोखांत पडावांत बसून बोटीकडे जाण्यांत मोठी गंमत वाटते. पाण्यावर मधून मधून नाचणारे दिव्याचे किरण, एका तालावर पाण्यांत पडणारीं वल्हीं, दूर उभ्या असलेल्या बोटीवरच्या दिव्यांचीं आरास—आपण लहान होऊन एकाद्या अद्भुतरम्य सृष्टींत फिरत आहों असा अशा वेळीं भास होतो.

— वि. स. खांडेकर : (सुखाचा शोध)

नौकेचें नर्तन

होडी सुरू झाली. तिची हालचाल एकाद्या नर्तकी-प्रमाणें सुंदर होती. वल्ह्यांच्या तालावर खळखळणाऱ्या जलतरंगांचे चाळ पायांत बांधून ती नृत्य करीत होती. एकाद्या वळणावरती चटकनू इतक्या नाजूकपणें वळे कीं तिच्यापेक्षां नर्तिकेची गिरकीसुद्धां कमी मनोहर वाटावी.

— वि. स. खांडेकर : (दोन ध्रुव)

होडीचें वर्णन

आम्ही येत आहों हें दुरूनच पाहून तिथला नित्याचा 'तारी' होडी घेऊन पुढें आलाच. काळ्या कपिलेसारखी त्याची ती चिमुकली एकसंध होडी आणि पंचपात्रीला शोभेशी पळी असावी तशी तिची नाजूकनार वल्ही. तो नावाडीही तसाच लहानसुरा. त्या पन्हळांत त्यानें आम्हां चौघांना एकदमच बसविलें. भोजनाची पंगत बसवतात तसें नव्हे, तर एकाच्या पाठीशीं दुसरा अशा पद्धतीनें.

— महादेवशास्त्री जोशी : (विजयदुर्ग)

लाटांची वेलबुट्टी

मी डेकच्या कठड्याजवळ जाऊन उभा राहिलों. जहाज जसजसें डोलें तसतसें पाणी वर चढे आणि खाली जाई. जिकडे पहावें तिकडे लाटा ! लाटा एकमेकींवर आदळल्या कीं त्यांच्यांतून फेस निघे. अंधारांत हा फेस चमकतो, आणि त्या चकाक्रीच्या वांकड्या-तिकड्या रेघा मिळून एक विचित्रच वेलबुट्टी दाखवितात.

— आचार्य कालेलकर : (ब्रह्मदेशचा प्रवास)

नदीचा मार्ग

शत्रुंजीचीं वळणें पाहावयाचीं असतील तर तिचें रक्षण करणाऱ्या त्याच नांवाच्या डोंगराच्या शिखरावरून पाहून घ्यावीं. सोन्यासारखें गवत उगवलेलें आहे, दूरवर गालिच्या-सारखीं शेते पसरलीं आहेत आणि त्यांच्यामधून शत्रुंजी आपली वाट काढीत हळूहळू वाहात आहे.

— आचार्य कालेलकर : (रेणुकेचा शाप)

समुद्र व नदी

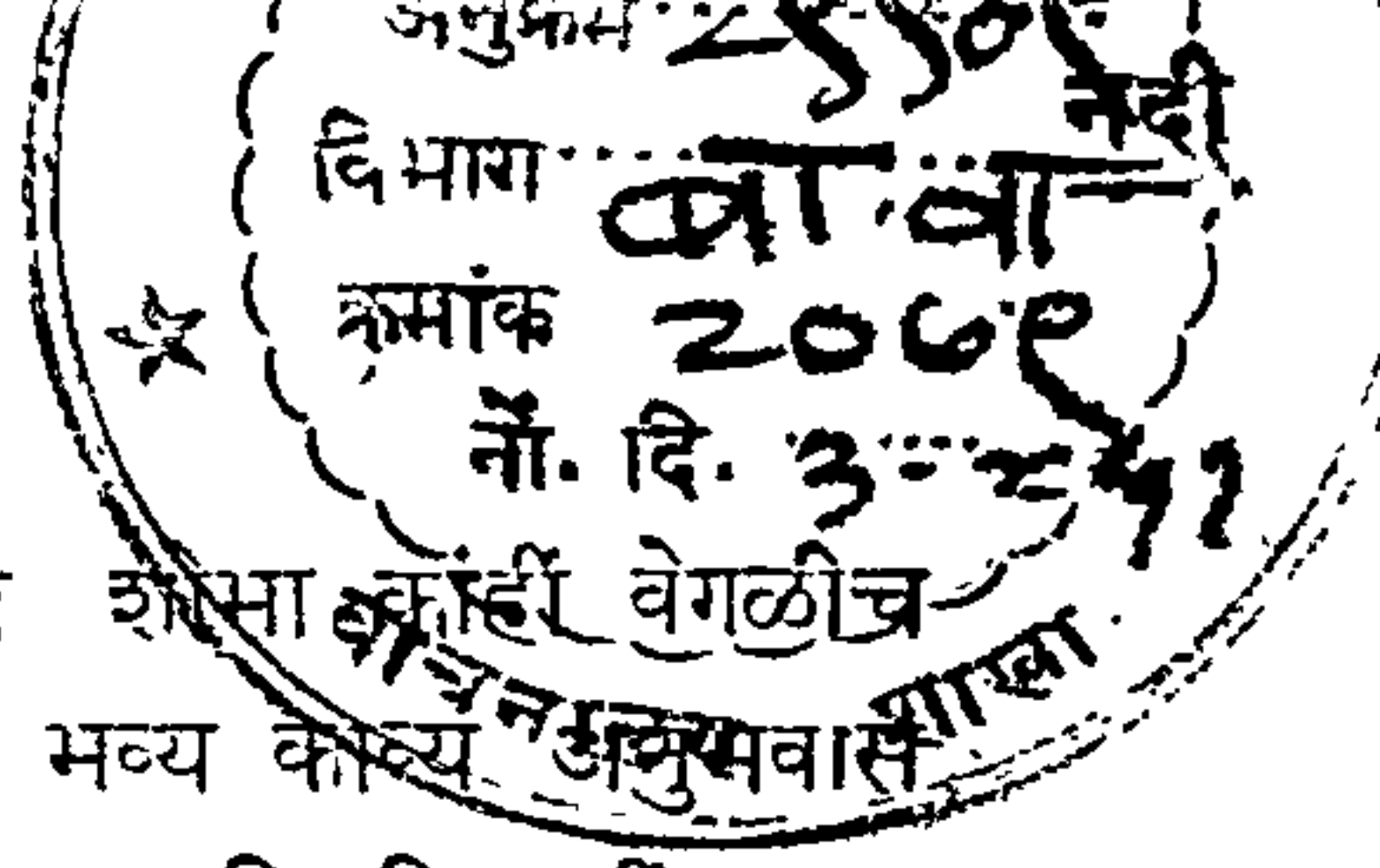
नदीचें पाणी शांत आग्रहानें समुद्राकडे वाहात असतें. इकडे आपली मर्यादा कधींच न सोडण्याविषयी नांवा-जलेल्या समुद्राचें पाणी चंद्राच्या चियावणीनें घटकेंत नदीला वाट करून देतें, तर घटकेंत टक्कर देतें. नदी व सागर यांचा एकमेकांविरुद्ध सत्याग्रह चालत असतांना अनेक प्रकारचीं दृश्ये पाहावयास मिळतात. समुद्राच्या लाटा नदीच्या पाण्याला तिरक्या कापीत जाऊं लागल्या म्हणजे पाण्याचा एक फवारा एका टोकापासून दुसऱ्या टोकापर्यंत धावत जातो. कांहीं कांहीं ठिकाणीं पाणी गोल गोल फिरून भोंवरे निर्माण करितें. सागराचा जोर वाढतांच नदीचें पाणी मार्गें हटत जातें. दोन्ही बाजूंच्या कांठांवर या फुगणाऱ्या पाण्याचा फार जोर असतो.

— आचार्य कालेलकर : (सागर-सरितांचा संगम)

दुथडी वाहाणारी नदी

जिकडे तिकडे पाणीच पाणी. लाललाल नाचणारें भीषण पाणी. फेस उसळत आहे, लाटा नाचत आहेत. झाडेंमाडें मधूनच माशांप्रमाणें वर डोकीं काढून जात आहेत. जणूं नद्यांनीं हिरव्या पाचूचे दागिनेच घातले होते. हिन्यांचीं हिरवीं कुडीं घातलीं होतीं. पाणी इतकें चढलें होतें कीं मोठमोठीं उंच झाडें तींही बुडून गेलीं होतीं. जीं फारच उंच झाडें, त्यांचा कांहीं भाग बुडालेला नव्हता. तीं उंच झाडें रक्तांबर नेसून तपश्चर्या करीत होतीं.

— साने गुरुजी : (क्रांति)

गोदावरी नदीची शोभा

राजमहेंद्रीजवळ गोदावरीची शोभा कांही वेगळीच दिसत होती. या ठिकाणी जें भव्य काव्य आलें, तें काचितच दुसऱ्या कोटल्याहि ठिकाणी प्रकट झालें पाहिलें असेल ! पश्चिमेकडे दृष्टी फेंकली तों दूर-वर टेकड्यांची एक सुंदर रांग दिसली. आकाश ढगांनीं झांकलें गेल्यामुळें कोठेंहि उन्ह पडलें नव्हतें. करड्या मेघांमुळें गोदावरीच्या धूलिधूसर पाण्याचा करडेपणा अधिकच वाढला होता. मग भवभूतीचें स्मरण कां होणार नाहीं ? खालवरच्या या काळिम्यामुळें एकंदर दृश्यावर वैदिक प्रभातकालाची सौम्य सुंदरता पसरली होती आणि टेकडीवर अवतरलेले कित्येक ढवळे ढग तर अगदीं ऋषी-प्रमाणेंच दिसत होते.

— आचार्य कालेलकर : (दक्षिण-गंगा गोदावरी)

आटलेल्या नदीचें खोरें

तें काळनदीचें खोरें दृष्टीला वेध लावूं लागलें. नदीचा प्रवाह आटला होता; पण पात्र दिसत होतें. पावसाळ्यांत डोंगरावरून खालीं धोधावणाऱ्या पाणलोट्यांचे चर त्या नदीला जिथें जिथें येऊन मिळाले आहेत, तिथें तिथें त्यांच्या खोलगट खुणा दिसत होत्या. पात्राच्या दोन्ही अंगांचे जमिनीचे पट्टे काळसर वर्णानें चकाकत होते. कौलांनीं शाकारलेल्या घराच्या छपरांत उजेडासाठीं म्हणून मध्यें हिरवीं काचेचीं कौलें बसवावीं, तसे त्या कृष्ण भूभागावर अधूनमधून हिरवे कुणगे शाभत होते.

— महादेवशास्त्री जोशी : (शिवछत्रपतींची राजधानी)

झऱ्याचे सूर

त्याची बांसरी कंप काढू लागली. त्याचे बांसरीतून प्रेमाने झंकारलेले नाद निघू लागले. शेजारून सराईच्या स्वच्छ पाण्याने निवळलेला झरा खळ खळ करून क्लेरि-ऑनेटच्या गळ्यांत गळा घालून त्याला केव्हां साथ करू लागला हे त्याला कळलेसुद्धा नाही.

— र. वा. दिघे : (सराई)

झऱ्याच संगीत

झुळझुळ पाणी वाहू लागले. एकाद्या गायकाने आपल्या कंठांतून बाहेर पडणाऱ्या मधुर स्वरांत गुंग होऊन जावे, त्याप्रमाणे त्या झुळुझुळु आवाजाने पर्वतराजाची समाधि लागली.

— वि. स. खाण्डेकर : (जळलेला मोहर)

हिरवीं कुरणे

संध्याकाळचे फाटलेल्या ढगांतून सरळ निघालेले सूर्य-किरण खलाटीवर पडले होते. त्या पिवळसर उन्हांने भात-शेती उजाळली. हिरवीं कुरणे शोभायमान झाली. त्यांतून चरणान्या गुरांचे रंग लांबून स्पष्ट दिसू लागले. समोर एक डोंगर खालवरपर्यंत हिरवट झाला होता. त्याचे रंग उन्हांत गहिरे दिसत होते. त्याचे माथ्यावरच्या मैदानांत व कड्याच्या अंगानीं हिरव्या गवतांत सोनटक्याच्या पिवळ्या फुलांचा समुद्र उसळला होता. आडवे उन्ह झाडांच्या पानांपानांतून रानाच्या अंतरंगांत शिरले. राने हिरव्या प्रभेने खुल्ली.

— र. वा. दिघे : (सराई)

सृष्टीचा नित्यक्रम

सृष्टिदेवीनें मात्र आपली कामगिरी दरसालप्रमाणें बजावली होती. भाताचा रंग दरसालप्रमाणें पिवळा होता. कुरडूचीं फुलें दरसालप्रमाणें होतीं. फुलपांखरें दरसालप्रमाणें भाताच्या सुवासाच्या दरवळीनं उडत होतीं. होले, पारखे सराईच्या शांततेंत घुमत होते. मोर ओरडत होते. बुलबुल, काळे पक्षी गात होते. चास तळपत होते. सराईचें निळें आकाश डोंगरावर वितळत होतें.

— र. वा. दिघे : (सराई)

पावसानें वाढविलेल्या वनस्पती

पश्चिम घाटांतील पावसाचे चमत्कार सुरू झाले. पायथ्यापासून डोंगर-माथ्यापर्यंत हिरवा समुद्र पसरला. घरांच्या, देवळांच्या भिंताडांवरून वनस्पति उगवली. आठ महिने झोपलेली शेवाळ झाडांच्या शेड्यावरून देखील जागी झाली. जिकडे पहाल तिकडे हिरवेंगार ! रान-सराईच्या आसपास असा एकाहि रंग शिल्लक राहिला नाही, कीं तो डोळ्यांना खुपला असता.

— र. वा. दिघे : (सराई)

धीट गवत

सर्वजण मोठमोठ्या इमारतींत आपआपल्या कामांत दंग झालेले असल्यामुळें सारे रस्ते खुले होतात. मानवी श्वासाचा संपर्काहि नसलेला पावसाळी वारा अनिर्वधपणें बागडूं लागतो. नुकतेंच वर मान करणारें कोंवळें गवत आपलें पंख फडफडूं लागतें, त्या सौम्य उन्हांनें जणूं धीट होऊन इकडे तिकडे पाहूं लागतें, हसूं लागतें. येऊन गेलेल्या सरीच्या थेंबांनीं झाडें-पानें चमकूं लागतात.

— कुसुमावती देशपांडे : (मध्यान्ह)

शारदीय शोभा

सृष्टीचा शारदीय उत्सव सुरू झाला. आकाशाच्या निळ्या रंगाला विलक्षण शोभा चढली. चांदण्या रात्री विलक्षण मनोहर वाटू लागल्या. पक्ष्यांचा स्वैर विहार पुनः सुरू होऊन त्यांचे स्वच्छंदी हर्षस्वर ऐकू येऊ लागले, आणि तिळाच्या व झेंडूच्या फुलांचे गडद पिवळे आणि तांबूस रंग इतस्ततः पसरलेले दिसू लागले. मग हलकेहलके सूर्याची दिशा बदलली; वाऱ्यांत गारवा येऊ लागला. रानांत कुसळी गवत जिकडे तिकडे माजले. हवेंतला गारठा हळूहळू वाढला.

— ना. सी. फडके : (प्रवासी)

वसन्ताचे वैभव

वसंत ऋतु आला तसा गेला. ग्रीष्म ऋतूंत रात्री लहान होऊन दिवस मोठे झाले; वाऱ्याची दिशा बदलली; जलाशयांतील पाणी आटून गेलं; आणि प्रखर सूर्यतापानं जमिनीला भेगा पडल्या. पुढे आभाळांत हलके हलके ढग जसू लागले, वादळी वाऱ्यांना सुरवात झाली आणि विद्युत्कृतेचा कडकडाट होऊन वर्षाकालास प्रारंभ झाला. रानोमाळ गवत माजले, शेते उंच उंच वाढलीं, लहानमोठीं झाडे पल्लव-भारानं आच्छादित झालीं, मृदु आणि उग्र वासांनीं दाही दिशा दरवळून गेल्या, तांबड्या गलिच्छ पाण्यानं नदी-नाले खवळले, आणि पंखांत चोंची खुपसून कुडकुडणारे पक्षी ' वावा रे थांवाव आतां ही वृष्टि ! ' अशी वरुण राजाला प्रार्थना करण्यासाठीं चिंविंचिंवाट करू लागले.

— ना. सी. फडके : (प्रवासी)

वसंताचें स्वागत

आपल्या लाडक्या वसंताच्या पायाला खडे वोचूं नयेत, म्हणून सृष्टीनें जिकडे तिकडे गवताचे गालिचे पसरलेले होते. तो झाडाच्या फांद्यांवरून नाचूं लागला, तर त्याचें कोमल अंग खरचटेल, या भीतीनें तिनें सर्व वृक्षांच्या फांद्या नवपल्लवांनीं आधींच झांकून टाकल्या होत्या.

— वि. स. खांडेकर : (कांचनमृग)

शिशिराची शोभा

शिशिर ऋतूचे अखेरचे दिवस होते ते. रात्री मोठ्या होत्या. दिवस लहान वाटत होते. कधीं कधीं कडक थंडी पडे. रात्री वाहणारा वारा गारठ्यांत भरलेला असे आणि दुपारच्या वेळीं कुठें तेरी जोराची वावटळ उठे. ती धूळ, पाचोळा, चिंध्या काय सांपडेल तें गोळा करून चक्राकार फिरून आकाशांत थोडीशी उंच भरारी घेई आणि पुढे जाई ! गांवाच्या आसपास कुठें कुठें उभ्या असलेल्या पिकांवरहि पिवळा रंगच बहुतांशी पसरलेला दिसे आणि हरभऱ्याचीं ठेंगणीं झुडपंच काय तीं आपला काळसर हिरवट रंग डौलांत दाखवीत. गांवांतल्या आणि आस-मंतांतल्या मोठमोठ्या झाडांच्या फांद्या पर्णहीन दिसत आणि आपल्या देहावरून गळलेलीं जुनीं शुष्क पानं वाऱ्याच्या लोटाबरोबर धुळींत मिसळून इकडे तिकडे उडालेलीं पाहण्याच्या दुःखानं ते वृक्ष अधिकच उदास झाल्यासारखे वाटत.

— ना. सी. फडके : (प्रवासी)

हिवाळ्यांतील दुपार

हिवाळ्यांतली दुपार तरी काय कमी मनोरम असते? त्या वेळच्या ऊबदार हवेची गोडी अस्सल सुखवाद्यांना देखील पटेल. तिचा आस्वाद घेत उन्हांत पडले असतांना डोळ्यांना चारी बाजूंना जणू समृद्धीची ऊब दिसू लागते. हेमन्ताचें सोनें सगळीकडे पसरलेलें असतें. गव्हावर सोनेरी तांबूसपणा चढायला सुरुवात होते. कडूनिवाच्या पानांचें सोनें होऊन तीं गरागरां शिवाशिवी खेळत हिंझू लागतात. जसजशी शिशिराची कला ओसरूं लागते, तसतशा भिंग्यांच्या झाडांवर निव्वळ सोनेरी शेंगाच शेंगा लटकू लागतात, तर पिवळ्या कांचनाचें झाड एकेका फांदीवर एकाद-दुसरेंच सुवर्णमय फूल घेऊन डोळूं लागतें.

— कुसुमावती देशपाण्डे : (मध्यान्ह)

फुलवंतीची जादू

पळसांना, पांगान्यांना व सांवरिंना तांबडीं फुले इतकीं आलीं होतीं कीं त्यामुळें रान पेटल्यासारखें दिसत होतें. झाडांना धुरकट पालवी आली होती. नव्या नवाळीचें राज्य सुरू झालें होतें. भिल्लांच्या गवताच्या व केंबळीच्या शोंपड्या रानांचे फटीतून लांब डोंगरांचे उतरणीवर किंवा टेकड्याचे माथ्यावर दिसत होत्या; त्यांचेसमोर उंच झाडांच्या गर्द सावलींत भिल्लांचीं पोरें वागडत होती व ओरडत होती. मोहाला फुलें आलीं होती. मोहाचे झाडा-खालीं आलें कीं, त्याचा मादक वास सायलीचें वासाला मारून टाकी.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

फुलांचे ताटवे

अंधुक चंद्र-प्रकाशांतहि त्या गोंडस टेंकड्यांच्या उता-
रावर गवताचा हिरवा रंग व 'हेदर'च्या रानफुलांचा
जांभळा-निळा रंग लपंडाव खेळतांना दिसत. मधूनच नदीचं
एकादं वळण चमकून जाई. बागेंत अतिशय नाजूक मोतिया
रंगाच्या व मधुर सुवासाच्या फुलांचे ताटवे बहरलेले असत.
त्या ठिकाणीं पहिलें किती तरी दिवस वाटे कीं लहानपणीं
ऐकल्या-वाचलेल्या अद्भुतरम्य कथांतील एकाद्या उद्यानांत
तर आपण येऊन पडलों नाहीं !

— कुसुमावती देशपाण्डे : (मध्यरात्र)

पिवळीं पानें

विशेषतः हिवाळ्याच्या शेवटीं व वसंताच्या पूर्वीं या
रस्त्यावर फारच शोभा दिसते. पिवळीं, लाल, किरमिजी,
भुरकट वडाचीं पानें जाणाऱ्यायेणाऱ्यांवर जगूं अभिषेकच
करीत असतात. टप, टप, टप; अगदीं हळुवारपणें गंमतीनें
खालीं येणारे हे देवदूत तर नसतील ! त्या पिवळ्यां-
पिवळ्या पानांवरून चालत असतांना वाटतें कीं, आपण
सोन्याच्या चुऱ्यावरून चालत आहोंत किंवा सोनेरी
फुलांवरून चाललों आहोंत.

— वि. पां. दांडेकर : (काळ खेळतो आहे.)

फुलांचे सुवास

संध्याकाळच्या सांजल्या रानाडोंगरावरून काळोख करूं
लागल्या. डोंगरमाथ्यावरचे कारवीचे मस्त मधु पराग
सुवासाच्या डोंबाप्रमाणें उठले.

— र. वा दिघे : (सराई)

कमळाचे तळें

निळसर पाण्यावर हळूहळू मिट्टें लागलेलीं कमळें दुरून तारकांप्रमाणें दिसत होतीं. मधून मधून पाण्यावर एखादा लहान तरंग उठे आणि एकाद्या कमळाभोंवतीं नाचे. जणूं कांहीं तो त्या कळीला लाडकेपणानें म्हणत होता, 'कमळाताई, काय ग झालं इतकं रागवायला ? हा घे माझा पापा !' तळ्यांच्या तीन बाजूंना तीन टेंकड्या होत्या. त्यांच्या मध्यभागीं हिरव्या कोंदणांतल्या निळाच्या खड्याप्रमाणें तें तळें चमकत होतें.

— वि. स. खांडेकर : (दोन धव)

गुलाबाचें फूल

सकाळीं उठून खोलीचें दार उघडलें कीं एका ना एका झाडावर गुलाबाचें सुंदर फूल उमललेलें दिसे. पूर्वेकडल्या अरुणादेयाचें सर्व सौंदर्य जणूं कांहीं त्या चिमुकल्या पुष्पाच्या हंसन्या पाकळ्यांत सांठविलेलें आहे असा मला भास होई.

— वि. स. खाण्डेकर : (जळलेला मोहर)

गवताचें पातें

अगदीं साधारण गवत होतें तें. त्याचें एकेक पातें वीतभर लांब वाढलेलें. एकाद्या पावसाच्या सरीनें तें चकाकत नव्हतें. दवत्रिंदूनीं त्यावर मुकुट चढवला नव्हता. सरळ, सार्धे, लपून गेलेलें एकेक पातें ! वाऱ्याची झुळूक येई; सर्व पातीं बरोबर वाकून एक निःशब्द लय आळवीत, पुनः पूर्ववत् कसली तरी वाट पाहात उभी रहात.

— कुसुमावती देशपांडे : (गवताचें पातें)

उन्हांत चमकणारा मोहोर

कड्डलिंबाच्या फुलांचे हिरवे-पांढरे तुरे, आंब्याचा तांबूस-पिवळा मोहोर आणि चिचव्याच्या झाडाची पांढरी-पिवळी फुले, यांच्या रंगांच्या निरनिराळ्या नाजूक छटा त्या सौम्य उन्हांत मोठ्या मजेदार दिसत होत्या. त्यांच्या संमिश्र मादक गंधाने हवा दरवळून गेली होती व त्या हवेला कंपित करणारा कोकिळाचा भेदक सूर मधून-मधून कानांवर पडत होता.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (नवे संसार)

उन्हांतलें सूर्यफूल

वेलीला दूरवर खड्या असलेल्या सूर्यफुलाचे स्मरण झाले. तिने सळसळून खुणावले. पण विचारें सूर्यफूल पाहूं शकत नव्हतें ! काय व्रत वांट्याला आलें होतें बेढ्याच्या ! एकटें उन्हांत उभें रहायचें !— डोईवर घागर घेतलेल्यासारखें. अन् सूर्याची स्वारी हालेल तसें तोंड वेगाडून पाहात रहायचें ! सूर्याला कधींहि दया येत नव्हती. त्याच्या धाकाने वाढीत बदल होत नव्हता नि फुलांतहि वाढ होत नव्हती. अनेक बारक्या फुलांनी भरलेले नुसते एक रंगीत तबक.

— अरविंद गोखले : (माहेर)

खोलीच्या बाहेर येऊन मी पाहिलें. कुणालाही ओळखूं येऊं नये म्हणून रजनीने कृष्णवस्त्र अंगाभोवती लपेटून घेतलें होतें. मात्र इतकी दक्षता घेऊनही क्षणोक्षणी पृथ्वीकडे पाहून आपले हजारो डोळे मिचकावण्याचा मोह तिला अनावर होत होता.

— वि. स. खांडेकर : (रहस्य)

रंग व गंध

कारवीच्या सुवासातून आतां आणखी निरनिराळे सुवास येऊं लागले. आंब्यांच्या बहरण्यानें कहर केला. त्याचे मागून फणशीच्या कुयऱ्यांचा वास आणि त्यामागून उंबर यांचे राकट सुवास, मधून-मधून सायलीचा नाजूक दरवळ निघे. कुडा, करवंद व इतर जंगलीं झाडे यांनीं पण वसंत-पंचमी सुख केली ! शहाजहान बादशहाच्या बागेत असले सुगंध सुटले नसतील !

— र. वा. दिघे : (सराई)

सुगंधाचें साम्राज्य

पुसांत आंब्याच्या आग्राळीला मोहराच्या डिऱ्या दिसूं लागल्या म्हणजे सजलपुरांत सृष्टिदेवीनें सुगंधाचें फर्मान काढलें आहे असें वाटते. चौफेर संत्रींमुसंब्रींचे बाग फुलूं लागतात. स्वच्छ निळ्या आकाशाच्या पार्श्वभूमीवर डाळिंबीचीं फुले डुलतात. रानावनांत आजूबाजूला झाडांना बहर येतो. मळ्या-मळ्यांतून तळ्या-तळ्याच्या वाजूनें सुगंध दरवळून राहतो. जिकडे तिकडे फुलांचा घमघमाट सुटतो व सजलपुरावर परिमलाचें वातावरण बसून राहते. जो श्वास घ्याल तो गंधयुक्त. फुलांच्या सुवासानें जीव वेडावून जातो.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

कळीचें सौंदर्य

उपःकालीं फुलूं पाहणारी कळी किती पवित्र दिसते ! ती हळूच हंसते व आपल्या अंतरंगांतील सौंदर्य व सौरभ्य विनयानें वर मान करून त्या सूर्यनारायणाला अर्पण करते.

— साने गुरुजी : (क्रांति)

देवाचा बगीचा

सुंठ आणि बांबू साठ वर्षांनीं फुलते, तर कारव सात वर्षांनीं फुलते. यंदा कारवीला बहर आला होता. कारव लुकतीच फुलं लागली होती. गुलाब, चंपक, बकुल, जाईजुई, चमेली, राजाची बाग दरवळून टाकतील. कवींनीं त्यांची स्तुति गाइली आहे. पण गरीब विचारी कारव देवाजीचा बगीचा दणाणून टाकित होती.

— र. वा. दिघे : (सराई)

फुलांचें सौंदर्य

कारवीच्या मधुर सुवासांतून त्याला झेंडूचा तिखट वास आला. कुंपणांचे कडेनें मखमलीचे गोंडे लागून राहिले होते. ताऱ्यांच्या उजेडांत झेंडूचे गेंद गदीं करून उभे राहिलेले त्याला दिसले.

— र. वा. दिघे : (सराई)

बहरलेला पारिजात

सकस जमीन व चांगलें खतपाणी मिळालें म्हणून पारिजातक चांगला फोफावला होता. त्याला बहर आला होता. तो शततारकेच्या नक्षत्रपुंजाप्रमाणें डंवरला होता.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

फुललेली कळी

एके दिवशीं सकाळीं ती कळी फुलली ! भीत भीत तें फूल सृष्टिकडे बघत होतें; सूर्याकडे बघत होतें, विनयानें अर्धस्मित करित होतें. थोडी मान वर, थोडी खालीं; थोडें मिटलेलें, थोडें उघडलेलें ! कित्ती गोड गोड फूल !

— साने गुरुजी : (धडपडणारीं मुलें)

प्रातःकाळची झुळूक

दिशा लवकरच उजळतील असें दिसत होते. प्रातः-
काळची गार वाऱ्याची झुळूक नवविचारांप्रमाणे पुनर्जीवन
देण्याकरितां डव्यांत शिरत होती.

— वि. स. खाण्डेकर : (कांचनमृग)

वाऱ्याची झुळूक

मावळत्या सूर्याच्या नाजूक छटांनीं हे समोरचं सगळं
पाणी रंगून गेलं आहे. त्यावरून वाऱ्याची एकेक झुळूक
किती हळुवारपणे तरंगत जाते ! भोवतालच्या बंधान्यांत
अडकून पडलेलं, शेवाळानें त्रस्त झालेलं उदास पाणी-
देखील तिच्या स्पर्शानें उचंबळून येतं, त्याच्यावर रोमांच
उभे राहतात. ती एकेक झुळूक काय सांगते त्याला ?
स्वातंत्र्याचा संदेश देते ? आपलीच अंतःशक्ति सांठवून
बंधान्याच्या पलीकडे उडी घ्यायचा कानमंत्र देते ?

— कुसमावती देशपांडे : (अप्सरांची भेट)

गार झुळूक

चन्द्र आकाशांत मध्यावर तळपत होता आणि त्याच्या
प्रभेनें सारी सृष्टि उजळून गेली होती. वारा बहुतेक नव्हताच.
पण लहान मुलानें झोपेत टाकलेल्या उच्छ्वासासारखी त्याची
मधूनच जी एकादी झुळूक येई, ती चन्द्रकिरणांत न्हाऊन
आल्यामुळेच कीं काय, गार गार वाटे. माळावरलीं निश्चेष्ट
असलेलीं झाडे त्या झुळुकेमुळे थोडीशीं हालचाल करीत
आणि मग असें वाटे कीं, सुपमेनें धुंद झालेल्या सृष्टीची
अद्याप कांहीं पुरती शुद्ध हरपलेली नाही.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (नवे संसार)

झाडांतील झुळूक

रानांत जिकडे पाहावें तिकडे झाडेझुडपें होतीं. गाण्याची तान ऐकतांच डुलणाऱ्या रसिकाप्रमाणें वाऱ्याची झुळूक येतांच या झाडांचीं पाने हलत. जणूं काय रसिक वृक्ष टाळ्या वाजवून वायूच्या गायनाचें अभिनंदन करीत होते. एका देशाच्या निशाणाखालीं गोळा झालेल्या अठरा-पगड जातीप्रमाणें निरनिराळीं झाडे त्या वनभागांत खांद्याला खांदा लावून उभीं होतीं. मधूनच दिसणाऱ्या एकाद्या आंव्यावर हिरवे घोस लटकलेले पाहून एकत्र खेळणाऱ्या बालकांच्या जमावाची कुणालाहि आठवण झाली असती.

— वि. स. खाण्डेकर : (कांचनमृग)

वनस्पतींचें राज्य

हिरव्या पान-पाचोळ्यांतून सोने काढणारा किमयागार पश्चिमेकडील डोंगरावर कळू लागला. जिकडे तिकडे वनस्पतींचा समुद्रव झाला होता. रानें, झाड्या, माळ, धशी, पट्ट्या, कडामेरा गवतानें, पानांनीं नाहीं तर वेलींनीं गजबजल्या होत्या. कोठेहि तसूभर जागा वनस्पतीनें मोकळी ठेविली नव्हतीं. ही हिरवी वनस्पति कांहीं ठिकाणीं पिवळी तर कांहीं ठिकाणीं लाल पडली होती. झाडांचीं पाने झडण्याच्या बेतांत होतीं. गवताचें वीं गळत होतें. शेतकरी भात काढीत होते. या दरींत अन्नब्रह्माच्या निर्मितीकारितां विश्वकर्मा जणूं एक मोठा यज्ञ करीत आहे असें दिसत होतें.

— र. वा. दिघे : (सराई)

गवताचा गालिचा

आपल्या पाठीमार्गे पसरलेल्या मैदानाकडे ते पाहू लागले. तो काळसर हिरवा गालिचा पसरत क्षितिजाच्या रेषेत विलीन झाला होता. ते त्याच्याकडे निरखून पाहू लागले. मंदशी वाऱ्याची झुळूक येई. नुकत्याच मावळणाऱ्या चंद्र-कोरीच्या प्रकाशांत तो संबंध गालिचा जणू पुढे क्षितिजाकडे सरकण्याचा प्रयत्न करीत आहे, असे दिसे. लहान लहान तृणांकुरांवरून एकेक लाट सरकत दिसेनाशी होई.

कुसुमावती देशपांडे : (गवताचे पाते)

हिवाळ्यांतलि पाने

आम्ही गेलो ते माघांतले पानगळीचे दिवस होते. शिशिराने त्या कामावर वाऱ्याची सक्त नेमणूक केली होती. तो झाडांची पिवळी पाने प्रथम मुळांत झडवीत होता आणि तेथून मग रानभर इतस्ततः लोटीत होता. मात्र वाऱ्याने एवढी लूटमार करूनही झाडे मात्र अगदीच कफळकरी नव्हती. कांहींची जुनी पर्णसंपदा अजून थोडीबहुत टिकून राहिली होती, तर कांहीं वृक्षांच्या अंगावर नव्या आरक्त लुसलुशीत पालवीचा साजही चढला होता.

— महादेवशास्त्री जोशी : (शिवछत्रपतीची राजधानी)

पावसाने जिकडे तिकडे हिरवेचार करून सोडले होते. श्रावणाच्या सरी मधून मधून पडत होत्या. वाजरीच्या लिवुराने माळराने काळीशार दिसत होती. शेत वाऱ्यांत डुलत होती. हिरव्या शोभेवर संध्याकाळचे पिवळे ऊन पडले की, भूवर स्वर्ग उतरला आहे असे वाटे.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

झाडावरचा पक्षी

एक बाहिरी पक्षी आपला चिमुकला पिसारा उभाखून आंब्याच्या फांदीवर थुईथुई नाचत होता. त्याने सप्तसुराच्या रागदारीत गिरकीचा आलाप घेतला व पाते लवते न लवते तो भुरेदिशीं हवेत फिरकीचे रंगण मारले व तो पुन्हां आपल्या जागेवर येऊन नाच करीत आलाप घेत डौलाने नाचू लागला.

— र. वा. दिघे : (सराई)

आंब्यावरील कोकिळा

दूर कोठे तरी आंब्याच्या झाडावर वसून कोकिळा त्यांच्याशी लपंडाव खेळत होती. आकाश व पृथ्वी या दोघांमध्ये यावेळीं आपले सौंदर्य प्रगट करण्याची जणू काय अहमहमिकाच लागली होती.

— वि. स. खाण्डेकर : (कांचनमृग)

पांखरांचा थवा

चालतां चालतां डावीकडून सागरी पांखरांचा एक थवा आवाज न करतां आमच्यापुढे आला, क्षणभर खाली-वर असा नाचला आणि एकाद्या रागिणीच्या स्वरमालेच्या आरोहावरोहांप्रमाणे ' उड्डीन ' गतीने उजव्या हाताच्या अंतराळांत भरारला. किती शिस्त होती त्यांच्या त्या संघांत ! एकाहि पांखरुं घोटाळले नाही कीं चुकले नाही. वाटले कीं, त्या इवल्याशा शेंकडों पक्षिशरीरांत एकच प्राण खेळतो आहे.

— महादेवशास्त्री जोशी : (अलीबागचा पाणकोट)

पहांटेचें वातावरण

मी अंगावरचें पांघरूण फेंकून दिलें. उठलों व चूळ भरावयासाठी खिडकींत गेलों. गार वाऱ्याची झुळूक अंगावरून गेली. वाहेर स्फटिकासारखें शुभ्र चांदणें पडलेलें दिसलें. कॉलेजच्या आवारांतील वेळींवरील अर्धविकसित फुलांचा मधुर वास आला. समोरच्या पिंपळावरील पक्षांची किलबिल ऐकूं आली. लांब कोठें तरी एका झोंपड्यांत कोणी स्त्री गाणें म्हणून दळत होती. तिच्या गाण्याचा अस्पष्ट आवाज कानांवर आला.

— ना. सी. फडके : (कुलाब्याची दांडी)

उषःकालाची रम्यता

सिंदूरामधून सुवर्णाचा जन्म झाला. पश्चिम किनाऱ्यावरील सूर्यास्ताची शोभा आपण अनेक वेळां पाहूं शकतो, परंतु सागर-मंथनामधून लक्ष्मी निघावी तशी उदीयमान उपेची वधमान शाभा पाहाण्याचा आनंद कांहीं औरच असतो. आकाश जसजसें हंसू लागलें, तसतशी समुद्राच्या मुखावर आनंदलज्जेमुळें फुगलेल्या शिरांची संख्या वाढूं लागली. जणू काय दोन समययस्क मित्रांत थट्टा-विनोदच चालू असावा.

— आचार्य कालेलकर : (ब्रह्मदेशचा प्रवास)

पहांटेचें निर्मळ चांदणें सगळीकडे पडलें होतें. निळ्या टोपीवर शोभणाऱ्या चमक्यांप्रमाणें स्वच्छ आकाशावर चांदण्या चमचम करीत होत्या.

— ना. ह. आपटे : (रत्नगुंफा)

पहांटेची सृष्टि

शेताच्या वक्षःस्थळावर चंद्रिकेचे क्षौम वस्त्र पसरले होते. तो शीतल अमृतमय प्रकाशरस झाडेमाडे मूकपणे प्राशीत राहिली होती. पश्चिमाकाशांत कृतिका क्षितिजाखालच्या अथांग सागरांत सूर मारावी न मारावी अशा संदिग्ध मनःस्थितीत दिसत होत्या. चंद्राला मात्र विशेषशी घाई दिसली नाही. तो रोहिणीशी विरहापूर्वीच्या गुजगोष्टी विश्रब्धपणे बोलत राहिला होता. सभोवतीच्या डोंगरांना आकाशमाउली दंभविंदूनी कार्तिक-स्नान घालीत होती. ताजी, टवटवीत, प्राणमय, प्रकाशमय अशी ती पहांट होती.

— महादेवशास्त्री जोशी : (परशुराम क्षेत्र)

पहांटेची मोहिनी

पहांटेच्या त्या प्रशांत वेळी सारी सृष्टि रजनीमातेला अगदी विलगून निजली होती. मधूनमधून ऐकू येणाऱ्या कोंबड्यांच्या आखण्याखेरीज दुसरा कुटलाहि आवाज ऐकू येत नव्हता. सूर्यविकासी कमळाप्रमाणे विश्व जणू काय यावेळी आपल्या पाकळ्या मिटून बसले होते. झाडे, त्यांची पाने, पांखरे, दारे या सर्वांवर कुणी तरी मोहिनी-मंत्र घातला आहे की काय, असा भास झाल्यावाचून राहात नव्हता. पहांटेचा गार वारा एकाद्या भाटाप्रमाणे कसले तरी गीत गात गात कलिकांच्या कानाशी लागत होता; पण झोप पुरी न झाल्यामुळे त्या फक्त या कुशीवरून त्या कुशीवर होत होत्या.

— वि. स. खांडेकर : (कांचनसृग)

सूर्यकिरणांची भूपाळी

सोनेरी सूर्यकिरण शेतांच्या अंगावरची धुक्याची दुलई हलकेंच वर करून रोपट्यांना ' उठा उठा हो सकळिक ' म्हणत होते. दंवांनं न्हालेलीं कणसं वाऱ्यावर दुळत होतीं आणि त्यांच्यावरचीं पांखरेंही त्यांच्यासंगें झुलत होतीं. गाडीच्या धडधडाटानें रस्त्याच्या कडेचें एक भिरें भुरेदिशीं उडालें खरें, पण रिकाम्या चोचीनें खास नव्हें. त्यांना आपल्यावरोबरच घरट्यांतल्या अजात-पक्ष पिलांचीहि काळजी होती.

— महादेवशास्त्री जोशी : (तुळजा भवानी)

धुक्याचा सागर

मीं उजव्या वाजूला तोंड वळवले आणि थक्कलोच. समुद्रच होता तो ! पण खाऱ्या पाण्याचा नव्हे, तर धुक्याचा. वासिष्ठी नदीतून तें वर उठलें होतें. तिकडची सारी सृष्टि त्यानें अज्ञातांत विलीन केली होती. ' वाढता वाढता वाढें ' अशा क्रमानें तिकडचे डोंगरसुद्धां त्यानें गिळीत आणले होते, कांहींचीं फक्त बोटभर शिखरें वर उरलीं होतीं; पण त्यांचेंही लक्षण ठीक दिसत नव्हतें. अजून लाटांचे लोट वर उठतच होते. पृथ्वी जणूं विरघळून, बाष्परूप होऊन आपल्या, ' धौस् ' पतीला सर्वांगी खेंव घायला निघाली होती.

— महादेवशास्त्री जोशी : (परशुराम क्षेत्र)

सकाळीं अरुणाच्या छटेनें तिचें पाणी रंगूं लागलें कीं, निळें पातळ सोडून ती गुलाबी पातळ नसली धाहे असा क्षणभर भास होई.

— र. वा. दिघे : (रानजाई)

धुक्याची दुलई

डोंगराच्या कुसाडांतून व खोंदाडांतून धुकें बाहेर पडलें व त्याचे पांढरेशुभ्र पट्टे रानारानांतून घुसूं लागले. त्या धुक्यांत प्रचंड वृक्ष, रानें, कडे व गिरि-शिखरें बोल-बोलतां अदृश्य झालीं. प्रथम पिंजलेल्या कापसाचा, एक लांबच लांब पट्टा पसरला व थोड्याच वेळांत काळा कडा पायथ्यापासून माथ्यापर्यंत पांढऱ्या दुलईत गुडूप झाला; जणूं कोणा योगींद्रापासून गुरुमंत्र घेत आहे.

— र. वा. दिघे : (सराई)

तलावाचें दृश्य

गौरीशंकर (भावनगरचा बोर तलाव) तलावाचें दर्शन अचानक घडतें. आम्ही वगीच्यांत गेलों, झाडीचें सौंदर्य निरखिलें, चिनी मातीच्या तुकड्यांनीं बनविलेले निर्जीव हत्ती, घोडे, वाघ आणि सिंह यांची ऐट पाहून, झाडांतून बागडणाऱ्या सजीव पक्षांचा कलरव ऐकत ऐकत तलावाच्या कांठीं येऊन पोहोचलों. पायऱ्या चढूं लागलों. गार वाऱ्याची झुळूक येऊं लागल्यामुळें मनास शांतता वाटूं लागली. तरीहि तलाव कसा असेल याची कल्पना येत नाहीं. अगदीं शेवटच्या पायरीवर पाय ठेवला म्हणजे जणूं एकाएकी आकाशाचा पट चिरून एकादी अप्सराच आपल्यासमोर अवतीर्ण व्हावी तसें सरोवराचें पाणी स्मित करीत आपणाकडे पाहात असल्याचें दृश्य दिसतें.

— आचार्य कालेलकर : (संध्यास)

तुझे कमळ तूं फुलव. तुझा दिवा तुझे हातीं.

— साने गुरुजी

बालसूर्याचे दर्शन

इतक्यांत बालसूर्याचा घुमट आंघोळ करून पाण्यांतून बाहेर निघाला. उगवत्या सूर्याच्या त्रिंवावर एक विशिष्ट तरलता असते; जणू काय थंडगार पाण्यामधून कांपत कांपत सूर्य बाहेर येत असतो. आणि पाण्यांत जो प्रकाश पसरलेला असतो तो म्हणजे जणू काय सूर्याच्या शरीरास चर्चिलेली कृष्णागरुची उटीच घुऊन गेलेली असते.

— आचार्य कालेलकर : (ब्रह्मदेशचा प्रवास)

सूर्योदयाची शोभा

अद्यापि सूर्यत्रिंभ दिसू लागले नव्हते. पण त्याच्या आगमनाच्या स्थळी जणू काय झगझगीत जरतारी वस्त्रांची विछायतच पसरल्यासारखे वाटत होते; व त्याची प्रभा सरोवरावर, वृक्षवेलींवर व चोहोबाजूंस सारखीच पसरलेली दिसत होती. त्यामुळे सरोवराची शोभा कांहीं अवर्णनीयच दिसत होती. त्याच्या कांठाकांठाने कमलाच्या व इतर अनेक जातींच्या अनेक जलवेली पसरल्या होत्या व त्यांमधून शुभ्रवर्णाचे बकसारादि डौलदार मानेचे पक्षी आनंदाने जलक्रीडा करीत होते.

— ना. ह. आपटे : (रत्नगुंफा)

सूर्याचे किरण

आम्ही एकेका पावलाने वर चढत होतो, तसा पाठीमागून सूर्यही चढत होता. त्याचे धावते किरण गडाच्या तटावर उडत होते आणि काळ्या कातळांत तरीने खोदलेल्या गुहांतून घुसत होते—जणू शतमुख रावणाच्या मुखांत घुसणारे रामप्रभूचे अमोघ बाणच !

— महादेवशास्त्री जोशी : (शिवरायाची जन्मभूमि)

सायंकाळचे रंग

टेंकडीवरचे सुंदर रंगाचे खडे ती गोळा करित होती. ईश्वरानें तेंथें मुक्त हस्तानें विखुरलेलीं तीं भाणिक-मोतीं ती गोळा करित होती. सूर्य मावळत होता. त्याचे सुंदर रंग पसरत होते. मावळला सूर्य. मोटार निघून गेल्यावर धुळीचे लोट सुटतात; सूर्य निघून गेल्यावर सौंदर्याचा समुद्र पसरतो.

— साने गुरुजी : (क्रांति)

सृष्टीतील रंग-संगति

सायंसूर्याचें कलतें सौम्य ऊन या वेळीं पठाराच्या उंचसखल भागांवर सर्वत्र पसरलें होतें. त्या तिरप्या तक्रतकीत उन्हांत पठारावरील रेंताळ मातीचा कुठें तांबूस, कुठें अंजिरी तर कुठें पिवळा रंग, पठारावर उगलेल्या गवताचा कुठें हिरवा, कुठें करडा तर कुठें गेरवा रंग, टेंकड्यावरील पाषाणांचा कुठें काळसर, कुठें जांभळा तर कुठें लाल रंग व निरनिराळ्या प्रकारच्या झाडांच्या कुठें पोपटी, कुठें गर्द हिरवा तर कुठें निळसर रंग अशा नाना प्रकारच्या रंगछटा खुळून दिसत होत्या; व पश्चिमेकडील क्षितिजावर यावेळीं जें पांढरे, काळे, भस्मी, गुलाबी आणि पिवळसर रंगाचे ढग सुस्तपणानें जागोजाग थबकले होते, तेहि सर्व सूर्यप्रभेनें उजळून गेलेले असल्यानें द्यावापृथिवीच्या वेषभूषेत एक प्रकारची विचित्र रंगसंगति उत्पन्न झाल्यासारखी दिसत होती.

— ग. त्र्यं. माडखोरकर (अनघा)

पावसाळ्यांतील सूर्यास्त

संध्याकाळ. नुकतेच मृग लागले होते; त्यामुळे पावसाळ्या सूर्यास्ताच्या प्रभेची नवलाई फुलून आली होती. ओलसर गवत, पुनः हसू लागलेली झाडे प्रसन्न पिवळ्या तेजाने चमकत होती. पक्षी विश्रस्तपणे आपल्या घरट्याकडे परतत होते. वेळेवर पाऊस सुरू झाल्यामुळे सर्व तऱ्हेच्या मंदीने त्रासून गेलेल्या गरिबांच्याहि चेहऱ्यावर आशेचा तजेला दिसू लागला होता.

— कुसुमावती देशपांडे : (भाऊ—भाऊ)

निरोप घेणारा सूर्य

आतां आमच्यासमोर सूर्यास्ताचा देखावा मांडला होता. दृगांचे परचक्र निवारून सूर्यनारायण मोकळा झाला होता, पण तो खाली जाण्यासाठी, सागरांत बुडी मारण्यासाठी. आतां समुद्र आणि सूर्य यांच्यामध्ये फक्त एका वितीचे अंतर उरले होते, पण त्यांत डोळे दिपवणारी प्रखरता उरली नव्हती. त्याच्या सहस्र किरणांचाहि संकोच झाला होता.

— महादेवशास्त्री जोशी : (अलीबागचा पाणकोट)

सायंकाळची छाया

तो गगनांगणींचा दिवा मालवला. मावळतीच्या क्षितिजावर गुलालाचे पाणी ओतले. थोडा वेळ त्या वाजूला वणवा लागल्यासारखे दृश्य दिसले आणि मग हळूहळू पश्चिमही पूर्वेप्रमाणेच दुर्मुखं लागली.

— महादेवशास्त्री जोशी : (शिवरायाचा प्रताप)

सायंकाळीं सागरकांठीं

संध्याकाळ झाल्यामुळे कावळ्यांचे थवेच्या थवे घरट्यांकडे परत जात होते. जणू कांहीं त्यांची शाळा नुकतीच सुटली होती. त्यावेळीं वाऱ्यानें वाळूचे कण कसे मजेदार उडत होते. पाहणाराला वाटावें, त्यांची धावण्याची शर्यतच लागली आहे. समुद्राच्या कांठावरल्या रानगवताला का कशाला एक प्रकारचें मोठें फूल येतें. तें सुकलें कीं वाऱ्यावर इकडे तिकडे धावूं लागतें. तशीं चारपांच फुलें पाहून मला वाटलें कीं, वाऱ्याच्या लहरी चेंडू घेऊन खेळत आहेत.

— वि. स. खांडेकर : (उल्का)

नदीवरील संध्याकाळ

जाई सुवर्णसीमेच्या पात्राकडे एकाग्रतेनें पाहात होती. सायंप्रकाशांत सुवर्णसीमेचा प्रवाह सोन्याच्या नागिणीसारखा वळसे घेत मैदानांतून चालला होता. गाईवासरें गायरानांतून परत येत होती. पक्षी घरट्याकडे टोळ्या करून उडत होते. पश्चिमेला वरुणाचा रंग पसरला होता. व त्यांत शुक्राचा तेजस्वी तारा लखाखत होता.

— र. वा. दिघे : (रानजाई)

संध्येच्या आगमनामुळे शांत शांत होत जाणारी खलाटी, दरीच्या कोचीकोचींतून रात्रीची छाया येत होती तेथपर्यंत पसरली होती. त्या किरें अशा खलाटींतून भातागवतांचे, करडूच्या फुलांचे सुवास सुटले. कारवीचा मादक गंध त्यांना रेटूं लागला. भुंगे गवतीफुलांवरून वीणावादन करूं लागले.

— र. वा. दिघे : (सराई)

सायंकाळचीं दृश्ये

वारा भणभणत आंत येत होता. त्याच्या प्रत्येक झोताबरोबर समोर जें पिंपळाचें मोठें थोरलें झाड होतें, त्याच्या पर्णबहुल फांद्या इतक्या जोरानें हेलकावत कीं, त्यांचा आवाज ऐकून मोटेचें पाणी धप्पुदिशीं कोसळल्याचा भास होई. पिंपळाची जी एक जाड उंच फांदी डोंगराच्या सुळक्याप्रमाणें वर गेली होती, तिच्या टोंकाला आलेल्या पानांच्या झुबक्यांतील आपल्या घरट्यांत बसून घार आपला कर्कश भेदक आवाज काढीत होती. मारुतीपुढच्या मोकळ्या जागेंत आठ्यापाठ्या खेळत असलेल्या पोरानांच्या आरोळ्या आणि पलीकडच्या बाजूला पोवाडे म्हणत असलेल्या लोकांचे 'रामा हो जी जी जी !' सूर, दिवसभराच्या काबाडकष्टानंतर मिळालेली सायंकालीन विश्रांति किती मजेंत जाते, याची साक्ष देत होते.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (चंदनवाडी)

खेड्यांतील संध्याकाळ

संध्याकाळच्या अंधुक प्रकाशांत पोपटांचे हिरवे कळप हिरव्या झाडीतून दिसेनासे होत होते. कावळ्यांचीं व बगळ्यांचीं रात्रीं वसेण्याचीं निरनिराळीं झाडे ठरलेलीं होती. तिकडे ते विश्रांतीकरतां चालले होते. बगळ्यांच्या माळा सात, पांच, नऊ अशा व्यस्त संख्येनें ठराविक व्यूहरचना करून येत होत्या. धनगरांचे हजारों मेंढ्यांचे कळप मेंढवाड्यांत परत येत होते. कळप मेंढवाड्याजवळ आल्याबरोबर जिकडे तिकडे 'बें बें' आवाजाचा हलकळोळ उठला.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

सायंकाळचा आनंद

जिकडे तिकडे रानांत पीक डुलत होतें. हवा अगदीं स्वच्छ होती. धुळीचे कण किंवा धूर कुठेंहि हवेंत उडतांना दिसत नव्हता. संध्याकाळचें ऊन पिकांवर पडून सोनें पिकवीत होतें. क्षगाक्षगाला सुखकर थंडी वाढत होती. गायरानें, मळे, वावरें संध्याकाळच्या प्रकाशांत उजळून दिसत होतीं. बाभळीच्या काटेरानांत पक्षी किलबिल करीत होते. सुप्रणींच्या (Tailor-birds) घरट्यांतून पिलें आपल्या आया आल्या किंवा नाहींत तें डोकावून पाहात होतीं.

— र. वा. दिघे : (पाणकळर !

रान-माळावरील संध्याकाळ

अतां संध्याकाळ जवळ आल्यामुळें सूर्य पश्चिम क्षिति-जाकडे झुकला होता. त्याच्या प्रकाशांत तांबूस रंगाची छटा यावयास लागली होती, वारा बंधनांतून मोकळा झाल्यामुळें जोरानें वहात होता. वाऱ्यानें हेलकावे खाणाऱ्या वृक्षशाखांच्या झोंपाळ्यावर बसून चिमुकले पक्षी अस्तोन्मुख सूर्याकडे पाहून चिंव चिंव करीत होते. मधूनच वाऱ्याचा झोत आला कीं मळ्यांतील काळ्या मातीवरोबर चाललेल्या चिपाडांचा भुसा वर हवेंत उडून काहीं वेळ तांबूस सूर्य-प्रकाशांत चकाकत होता.

— ना. सी. फडके : (कुलाव्याची दांडी !

लहानपणीं जें ऐकावें, जें वाचावें, तें खरें वाटतें. साऱ्या जगावर आपली तेव्हां श्रद्धा असते.

— साने गुन्बरे

मावळत्या उन्हांतील डोंगर

आतांपर्यंत डोंगरमाथे अस्पष्ट दिसत होते, ते जवळ आले आणि जवळूनहि ती प्रचंड पर्वतांची रांग आम्हाला साजरी दिसली. मध्यान्ह थोडी कळली होती. सूर्याची तिरकीं किरणं पडून, पर्वतांचे त्रिकोनी माथे व उतरणी उजळ दिसत होत्या, आणि दऱ्यांचा गडद रंग अधिक उठून दिसत होता. सूर्य जसजसा कळू लागला तशी घाटावरची निळ्या-पांढऱ्या छाया-प्रकाशाची हालचाल अधिक विलोभनीय दिसू लागली.

सौ. कमला फडके : (त्रिवेंद्रमची सफर)

संधिप्रकाशातील रंगकाम

ती संध्याकाळची वेळ होती. सबंध दरी संध्याप्रकाशाने उजळली. रानाचे, भाताचे, गवताचे हिखे, पोपटी, पिवळे रंग; कड्यांचे, डोंगरांचे निळे, जांभळे, काळे रंग त्या सोनेरी किरणांत निरनिराळ्या रंगांचे उठाव करीत मिसळले. त्या सोनेरी उन्हांत हिखें रान सोन्यावर केलेल्या हिरव्या मिन्याप्रमाणे चमकत होते. दरीचे वर आकाशांत निखारलेल्या ढगांची खार पडली. पश्चिमेकडील एका लांबच्या निळ्या डोंगरामार्गे सूर्य मावळत होता. संधि-प्रकाश त्या निळ्या डोंगरामागून आगीच्या डोंबाप्रमाणे भडकला. तो संधिप्रकाश निखारलेल्या ढगावर पडून रंगाच्या समुद्राला उधाण यावे व तो दरीच्या आखातांत शिरावा असा देखावा दिसू लागला.

- र. वा. दिवे : (सराई)

सूर्यास्ताचा देखावा

सूर्यास्ताची वेळ झाल्यामुळे झाडाच्या पानांत आश्रय घेण्यासाठी थव्याथव्यांनी येणाऱ्या पक्षांचा किलकिलाट सारखा चालू होता. पिंपळाच्या पारावर जो तेल, शेंदूर फासलेला उघडावागडा मारुती उभा होता, त्याच्या दर्शनासाठी हातांत भिणमिण करणारी पणती घेऊन किंवा कणकेच्या दिव्यांची आरती पदराखाली झांकून निघालेल्या बायकांची किनऱ्या कसण सुरांतलीं गाणी कानावर पडत होती.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (चंदनवाडी)

सायंकाळची शांतता

उघड्यावरच बांधलेली जनावरं तोंडांत धरलेल्या कडव्याचा आवाज करित होती. त्यांच्या गळ्यांतलीं घुंगरं मध्येच वाजत होती. झोंपड्यापाठीमार्गे वेळूचं लहानसं वेट होतं. त्यांत वाऱ्याची लक्रेर सळसळून वाजत होती. साऱ्या वस्तु झराझर अस्पष्ट व्हायला लागल्या होत्या. जणू कोणाची तरी चाहूल घ्यावयासाठी श्वसनक्रिया आवरल्याप्रमाणे दिशा स्तब्ध व्हायला लागल्या होत्या.

— ना. सी. फडके : (झंझावात)

सायंकाळची सृष्टी

अस्ताला जात असलेल्या सूर्याच्या फिक्या पिवळसर प्रभेचा लोट दिवाणखान्यांत पसरला होता. त्या प्रकाशांत समोरच्या एका नवीनच बांधलेल्या टुमदार बंगल्याच्या खिडक्यांचीं तावदानें लखलखत होती. झाडांच्या सांवलया विखरून जाऊन अदृश्य होत होत्या आणि त्यांची पर्णराजी मात्र झपाट्याने काळवंडत चालली होती.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (नवे संसार)

ढगांतील चंद्रकोर

पश्चिम क्षितिजावर तृतीयेची चंद्रकोर गुरगुरणाच्या ढगांच्या रांगांतून वाट काढीत होती. तिचे सौम्य गुलाबी तेज डोळ्यांना सुखवित होते; क्षितिजाच्या या टोंकापासून त्या टोंकापर्यंत मधूनच लखलखणारी वीज आपल्या तेजस्तांडवाने डोळे दिपवित होती.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (अनघा)

लखलखणारी चंद्रकोर

श्रावण महिन्यांतल्या कुंद चांदण्याची धूसर रम्यता त्यांच्यासभोवती पसरली होती. सायंकाळी जोराची सर येऊन गेल्यामुळे स्वच्छ झालेल्या पश्चिम क्षितिजावर जो एकच काळाभोर ढग आतां कडेपासून वरपर्यंत निमुळता होत पसरला होता, त्याच्या टोंकाशी लखलखत असलेली चंद्रकला पाहून, भगवान चंद्रमौलीच्या भव्य जटाजूटाचे स्मरण होत होते.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (अनघा)

मावळती चंद्रकोर

तृतीयेच्या चंद्राची निमुळती, पिवळसर कोर अगदी बुडावयाच्या बेताला आली होती. भरतीमुळे वेगाने उसळत असलेले समुद्राचे निले पाणी तिला गिळून टाकण्यासाठी धडपड करीत होते जणू कांहीं. त्या मावळत्या चंद्रकलेचे सौम्य चांदणे क्षणोक्षणी फिके पडत चालले होते, व त्याच्या मंद प्रकाशांत समुद्राच्या लाटा सर्पांच्या अंगावरील खवल्यासारख्या चमकत होत्या.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (भंगलेले देउळ)

आकाशांचा चन्द्र

नक्षत्रे निस्तेज होऊन बहुतेक दिसेनाशीच झालेली होती. चंद्र मात्र आकाशाच्या मध्यभागी एकटाच आपल्या अस्त-समयाची वाट पाहात बसलेला होता. त्याच्याकडे पाहिले असतां स्वर्गातील एकाद्या देवाचा हा सुवर्णमयी रथ आहे कीं काय किंवा एकाद्या कांचनदेही राजहंस पक्षी आकाशगंगेच्या स्वच्छ उदकामध्ये प्रातःस्नान करून पोहत बसला आहे कीं काय असा भास उत्पन्न होई.

— शि. म. परांजपे : (शिवाजीचे पुण्याहवाचन)

सायंकाळचा देखावा

आतां सूर्य खूपच खाली उतरला होता. लहरत्या सागरावर त्याचा लांबच लांब प्रकाशपट्टा पसरला होता. हेमंत आपल्या शीताखाचा मंत्र जपू लागला होता. झाडा-माडांच्या छाया भुतासारख्या दिसू लागल्या होत्या.

— महादेवशास्त्री जोशी : (विजयदुर्ग)

नदींतील कमळ

जाईने श्रीकमळ दुर्गावरून खाली पुण्यसलिला सुवर्ण-सीमेंत सोडले, ते राजहंसाप्रमाणे तरंगत तरंगत लांब पश्चिमे-कडे वाहात गेले. जाई त्याच्याकडे शून्य दृष्टीने पाहात राहिली. जाईने पश्चिमाकाशाकडे दृष्टि केली. वरुणाचलाच्या बाजूने वरुणाचे रंग पसरले होते व त्यांत वासंतिक प्रतिपत्-चंद्रलेखा अमृताच्या पाझराप्रमाणे चमकत होती.

— र. वा. दिघे : (रानजाई)

रात्रीच्या काळोखाचा प्रवाह उषःकालच्या प्रकाशा-कडे वहात असतो.

— वि. वा. शिरवाडकर

झाडांतील कवडसे

त्या ठिकाणी चांदणें पडलें होतें असें म्हणण्यापेक्षां चांदण्या पडल्या होत्या असें म्हणणेंच जास्त बरोबर होईल. कारण वृक्षांच्या दाट गर्दीतून चांदण्यांचे अनेक बारीक ठिपके इकडे तिकडे शिंपडल्यासारखे त्यावेळीं भासत होते. आणि वृक्षांच्या खांद्या जशा जशा मंदपणें हालत तशा तशा या ठिपक्यांच्या जागा भराभर बदलत, त्यामुळें यमुनेच्या प्रवाहांतील लाटांप्रमाणें, त्या जागेंत पडलेल्या चांदण्यांच्या प्रकाशाच्या लहान-मोठ्या ठिपक्यांना सारखी आंदोलनें मिळत होती.

— ना. सी. फडके : (अल्ला हो अकबर !)

चांदण्यांतील गोपुरें

मदुरा शहरांतून फेरफटका करून आम्ही पुन्हां मीनाक्षीच्या मंदिराकडे आलों. सकाळीं सूर्यप्रकाशांत आम्ही गोपुरांची शोभा पाहिली होती. आतां चंद्रप्रकाशांत ती पुन्हां पाहण्यासाठीं आम्ही आलों होतो. आकाशांत चांदण्याची कोवळी प्रभा फाकू लागली होती. त्या सतेज उजळ निळ्या पार्श्वभूमीवर चारी गोपुरं अधिकच भव्य दिसत होती. चंद्रप्रकाशांत मीनाक्षीच्या प्रचंड मंदिराची शोभा स्वर्गीय वाटली. एक प्रचंड कलास्वप्न पुढं उभं असल्याचा भ्रम नेत्रांना झाला.

— सौ. कमला फडके : (त्रिवेंद्रमची सफर)

आकाशापासून पृथ्वीपर्यंत चांदण्यांचा सागर पसरला होता. समुद्राच्या तळारीं बुडून गेलेल्या पर्वताप्रमाणें टेंकडी दिसत होती.

— वि. स. खाण्डेकर : (कांचनमृग)

चांदण्यांचा धवधवा

वद्य पक्षांतील चंद्र काळ्या कड्यावर कैलासपर्वताच्या शिखराप्रमाणे झळकू लागला. काळ्या कड्यावरून चंद्राचे किरण भैरवाच्या सोडीतून अशा रीतीने पडले होते कीं, चांदण्याचा एक बिन आवाजाचा धवधवाच तेथे निर्माण झाला आहे असा भास होई.

— र. वा. दिघे : (सराई)

चांदण्यांचा सुलामा

वैशाखीच्या प्रखर चांदण्याने यावेळीं सारे स्थिरचर अगदीं उजळून गेले होते. एरवीं कठोर, निळसर दिसणाऱ्या डोंगराच्या क्षितिजाशीं समांतर असलेल्या शिखररेषांना सुद्धा त्या धवल प्रकाशांत एक प्रकारची मृदु पांडुरता आली होती. आकाशाहि आपला स्वाभाविक नीलिमा टाकून देऊन इतके स्वच्छ, शुभ्र आणि सतेज दिसत होते कीं, स्वर्ग-गंगेला पूर येऊन तिचा तेजोरस साऱ्या धावापृथिवीवर ओसंडला आहे कीं काय, असा भास होत होता.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (अनघा)

चांदण्याची जादू

संध्याकाळ होऊन गेली होती. दोघेहि विश्रांतीकरितां ओढ्याच्या कांठच्या एका प्रशांत जागीं जाऊन बसलीं. वरून शुक्लपक्षांतले चांदणें अमृताचे तुषार उधळीत होते. त्यामुळे ओढ्याच्या बाजूच्या खडकांना संगमरवरी दगडांची आणि बामळींना पारिजातकाच्या झाडांची शोभा आली होती.

— वि. स. खाण्डेकर : (हिरवा चाफा)

मूर्तिमंत प्रसन्नता

रात्र निरभ्र व चांदणी असल्यामुळे रस्त्याने जातांना तिर्घोर्चीहि मने प्रसन्न झालीं. आकाशांत चंद्र गात असून त्या गाण्याने केलेला ब्रह्मानंदच चांदण्याच्या रूपाने पृथ्वीवर पाझरत आहे असा त्यांना क्षणभर भास झाला. चमूचमू करणाऱ्या तारका जणू कांहीं त्या स्वर्गीय गायकाचे गाणे ऐकून डुलतच होत्या. निराशेच्या विचारांची आठवण करून देणारे मेघ त्या गाण्याच्या सुरांनी अगदी पांगून गेले होते. त्या बंदराजवळ आल्या तसतसे लाटांचे गीतहि त्यांना स्पष्टपणे ऐकू येऊ लागले.

— वि. स. खांडेकर : (कांचनमृग)

चांदण्यांतील दगड

पठारावर मध्येच कुठे तरी उभ्या असलेल्या प्रचंड शिळा चंद्रकिरणांतले अमृत पिऊन सुस्त पडलेल्या आदि-युगीन अजस्र श्वापदांसारख्या दिसत होत्या. पुनवेच्या त्या चंदेरी मायेत वस्तुमात्राचे स्वरूप आणि स्वभाव ही दोन्ही जणू बदलून गेली होती.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (अनघा)

चांदण्यांतील वनश्री

जेष्टाष्टमीचा चंद्र आतां कळला होता. त्याच्या छाया-संकुल प्रकाशांत भोंवतालची वनश्री किंचित् उजळलेली पण श्यामल दिसत होती. जणू चांदण्याचे शुभ्र-विरल दुकूल अंगावर घेतल्यामुळे तिची सांवळी कांति खुलून दिसत होती. वाऱ्याच्या गार झुळका सांवल्यांशीं खेळत होत्या.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (अनघा)

चंद्रिकेंतील नदीकांठ

जिकडे तिकडे शांतता पसरली असल्यामुळे यमुनेचा प्रवाह फारच गंभीर वाटत होता. चांदण्यांची किरणे पाण्यावर नाचत असल्यामुळे आकाशातील अनंत नक्षत्रांचा पाऊस खालच्या पाण्यांत पडल्यासारखा दिसत होता. चांदण्यांमुळे अधिक उल्हसित झालेला एकादा जलपक्षी पाण्याच्या पृष्ठभागावरून आपली चोंच चोरटेपणांने फिरवून पुनः उंच उडतांना मोठे वहारीचे पण साधे मंजूळ स्वर काढीत होता. चोरट्याप्रमाणे चंद्रिकेचा आस्वाद घेत घेत वारा अगदी दबकत दबकत हवेत उड्या घेत होता. त्या मंद लहरींमुळे नदीच्या कांठची बारीक झुडुपे हालल्यासारखी होत होती.

— ना. सी. फडके : (अल्ला हो अकबर !)

काजव्यांचे तेज

आकाशांत पावसाळी ढग हत्तीच्या कळपाप्रमाणे जमा झाले होते. त्यांनी रात्रीचा काळोख इतका गडद केला होता की, काजव्यांशिवाय कांहीं दिसत नव्हते. झाडांवर काजवे, कमलांवर काजवे, पानांवर काजवे, रानजाईच्या वेलांवर काजवे ! आकाशांत नक्षत्रे चमकत आहेत, की काजवे लुकलुकत आहेत, कांहींच कळत नव्हते. या काजव्यांचे रत्नजडित दीप लावून वेलांच्या कुंजांत पडलेली वनदेवी रानजाई एकाद्या गोड काव्याचा सर्ग वाचीत बसली आहे, अशा तऱ्हेने रातकिड्यांचा आवाज नदीच्या खळखळाटांत ऐकू येत होता.

— र. वा. दिघे : (रानजाई)

चांदण्यांतील लाटा

आम्ही खाली उतरून बाकांवर जाऊन बसलों. चंद्र या वेळीं मध्यावर आलेला होता. त्याच्या धूसर चांदण्यांत सारी सृष्टि गुरफटून, धुरकटून गेल्यासारखी दिसत होती; त्या बंदिस्त समुद्राच्या लाटा, आंवरून धरलेल्या भावनांप्रमाणे, जागच्या जागीं उसळून लय पावत होत्या. क्वचित् एकाददुसरा अश्रु जसा त्या भावनांच्या उसळीसरसा डोळ्यांतून ठिबकावा, तसे लाटांच्या धडकीसरसे त्याचे विरळ तुषार अंगावर येत.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (मंगलेले देऊळ)

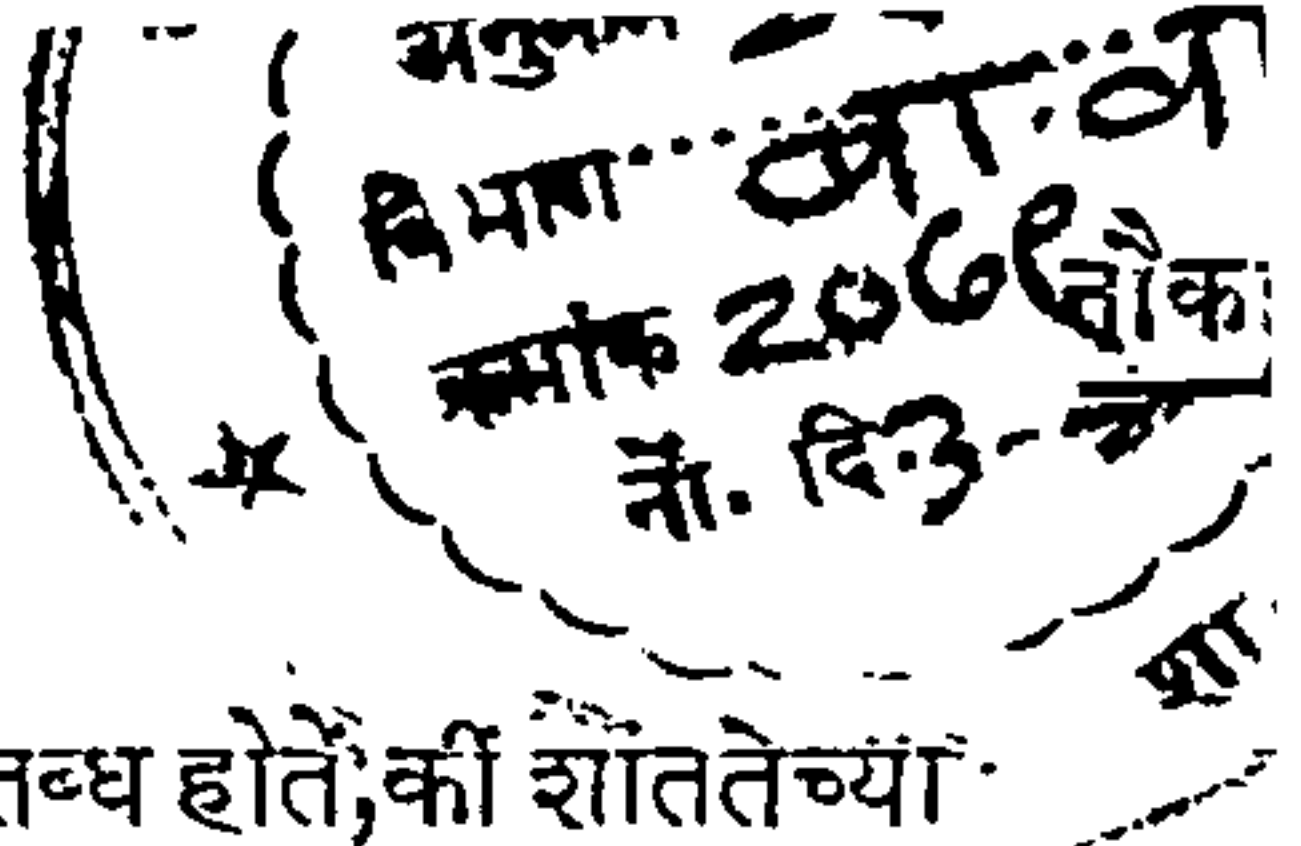
चांदणे व सुगंध

माही पौर्णिमेची रात्र होती. शांत सजलपूरवर चांदीच्या रसाचा 'वर्षाव' चालू होता. सुगंधाच्या 'दर्यात' तुफान चालले होते. त्यांत पारिजातकाच्या सुवासाची भर पडली होती. सर्व शेतकरी निद्रिस्त होते. नदींतील टिटव्या व चिंचेवरील-उंवरावरील घुबडे मात्र जागीं होतीं. तीं घू घू करीत होतीं ! खळ्यावरून पेटवलेल्या झगटी लांबून दिसत होत्या. या सुवासाचा, या सृष्टीसौंदर्याचा चंद्राशिवाय कोणी उपभोग घेत नव्हते. तो मात्र वरून खूष होऊन हंसत होता. त्याच्या भीतीने सांवल्यांनीं झाडांचे पाय धरले होते

— र. वा. दिवे : (पाणकळा)

आपलं सुख दुसऱ्याच्या दुःखावर उभारणं यासारखं दुसरं पाप जगांत नाही !

— वि. स खांडेकर

चांदण्यांतील नौकाविहार

चहू बाजूला इतके शांत आणि स्तब्ध होते, की शांततेच्या समुद्रांतच पडल्यासारखे मनाला वाटत होते. दोन्ही किनाऱ्यांवरील झाडाझुडपांचा फार आल्हाददायक नाही व फार उग्र नाही असा एक विलक्षण मिश्र गंध येत होता. वारा अगदी मंदपणे वहात होता, आणि त्यामुळे उत्पन्न होणाऱ्या लहान लहान लाटांनी आमची होडी इतक्या सूक्ष्मपणे हालत होती, की तिच्यावरून जमिनीला सूक्ष्म स्पर्श करित पावले टाकणाऱ्या कुशल नर्तकीची आठवण होत होती.

— ना. सी. फडके : (कुलाब्याची दांडी)

चांदण्यांतील प्रवास

मध्येच गर्द झाडी लागली की, चंदेरी ठिबक्यांचं कलावूत काम ज्यावर केलेलं आहे अशा काळ्यासांवळ्या वस्त्रावरून गाडी चालल्यासारखा भास होई. पक्ष्यांची किलविल हलके हलके मंदावत होती. सृष्टीवर पसरलेला चंद्रिकेचा थर अधिक दाट होत चालला होता. स्वच्छ निळ्या आभाळांत चांदण्या तुरळक दिसत होत्या. भोंवतालच्या वनश्रीवर चंद्रकिरणांचे झोत पडले होते आणि हिरव्या, पिवळ्या व चंदेरी रंगांच्या मिश्रणाचे सड जिकडे तिकडे उधळल्यासारखे दिसत होते. गाडीला जोडलेल्या पांढऱ्यासफेत बैलांचीं अंगं चांदण्यांत चकाकत होती, व पोळ्याच्या दिवशी रंगविलेल्या त्यांच्या शिंगांचा आतां जरा फिका झालेला लालपणा शोभून दिसत होता

— ना. सी. फडके : (संज्ञावात)

तारकांचें गाणें

चंद्र अस्ताला गेला होता का अजून उगवावयाचा होता कोण जाणें. पण तो नसल्यामुळेच असंख्य तारकांचें सौंदर्य त्यांचें स्वाभाविक शालीन हास्य निर्भरपणें आकाशभर विलसत होतं. प्रत्येकजण आपापल्या ठायीं मनमोकळेपणीं आपल्या जीवाचें गाणें गुणगुणण्यांत तल्लीन झाली होती व तरीहि त्या सर्वांच्या स्वयंविकसित तन्मयतेत पूर्ण एकमेळ होता. मग काय आकाशाच्या मध्यभागीं, सप्तरंगी हिऱ्याच्या तेजानें विलसणारं मृगनक्षत्र त्या सर्वांच्या संगीताचे धागे एकत्रित करीत होतें ?

— कुसुमावती देशपांडे : (मध्यरात्र)

रात्रीतील ध्वनि

रात्र पडून जिकडे तिकडे शांतता वाहूं लागली. रात्रिकडे मात्र किरं करून ओरडत होते व वारा आला कीं कळकीचीं बेटें एकाद्या राक्षसानें दांत खावेत त्याप्रमाणें मधून, मधून कडकड असा आवाज करीत होती. त्या आवाजामुळे शांतता उलट वाढत होती. त्या शांततेचा शाहीर कीं काय, एक खुब्रा नदीच्या पात्रांत टर्टरटर्टर अशी तान मध्येच मारी व एकदम आवाज काढण्याचें थांबवी.

— र. वा. दिघे : (पाणकळा)

आतां पूर्ण फुललेलीं तीं मोगन्याचीं पांढरीं शुभ्र फुलें जमिनीवर पडलेल्या चांदण्यांच्या कवडशांकडे जणूं तुच्छतेनें हंसत होती.

— ग. त्र्यं. माडखोलकर : (अनघा)

विषयांची सूची

(आंकडे पृष्ठांचे आहेत.)

आई-५, ६.	डोंगर-२७, २९, ३७, ३९, ४०, ४१, ४२, ४३, ४४, ४५, ४६, (हिमालय-४६)
आचार-१४.	तारका-११२.
ईश्वर-२.	तुरंग-९.
ऋतु-८०, ८१, ८२.	दुष्काल-३०.
काजवे-१०९.	देश-७, ९.
कामगार-११.	धबधबा-५४, ५५, ५६, ५७, ५९.
किल्ले-३८, ७३.	धुकें-९४, ९५.
कीर्ति-२.	नदी-६०, ६२, ६३, ७५, ७६, ७७.
कुलुप-२२.	पक्षी-७९, ९१.
कोंकण-३१, ३२, ३३, ३४, ३५, ३६.	पाऊंस-४७, ४८, ४९, ५०, ५१, ५२, ५३, ५८, ५९.
कृति-१३, १९, ५२.	प्रतिकार-१८.
खेडे-२६, २८.	प्रयत्न-२१.
खेळ-२०.	प्रातःकाल-९२, ९३, ९४, ९६.
गवत-८४, ९०.	प्रेम-१५, १८.
गाय-२८.	फुलें-८२, ८३, ८४, ८५, ८६, ८७.
गुरु-४.	भाषा-१.
ग्रंथ-१०, १३.	मराठी-१, ३.
चंद्र-१०४, १०५, १०६, १०७ १०८, ११०, १११.	महाराष्ट्र-३.
जीवन-१५, १९, २२.	महात्मे-३, १६, १७.
झरा-७८.	मित्र-१८.
झोप-४५.	

मुल्ले-१९.

वाचन-२१.

वारा-२, ४४, ६४, ८८, ८९.

शिक्षण-४, १३.

शेती-२३, २४, २५, २६, २७,
२९, ५७, ७८, ७९.

शेतकरी-२३, २४.

श्रम-१०, १२.

श्रीमंती-१२.

सत्य-१०.

सण-१०.

समुद्र-६ ४, ६५, ६६, ६७,
६८, ६९.

सरोवर-६०, ६१, ९५.

स्त्रिया-१५.

सौंदर्य-२०.

संगति-१४.

संध्याकाल-९७, ९८, ९९, १००,
१०१, १०२, १०३.

संयम-२२.

स्वच्छता-१४.

स्वातंत्र्य-८, १७.

स्वावलंबन-१२, २१, ४४, ५०-
सृष्टि-२.

म. प्र. सं. ठाणे, ग्रामनालय शाखा.
वा. क्र. ३५१. नो दि ...
वि. वा. वि.